Новруз бајрамы

Т5(2А)
Н76

НОВРУЗ
бајрамы

199900

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика
КИТАБХАНАСЫ

БАКЫ «ЈАЗЫЧЫ» 1990

Топлама, тәртиб, мүгәддимә
вә гејдләр
професор
Азад НӘБИЈЕВИНДИР

Рәссамы
Еһтирам ЛАЗЫМОВ

Фотолар
Һүсејн Һүсејнзадәниндир

ХАЛГЫН ӘЗИЗ БАЈРАМЫ

Азәрбајҹан халгы өзүнүн еркән әкинчилик, малдарлыг тәсәввүрләри илә бағлы рәнкарәнк бајрамларыны јаратмышдыр. Улу гајнаглардан сүзүлүб кәлән, јаддашлара јолдаш олан бу бајрамлары халгымыз бир-бириндән ојнаг, ширин вә ләтафәтли нәғмәләр, ибтидаи тәсәввүрләрлә бағлы ајин, е'тигад, ән'әнә вә мәрасимләрлә бәзәмишдир. Јүзилликләр долабында бу халг бајрамларынын нәғмә вә сөзүнүн нәгши позуланы да олуб, бәнди унуданы да... Лакин халг чошғун бир јарадычылыгла бајрам нәғмәсинин позулмуш аһәнкини, ел сөзүнүн унудулмуш бәндини чилаламыш, ону өзүнүн гүдрәтли мә'нәви дүнјасыны әкс етдирән јаллылар, чошғун рәгсләр, рәнкарәнк ојунлар, ачыг һавада кечирилән мејдан тамашалары илә бәзәмишдир.

Халгымызын белә бөјүк бајрамларындан бири дә Новруз бајрамыдыр. О, һәр ил март ајынын 20-21-22-дә (көһнә тәгвимлә 7-8-9-да) кечирилир.

Новруз әкинчилик, мәһсул боллуғу е'тигадлары илә бағлы јаранмыш бајрамлардандыр. Бу бајрамы кечирмәк Орта Шәрг вә Орта Асија халглары ичәрисиндә даһа гәдим ән'әнәләрдән һесаб олунур.

Новруз һаггында мә'лумат верән мө'тәбәр мәнбәләр ичәрисиндә «Авеста» мүһүм јер тутур.

«Авеста»да Новруз халгын боллуға, гүдсијјәтә ситајиш бајрамы һесаб олунур. Һәтта онун әкинчилик бајрамы олмасы да гејд едилир. «Авеста»да дејилир ки, «Новруз» әкин боллуғу бајрамыдыр. О, сағламлығын, фираванлығын башланғычыдыр.

Зәрдүштиләрин Новрузла бағлы бир чох адәт, ән'әнә, ајин вә е'тигадлары даһа бүтөв һалда «Авеста»да горуныб сахланмышдыр. Лакин бу да бир һәгигәтдир ки, истәр Азәрбајчанда, истәрсә дә Новрузу бајрам еләјән башга халглар ичәрисиндә онун јаранмасы илә бағлы мүхтәлиф рәвајәтләр, мифләр, әфсанәләр мөвчуддур.

Зәрдүштиликдән вә исламдан чох-чох әввәлки дөврләрлә бағлы олан бу рәвајәтләрдә Новруз мүхтәлиф тарихи фактлар вә һадисәләрлә әлагәләндирилир. Мәсәлән, рәвајәт олунур ки, Иран вә Туран өвлады Кејкавус оғлу Сәјавуш («Авеста»да Сијаваршаран) Әфрасијабын өлкәсинә кәлир. Әфрасијаб ону јахшы гаршылајыр, гызыны она вериб Сәјавушла дост олур. Сәјавуш Әфраси-

јаб өлкәсиндә өзүндән јадикар Бухара һасарыны тикдирир. Лакин дүшмәнләр Әфрасијабла Сәјавушун арасыны вурурлар. Әфрасијаб Сәјавушу өлдүрүб Бухара һасарынын үстүнә атдырыр. Атәшпәрәстләр исә ону Шәрг дарвазасы ағзында дәфн едирләр. Сәјавушун шәрәфинә «Атәшпәрәст ағысы» адында халг арасында чохлу мәрсијә јајылмышдыр.[1] Бизә кәлиб чатан һәмин мәрсијәләрдән көрүнүр ки, Сәјавушун дәфн едилдији күн Новруз адландырылмыш вә һәр ил бајрам кими гејд едилмишдир.

Башга бир әсатирдә исә Новрузун бајрам едилмәси јаддаша даһа еркән тәсәввүрләрин мирасы кими һәкк едилир:

«Оғуз оғлу зағада јашајанда гышдан јаман горхарды. Она көрә дә илин үч фәслиндә гыша тәдарүк көрәр, дүнјанын нез'мәтини зағаја јығыб кәтирәрди. Бир ил гыш узун чәкди. Оғуз оғлунун азугәси гуртарды. Чарәсиз галан Оғуз оғлу Бөјүк чилләнин отузунчу күнү зағадан бајыра чыхды ки, јемәјә бир шеј тапыб кәтирсин. Нә гәдәр кәзди, доланды, һеч нә тапмады. Сагталы буз бағлады, әли-ајағы донду. Кор-пешиман евә гајыданда јолда бир гурд баласына раст кәлди.

— Оғуз оғлу, бу гарда-боранда һарадан кәлирсән, — дејә гурд баласы сорушду.

Оғуз оғлу башына кәлән әһвалаты данышды. Илин ајларындан килејләнди. Деди ки, елә ај вар јахшы доланырыг, елә ај вар ачындан гырылырыг. Ајлары тә'рифләди, ајлары јаманлады.

Гурд баласы деди:

— Еј Оғуз оғлу, габагдакы јолајрычында сәни бир сүрү гојун, бир гучаг сүнбүл, бир чәһрә, бир дә әл дәјирманы көзләјир. Онлары алыб зағана апарарсан. Гојуну кәсиб этини јејәрсән. Јунундан чәһрәдә ип әјирәр, өзүнә палтар тикәрсән, дәрисини әјнинә кејәрсән. Сүнбүлүн дәнини дә әл дәјирманында чәкәр, унундан чөрәк биширәрсән. Јаза чыхарсан. Анчаг сәнә вердијим әманәтләрдән кәрәк муғајат оласан. Сүнбүлү вә гојуну өзүн артырасан. Гузулары әлинин үстүндә сахлајыб бөјүдәсән. Сүнбүлүн дәнини јерә сәпиб ону алнынын тәри илә суварасан. Дедикләримә әмәл еләјә билмәсән јашамаг сәнин үчүн чәтин олачаг.

[1] Әбу Бәкр Мәһәммәд ибн Чәфәр ибн Зәкәријјә ибн Хәттаб ибн Шәрик Ән-Нәршахи Бухара тарихи, «Фән» нәшријјаты, Дашкәнд, 1966, с.28; Бу барәдә әтрафлы мә'лумат үчүн бах: Ш. Мансуров, Сејавуш, Наступает Новруз (сб, статей), өзбәк дилиндә, Дашкәнд, 1989, с.7-10.

Оғуз оғлу јолајрычына кәлди. Гурд баласынын дедикләрини көтүрүб зағаја кәтирди. Гышы кефикөк доланды. Јазда сүрүнү дағлара јајды, сүнбүлү торпаға сәпди, кечә-күндүз сүрүләрин, сары сүнбүлүн гуллуғунда дајанды. Оғуз оғлуна бир боллуг үз верди ки, кәл көрәсән. О күндән Оғуз оғлу бүтүн или ишләди. Гурд баласына раст кәлдији Бөјүк чилләнин отузунчу күнүндән исә бајрама һазырлашмаға башлады. Илин беш күнүнү једи, ичди, чалды, чағырды, гоһума-гардаша бајрама кетди.

Оғуз оғлу илинин башланғычыны о күндән һесаблады. О күнә Новруз ады верди. Новрузу бајрам еләмәјә адәт еләди. Новруз она уғур кәтирди».

О күндән Новруз мүхтәлиф динләрин ганун китабларына, мүхтәлиф дөврләрин тарихләринә, рисаләләринә дүшдү.

Новрузу кениш әразиләрдә бајрам еләмәјә башладылар. Мәсәлән, мәнбәләрдә көстәрилир ки, Әһәмәниләр дөврүндә (миладдан әввәл 558—330) Новрузу бајрам еләмәк халг арасында адәт олмушдур. Һәмин бајрамын кечирилмәси инсанын јашајышы, өз һәјатыны горујуб сахламаға чәһд етмәси, әмәк вәрдишләринә јијәләнмәси, әкинчилијин әсасыны гојмасы илә әлагәләндирилир.

Новрузун бајрам едилмәси нисбәтән сонралар мифоложи анламлардан реал зәминә көчүрүлмүшдүр. Бајрамы халг арасында сабитләшдирмәк үчүн мүхтәлиф тә'ригәтләр вә динләр, шаһлар вә һөкмдарлар мүхтәлиф чидди-чәһдләр көстәрмишләр. Зәрдүштиләр Новрузу өз адәт вә ән'әнәләри илә бағламаға чалышдыглары кими сонралар да белә тәшәббүсләр олмушдур. Новрузу Иран һөкмдарлары Чәмшидин вә Кејмурасын ады илә бағлајан рәвајәтләр дә јаранмышдыр.

Ислам дини хадимләри дә Новруза өз рәнкини вурмаға чәһд көстәрмиш, һәмин күн хәлифәни тахта чыхармышлар. Лакин Новруз нә зәрдүштилијин, нә дә исламын тә'сири алтына дүшмәмиш, өзүнүн һуманист маһијјәтини јашатмышдыр. Халгын тәсәввүрүндә бүтүн динләрдән вә тә'ригәтләрдән узаг үмумхалг бајрамы кими јашамышдыр.

Новруз һаггында даһа мүкәммәл тәсвирләр, мә'луматлар тарихләрин јаддашында јашамагдадыр. XI әср әрәб тарихчиси Әбу Рејһан Әл-Бирунинин (973—1048) «Гәдим халглардан галмыш јадикарлар», «Гануни-мәсуди», «Әт-тәфһим» әсәрләриндә, Ө. Хәјјамын (1045—1131) «Новрузнамә» рисаләсиндә, XI әср әрәб тарихчиси Низамүл-Мүлкүн «Сијасәтнамә»синдә Новруз барәдә мә'луматлар вардыр.

Өмәр Хәјјам «Новрузнамә»синдә јазырды: «Чәмшид бу күнү (Фәрвәрдин-март ајынын әввәлини— *А.Н.*) Новруз адландырмаг барәдә фәрман верди. Һәр ил фәрвәрдинин башланғычыны бајрам еләмәји, јени или һәмин күндән һесабламағы әмр еләди».

Новрузун гәдимдән бајрам едилмәси Шәргин мө'тәбәр әдәби мәнбәләриндә дә өз әксини тапмышдыр. Ә. Фирдовсинин «Шаһнамә»синдә бајрамын Иран тәгвиминин илк ајы олан фәрвәрдинин — март ајынын әввәлиндә кечирилдији көстәрилир.

Н. Кәнчәвинин «Искәндәрнамә»синдә, Ә. Нәваинин «Сәдди-Искәндәр»индә бизим е. 350 ил әввәл Новрузун бөјүк халг бајрамы кими кечирилдији гејд едилир. Тәсадүфи дејил ки, Низамидә Искәндәрин Бәрдә һөкмдары Нүшабәјә гонаг кәлдији күн елә Новруз бајрамы күнү иди.

Тарихи мәнбәләр Новрузун ејни заманда тәгвим бајрамы олдуғуну да әкс етдирмәкдәдир. Јерин күнәш әтрафында һәрәкәти илә бағлы фәсилләрин дәјишмәси, гышын кечиб јазын кәлмәси, јени әмәк мөвсүмүнүн башланмасы илә әламәтдар иди. Инсанлар јени күнү һәм дә јени фәслин кәлмәси, јени әмәк мөвсүмүнүн башланмасы кими баша дүшүр вә бу күнү бајрам кими тәнтәнә илә гејд едирдиләр.

Көрүндүјү кими, әкинчилик тәсәввүрләри илә бағлы јаранан Новруз өзүнүн сонракы инкишафында һәм мүхтәлиф динләр тәрәфиндән мәнимсәнилмәјә мә'руз галмыш, һәм дә астрономик тәсәввүрләри әкс етдирән тәгвим бајрамы ады илә јашамышдыр.

Новруз бајрамына халг һәмишә бөјүк һазырлыг көрмүш, ону тәнтәнә илә кечирмишдир.

Бајрама гырх күн галмышдан Новруза һазырлыг көрүләрди. Һазырлыг Шум, Саја вә торпаға истилик кәтирәчәк «Хыдыр Нәби» мәрасимләринин кечирилмәси илә башларды. Чүнки ибтидаи инсанын јашајышы әкинчилик вә малдарлыгла сых бағлы иди. Она көрә дә Новруз е'тигадынын өзүндә гүдрәтли бир боллуг, фираванлыг истәји дајанырды. Бу е'тигадларда торпаға мәһәббәт, әмәјә күчлү чағырыш варды. Ејни заманда һәмин е'тигадларда белә бир инам әкс олунмушду ки, инсан боллуг вә фираванлығыны јалныз өз алын тәри илә, өз зәһмәти илә јарада биләр.

Новруза гәдәр кечирилән мәрасимләрдә мәһсул боллуғу арзусу башлыча чәһәт иди. Инсанда белә бир әгидә варды ки, нә гәдәр боллуг арзуласан, ону чағырсан, о сәнә даһа тез јавуг дүшәр. Һәр ики мәрасимин башга бир гајәси исә јохсуллара, әлсиз-ајагсызлара, мәһсулуну чәјирткә вуранлара, сүрүсүнә, зәмисинә гәза үз верәнләрә көмәк етмәк истәји илә бағлы иди. «Саја мәрасимин»дә гојунсуз евләрә гојун верән сајачынын мәрамы нә гәдәр үлви иди:

Гојунсуз евләрә саја верди,
Фатыја, Маһыја маја верди.
Гојунсуз евләрдә сајалар
сајланды,
Сајачы сај алыб, сај вериб
Обаны, улусу ајланды.

Халг Новруз бајрамы илә бағлы силсилә нәғмәләр јаратмышдыр. Бу нәғмәләрдә бајрам күнүнә гәдәр шумун баша чатмасы, гојун-гузунун јаза саламат чыхарылмасы, дөлүн уғурлу кечирилмәси, дәләмәнин, сүдүн, әтин, јағын, пендирин бол олмасы вә с. арзуланмышдыр.

Бајрамгабағы күнләрдә гыз-кәлинә бајрам донлуғу үчүн ип әјирән чәһрәјә, евдә күзәранлыг рәмзи олан нәһрәјә, «гонча күллү, хонча күллү» халылар тохујан һанаја нәғмәләр гошулмушдур. Дәјирман вә дәјирманчы илә бағлы нәғмәләрдә бајрам деталлары јүксәк поетик ифадәсини тапмышдыр.

Новруз нәғмәләриндә тәбиәт варлыгларыны инсан чилдиндә тәсәввүр етмәк кими анимист бахышлар, антропоморфик көрүшләр өзүнү көстәрир.

Новрузда охунан «Думан, гач, гач...» нәғмәсиндә инсанла думан арасындакы мүкалимә әслиндә тәбиәт гүввәсини өзүнә табе еләмәк истәјәнлә табе олмајан арасындакы мүкалимәдир. Бурада јенә Инсан тәбиәт гүввәси үзәриндә һөкмран олур. Инсан думаны горхузур ки, чәкилиб кетмәсә ону чәзаландыра биләр.

Мәтнин чағырыш вә мүкалимә системи Күнәши инсан чилдиндә тәсәввүр едән, ону чағыран «Күн, чых, күн, чых» нәғмәсинин мәзмуну илә аналожи ујғунлуг доғурур.

Бајрамын бүтүн етнографик чизкиләри Новруз нәғмәләриндә өз әксини тапмышдыр. «Сәмәни», «А Јел баба, Јел баба», «Илдә көјәрдәрәм сәни», «Году-году», «Јағыш кәлир» вә с. кими нүмунәләр бајрамы шух кечирмәк истәјән халгын арзусуну ифадә едирсә, «Һәчәләр, һүчәләр» нәғмәсиндә бајрам деталларынын бүтөв лөвһәләри әкс олунур:

Һәчәләр, һүчәләр,
Узанар күндүзләр.
Гысалар кечәләр,
Салланар торбалар.
Бачадан,
Ушаглар пај истәр
Учадан:
— Ханым бачы, дурсана,
Торбаны долдурсана...

Новруз нəғмəлəри ичəрисиндə гышын гуртармасыны, јазын кəлмəсини арзулајан нəғмəлəр хүсуси јер тутур. «Гары илə Мартын дејишмəси»ндə исə бүтөвлүкдə ики рəмз — Гышла Јаз гаршы-гаршыја дајанмышдыр. Гыш нə гəдəр сəрт, амансыз олса да, Јазын ирадəси гаршысында мəғлуб олур.

Јазла гышын бир-биринə зидд характери «Коса-коса» тамашасында даһа сəчиjјəви шəкилдə əкс олунур. Еркəн тəсəввүрлəрлə бағлы јаранмыш бу тамашада мифоложи елементлəр фəалдыр.

Коса өмрү баша чатмагда олан касыблыг, јохсуллуг рəмзидир, һеч дə о, «јазы доғмур». Түрк халгларынын мифолокијасында Коса гышы тəмсил елəмир. Јаз исə доғулмур, «дирилир». Јазын кəлиши доғумла јох, даһа еркəн тəсəввүрлəрдəн олан «өлүб-дирилмə» анламы илə бағлыдыр. Јаз гарымамышдыр. О, гышын рəмзи олан Гарынын гылынчы илə өлдүрүлмүшдү. Торпаг исинəндə, залым гарынын гылынчы күчдəн дүшəндə Јаз дирилир, өз дирилмəси илə дə дүнјаны севиндирир.

Гытлыг, јохсуллуг, хəсислик рəмзи олан Коса исə гары гышын зүлмкарлығындан истифадə едиб инсанлары һəлə еһтијач ичиндə сахлајыр. «Коса икичанлыдыр» ифадəси өлүмə мəһкум олан гытлыга ачы бир истеһзадыр.

Новруз бајрамында халг арасында бир-бириндəн рəнкарəнк ојун вə тамашалар көстəрилир. Бунлар ичəрисиндə ат чапма, гылынч ојнатма, кəмəндатма, зорхана, əјлəнчə, кəндирбаз, сим пəһлəваны, масгара вə фəрди тамашалар хүсуси јер тутур. Һəмин тамашаларда охунан нəғмəлəр өзүнəмəхсус ојнаг вəзнə маликдир.

Халг өзүнүн һəјат, сағламлыг, тəмизлик, əмəк вəрдиши вə с. бағлы бир чох ајин, е'тигад вə мəрасимини Новрузла бағламыш, белəликлə дə онларын ел ичəрисиндə кениш јајылмасына вə күтлəвилəшмəсинə наил олмушдур. Новруз башдан-баша руһ јүксəклији, əмəк чошғунлуғу, торпаға, инсана мəһəббəт бајрамыдыр. Елə бу мəһəббəтлə бағлы јаранмыш Новруз тапмача, аталар сөзү вə адəтлəриндə улу бабаларымызын мүдрик дүнјакөрүшү, һуманист бахышлары, һəлим, гајғыкеш тəбиəти өзүнү көстəрир. Бу нүмунəлəрдə халг кикијенасынын əһəмијјəти, онун тəблиғи, јахшылыг, хејирхаһлыг, Вəтəни севмəк вə с. кими јүксəк мə'нəви-əхлаги кејфијјəтлəр əкс олунмушдур.

Новруз етнографик һəјаты Азəрбајчан халгы үчүн сəчијјəви олан сырф милли елат һəјатыдыр. Бу һəјат бүтөвлүкдə Азəрбајчан кəндлисинин торпағы севмəјə, ону əзизлəмəјə, торпагдан даһа бол не'мəт көтүрмəјə чағыран əмəкчи халгын бајрамыдыр.

Бу күн бизимлə бирликдə Новрузу Аразын о тајында галан Чəнуби Азəрбајчан, Орта Асија, Түркијə, Иран, Əфганыстан, Пакистан, Чин вə башга өлкəлəрдə јашајан милјонларла зəһмəткеш əн əзиз бајрам кими гејд едир. Новруз Канадада, Америкада, Франсада вə башга өлкəлəрдə вəтəн һəсрəти илə јашајанлар арасында да унудулмур. Новрузун сорағы дүнјаны долашыр, Новруз дүнјаны бəзəјир.

Азад НƏБИЈЕВ

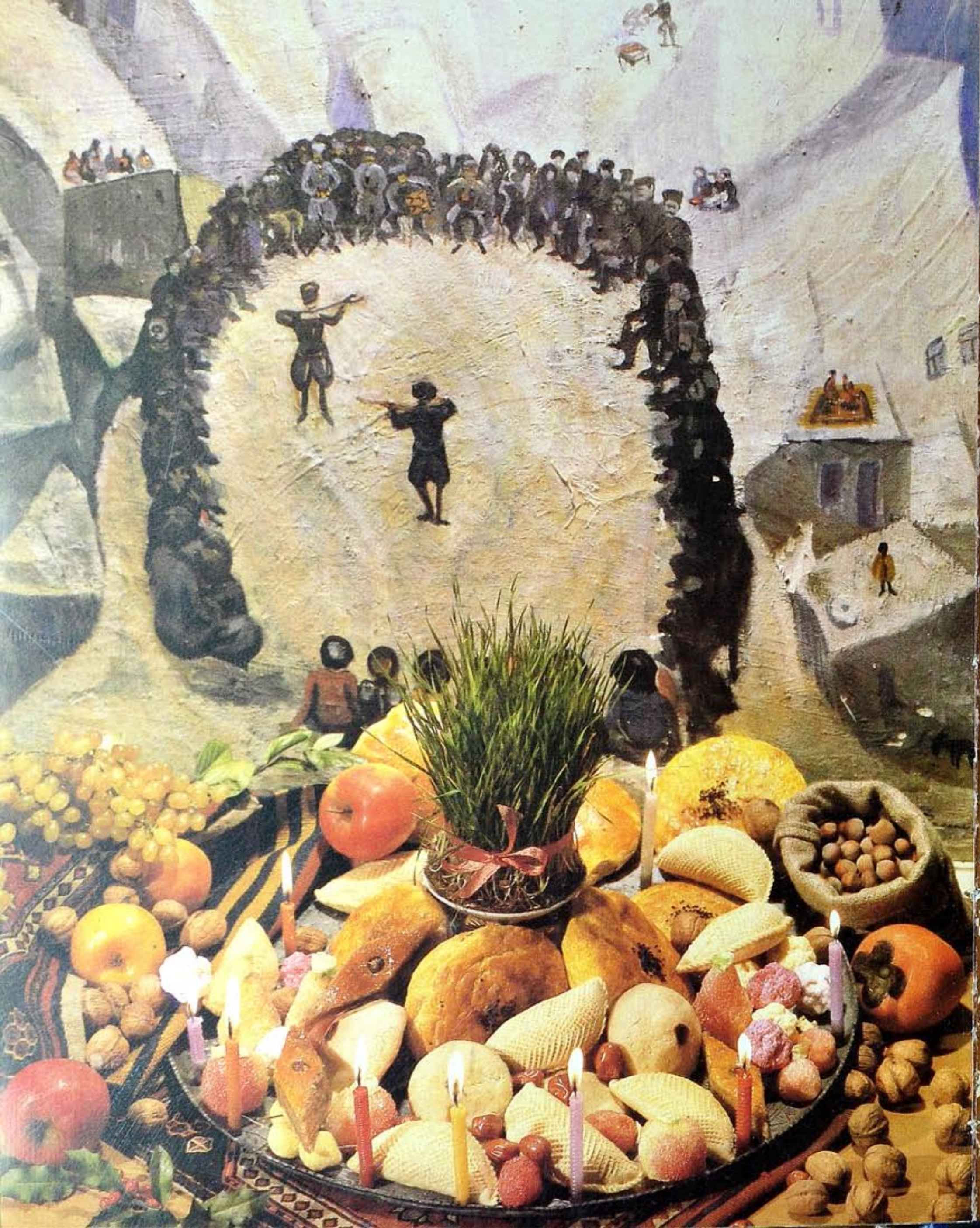

НОВРУЗГАБАҒЫ МӘРАСИМЛӘР, НӘҒМӘЛӘР

Азәрбајҹан халгынын еркән чағларда јаратдығы, инкишаф етдириб јашатдығы бир чох ајин, е'тигад вә мәрасимләр мүхтәлиф көрүшләрин нәтиҹәсиндә мејдана кәлмишдир. Онларын бир чоху сонрадан инсанын јашајышыны тә'мин едән боллуг, фираванлыг арзулары илә ҹилаланыб јаддашлара һәкк олунмушдур. Халгын Новруза гәдәр кечирдији мәрасимләр вә нәғмәләр бу гәбилдәндир. Боллуг идеалы поетик тәфәккүрдә елә гүдрәтли, рәнкарәнк ифадә формалары јаратмышдыр ки, онлар бу күн гәдим мәдәнијјәтимиз кими улу бабаларымызын әмәји, талеји, мәишәтини өјрәнмәјә зәнкин материал верир. Бу мәрасим вә нәғмәләр халгын Новруза гәдәрки психолокијасыны әкс етдирмәк, бајрамы јени әмәк һәјатынын башланмасы кими гаршыламаға һазырлашан адамларын арзу вә истәкләрини, дүнјакөрүшүнү вә мә'нәви аләмини, үмид вә истәкләрини дәрк етмәк бахымындан әһәмијјәтлидир.

ШУМ МӘРАСИМИ

Мәһсул јығылыб гуртарандан ики һәфтә сонра кечирилән шум мәрасими Новрузун илк мәрасимләриндән һесаб олунарды. Шум мәрасими октјабрын орталарында мәһсулу јығылмыш торпағын шумланмасы илә башларды. Торпаг суварылар, бир нечә күндән сонра котанлар, кәлләр субһ тездән саһәјә чыхарыларды, һодагчылара хонча кәтирәрдиләр. Хончаја дәсмал, ағ көјнәк, ҹораб, ширни, бир дә тәзә мәһсулдан говрулмуш говурға гојуларды.

Торпаг шумланан јердә гурбанлар кәсиләр, газанлар асыларды. Шәнлик үч күн давам едәрди. Һамы шум јеринә пај көндәрәр, бурада биширилмиш јармалы ашдан јејәрди. Хәстәләрә, гоҹалара шум јериндән пај көндәриләрди.

Шум үстүндә чалыб-чағырар, јаллы кедәр, тонгал галајыб үстүндән атланардылар. Мәрасимин үчүнҹү күнү шәнликләр кечәјарыја гәдәр давам едәрди. Јаллы кедәнләр гол-гола кириб тонгал әтрафында дөврә вурар вә хорла охујардылар:

Јаз вер,
Јүз вер,
Јүз вер,
Јаз вер,
Гара көј,
Ағ көј,
Көј көј.
Јаз вер,
Јүз вер,
Јүз вер,
Јаз вер,
Ағ көј,

Гара көј,
Көј көј.
Јаз вер,
Јүз вер.
Јүз вер,
Јаз вер.
Көј көј,
Гара көј,
Ағ көј...
Јаз вер,
Јүз вер...
Јаз вер.
Јүз вер...

Адамлар нөвбә илә Гара көјдән, Ағ көјдән, Көј көјдән јазы арзулар, боллуг истәрдиләр. Мәрасим кечәјары бу нәғмә-чағырышла да баша чатарды.

Сабаһы күн тарлада котанлар, һодагчылар көрүнәр, тәзә шум башларды.

Ағыр вә зәһмәтли шум заманы шумчулар торпағы әзизләр, котаны һодаглары тә'риф едәјән нәғмәләр охујардылар.

САЈА МӘРАСИМИ

Саја мәрасими јанварын орталарындан кечирилмәјә башлајар, дөлүн башландығы күнләрдә баша чатарды.

Чобан палтары кејмиш беш нәфәр әлиндә чомаг, јанында үч гојун ити, бир дәвә, ики ат вә бир улагла бирликдә үч гојуну габағына гатыб кәндбәкәнд кәзәрдиләр. «Сајачылар» адланан бу адамлар кәндин башланғычындан кириб гапылары дөјәр вә охујардылар:

Салам-әлејк, сај бәјләр,
Бир-бириндән јеј бәјләр,
Сајамы кәтирмишәм,
Сајыны итирмишәм.
Гузусу сајалы бәјләр,
Күл үзү һәјалы бәјләр,
Гурумасын көлүнүз,
Үзә күлсүн дөлүнүз.
Кәсилмәсин сојунуз.
Көдәлмәсин бојунуз,
Сајаныз үстә кәлсин,
Үстүндә пүстә кәлсин,
Һај верин сајачыја,
Пај верин сајачыја,
Гапыныз һајлы олсун,
Сајыныз сајлы олсун

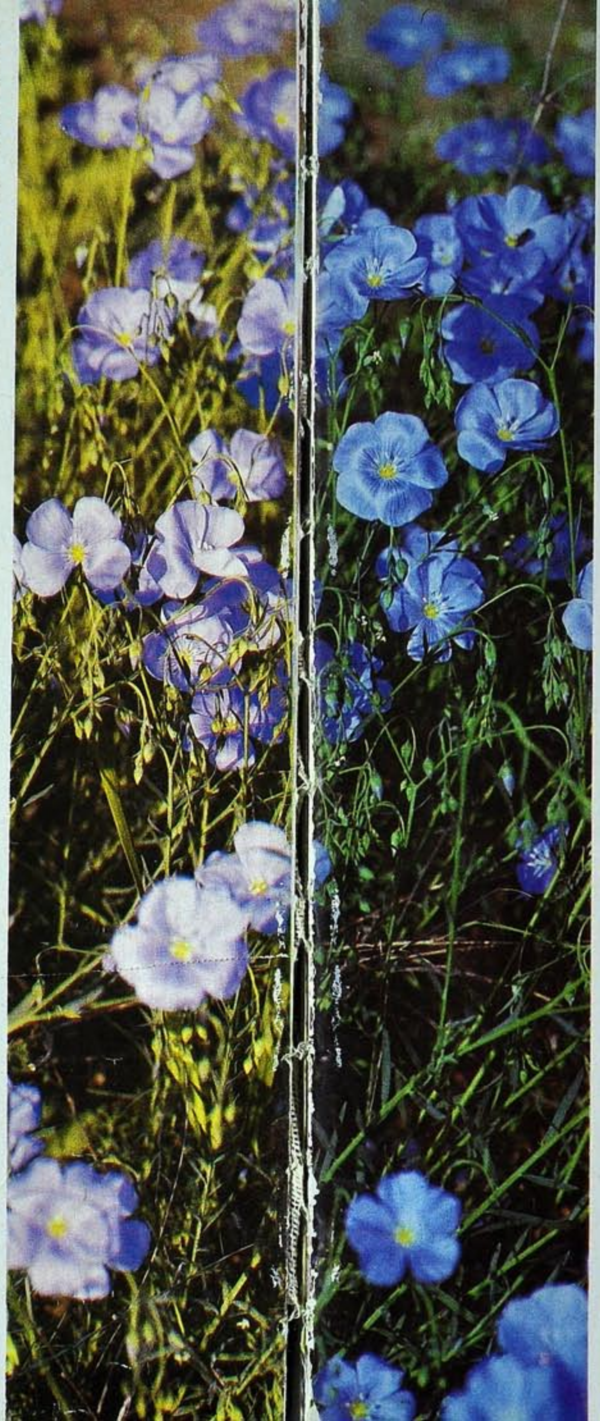

Сајачылара кәнд чамааты, гојун «бәјләри» пај верәрди ки, дөл уғурлу кечсин. Сајачылар һәр гапыдан беш-алты доғар гојун пај алар, башга һәјәтләри кәзәр вә охујардылар:

Һај вердиләр сајачыја,
Нечә сәкил гузуну,
Нечә бәкил кечини,
Еркәчин асмасыны
Пај вердиләр сајачыја,
Сај вердиләр сајачыја.
Јолун јол олсун, саја,
Сајам бол олсун, саја,
Сајам дөјдү доггаздары,
Сајам өјдү доггаздары,
Сүрүләрдән пај алды,
Сај бәјләрдән сај алды,
Гојунлу евләр көрдү,
Гурулмуш јаја бәнзәр,
Гојунсуз евләр көрдү,
Гурумуш чаја бәнзәр.

Сајачылар јығдығы гојунлары гојунсуз евләрә пајлајар, касыблара гојун верәр вә беләликлә «әдаләтли тәбии бөлкү» апарардылар. Сонра охуја-охуја башга кәндә, улуса кедәрдиләр:

Гојунсуз евләрә саја верди,
Фатыја, Маһыја маја верди,
Гојунсуз евләрдә сајалар сајланды.
Сајачы сај алыб, сај вериб
Обаны, улусу ајланды.

Мәрасимдән әсас мәгсәд, көрүндүјү кими јохсуллара гојун-гузу вермәк, елин, улусун һәр јериндә боллуг јаратмаг иди. Сајачылар керијә јенә үч гојунла гајыдардылар. Сајачы мәрасими бу сөзләрлә баша чатдырарды:

Кәлинләр дајанды доггазда,
Сајалар охунду һәр јазда;
—Салам-әлејк, сај бәјләр,
Бир-бириндән јеј бәјләр,
Сајамы кәтирмишәм,
Сајыны итирмишәм.
Һај верин сајачыја,
Пај верин сајачыја,
Гапыныз һајлы олсун,
Сајаныз сајлы олсун!..

Новруз е'тигадларына көрә мәрасим мәһсул боллуғунун рәмзи һесаб едиләрди. Сајачыларын кәзиб долашдығы улусларда, обаларда сүрүләр артыб чохалар, халгын күзәраны јахшы кечәрди. Чобанлар саја нәғмәләрини ил боју чалыб-чағырар, һәр евдә, һәјәтдә гојун-гузуја сонсуз мәһәббәт оларды.

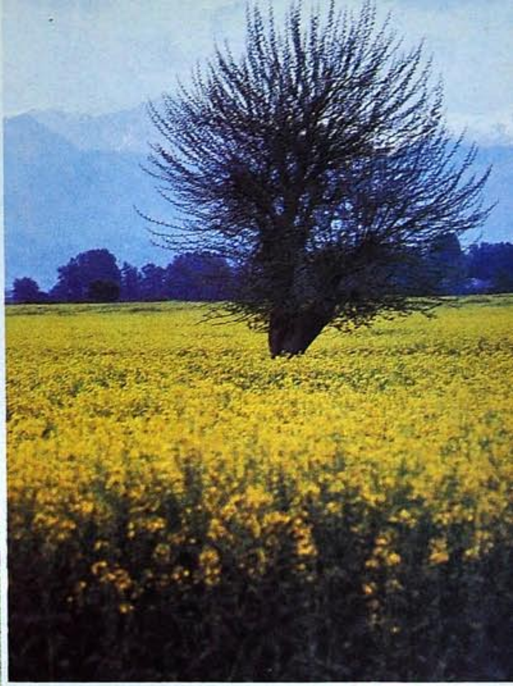

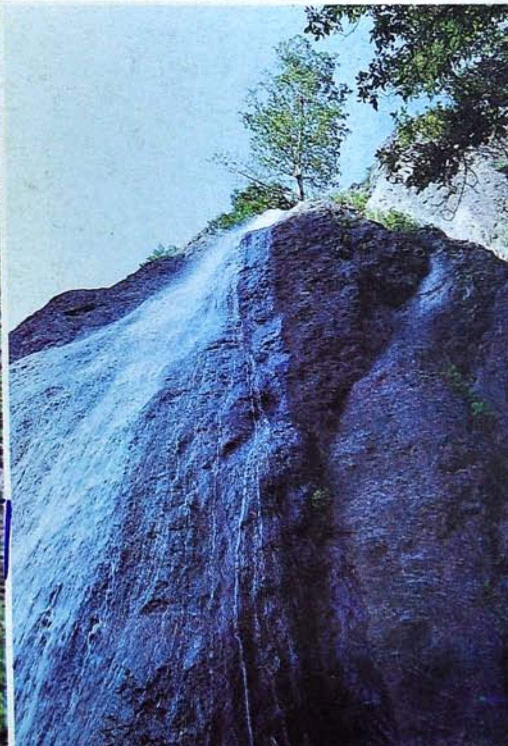

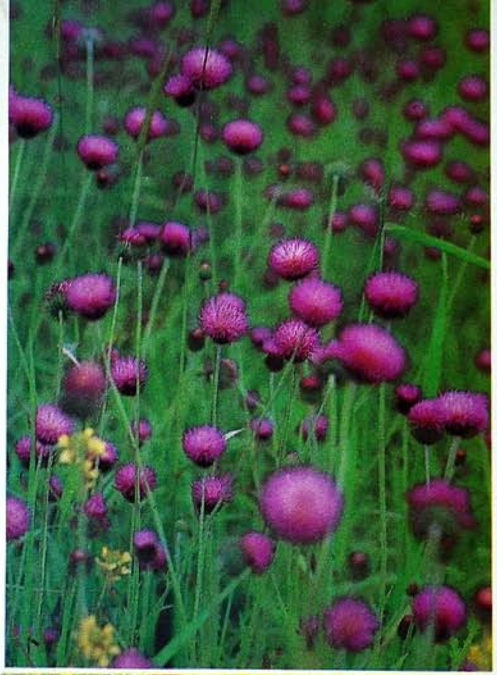

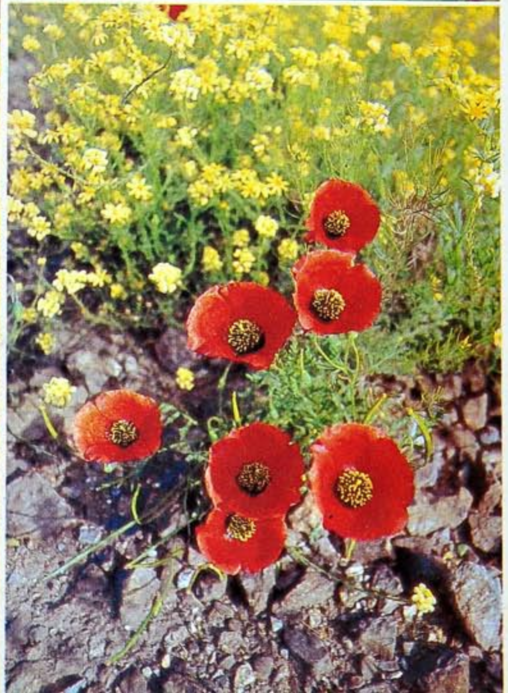

САЈАЧЫ НƏҒМƏЛƏРИ

Салам-əлејк, саj бəјлəр,
Новруз кəлир, јеј бəјлəр!
Сајачыны һајлајын,
Сајалары сајлајын,
Сај бəјлəрдəн сај алын,
Пајламагчын пај алын,
Новруз кəлир сај бəјлəр,
Новруз кəлир, јеј бəјлəр!

Салам-əлејк, сај бəјлəр,
Бир-бириндəн јеј бəјлəр.
Саја кəлди кøрдүнүз,
Салам верди, алдыныз,
Алны тəпəл гузуну
Сајачыја вердиниз.

Сиз сајадан горхмусуз
Сəфа јурда гонмусуз.
Сəфа олсун јурдунуз,
Уламасын гурдунуз.
Ач кетсин аваныныз,
Тох кəлсин чобаныныз...

Бу саја јахшы саја
Һəм чешмəјə, һəм чаја.
Һəм Үлкəрə, һəм Аја.
Һəм јохсула, һəм баја
Бу саја кимдəн галды?
Адəм атадан галды...

Адəм ата кəлəндə,
Гызыл øкүз дуранда,
Гызыл буғда битəндə,
Дүнја биннəт оланда
Муса чобан оланда,
Шишлијимиз еркəчди.

Онун дəрди улудур,
Ашыглығы гурудур.
Учасы гијмəтлидир.
Габырғасы дадлыдыр.
Габырға ичрə пəрдə
Салмаз адамы дəрдə.
Пəрдəси ики рəнкдир,
Бøјрəк она дирəкдир.
Алтмыш аршын бағырсаг,
Бир-биринə улғашыг.

Əзəл атасын дејим,
Сонра анасын дејим.
Гојун вар кəрə кəзəр,

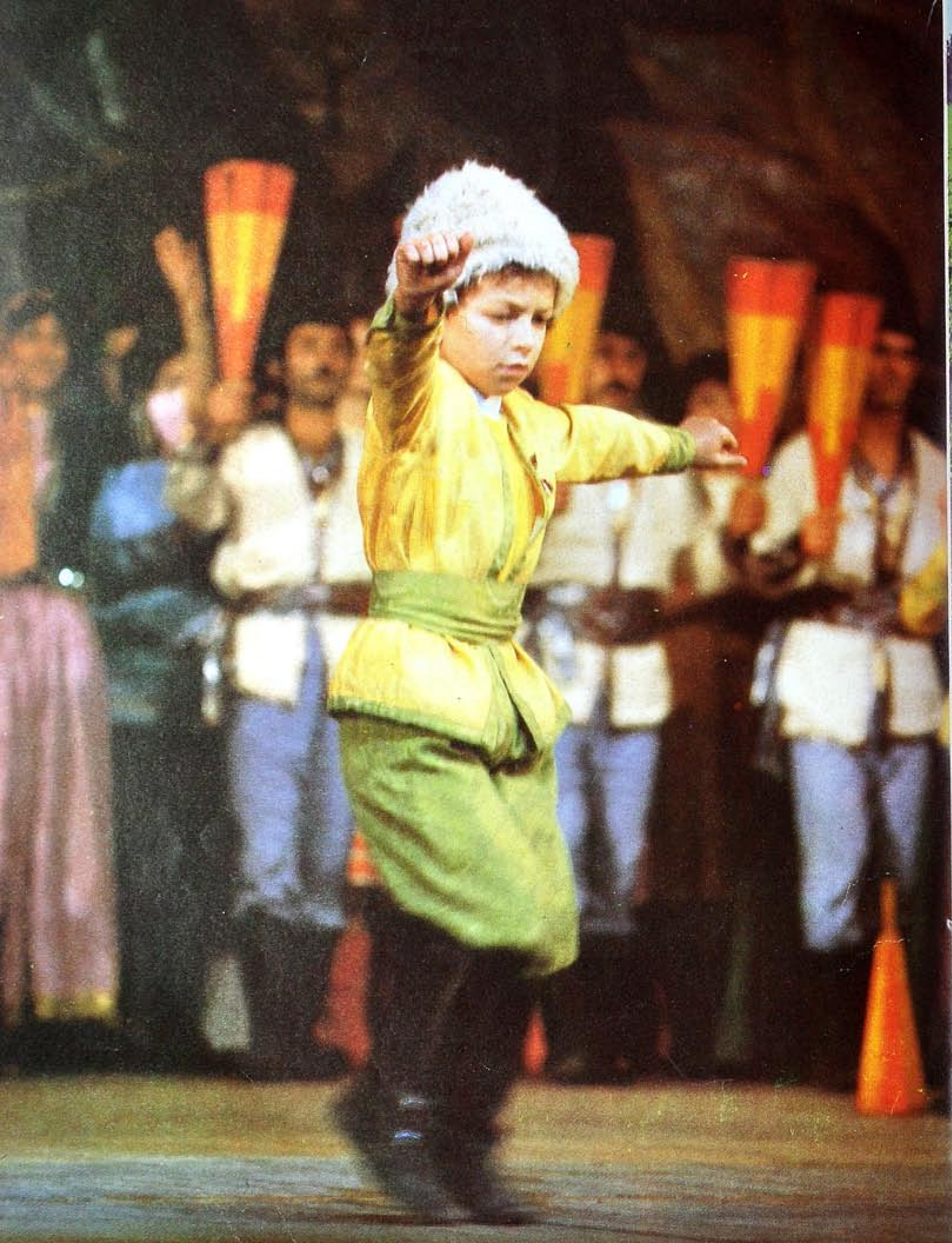

Гојун вар ҝүрә ҝәзәр.
Ҝедәр дағлары ҝәзәр,
Ҝәләр евләри бәзәр.

Нәнәм гојунун гарасы,
Гырхлығы полад парасы.
Јаз ҝүнү дәләмәси,
Јај ҝүнү күрәмәси,
Гыш ҝүнү говурмасы!..

Нәнәм, а сачаг гојун,
Бинәдән гачаг гојун,
Сәнә јаман баханын
Ҝөзүнә бычаг, гојун.

Нәнәм о ҝәлин гојун,
Гузуја тәлин гојун,
Јијән сәнин учундан
Ҝәтириб ҝәлин гојун.

Нәнәм о ҝүрдү гојун,
Отдады, дурду гојун.
Ај гаранлыг кеҹәдә
Ҝөрүбдү, гурду гојун.

Нәнәм о нарыш гојун,
Јуну бир гарыш гојун.
Чобан сәндән күсүбдүр,
Судү вер барыш, гојун.

Нәнәм гојунун ҝәлини,
Овшара ҝәлмәз јелини.
Ону саған ҝәлинин
Хыналајым әлини.

Нәнәм о ҝөјчә гојун,
Ҝедәрсән ејчә гојун.
Јијән сәнин учундан
Доланар бәјчә, гојун.

Де бајрама нә ҝалды?
Нә галды, нә галмады?
Бир әлличә ҝүн галды.
Әлли ҝүнү сај өтүр,
Гармала гузу ҝөтүр!

Нәнәм, а халлы кечи,
Мәмәси баллы кечи,
Уҹа гаја башында
Тутубдур јаллы кечи.

Ҹан гузу, ҹаным гузу,
Түкү гонур, гырмызы,

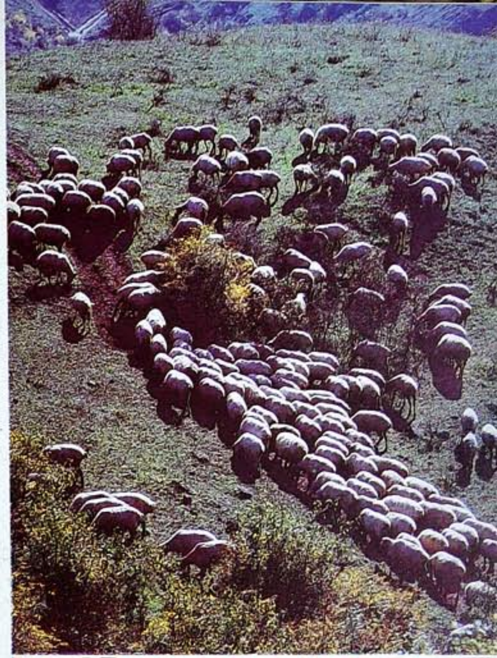

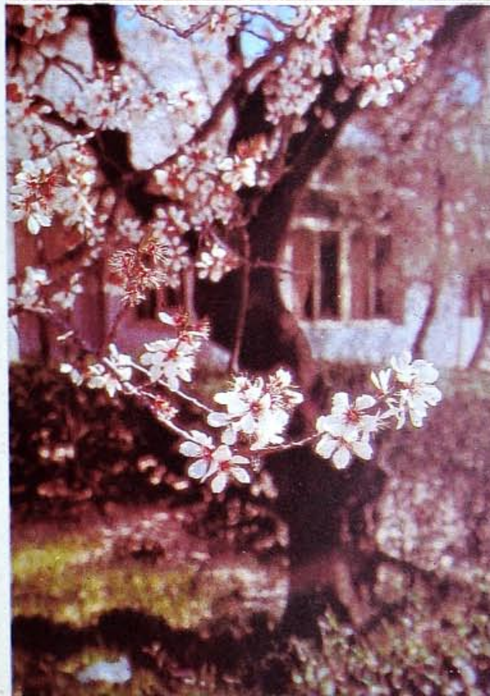

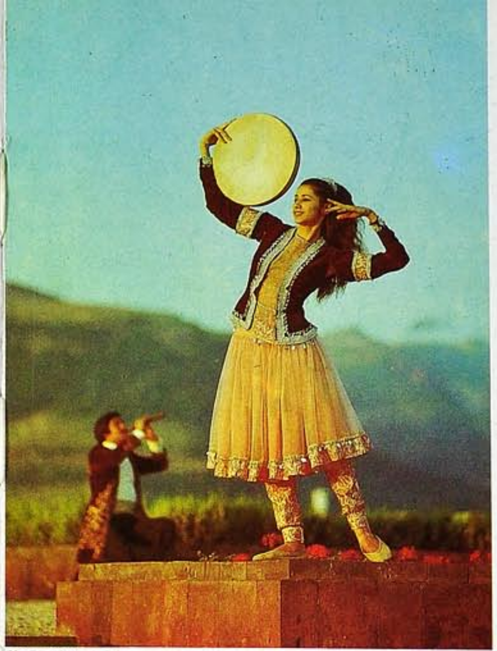

Әбришим телли гузу,
Гонурду онун көзү.
Бири кәлинин олсун,
Бири чобанын пајы.
Үзүн ағ олсун, чобан,
Чанын сағ олсун, чобан.

Јеjәр-јеjәр кәрнәшәр,
Алны вурар, дөјүшәр.
Бујнузу бурма-бурма,
Јуну вар јерлә сүрүмә,
Зинһар гојуну вурма,
Гојунсуз јердә дурма.

САЈГАЧ НӘҒМӘСИ

Ала кәрә тајын көрдүм,
Сары күрә тајын көрмәк кәрәк.
Гара кәрә тајын көрдүм,
Гумрал шишәк, тајын көрмәк кәрәк.
Гара күрә тајын көрдүм,
Өзүнү көрмәк кәрәк.
Сары кәрә тајын көрдүм,
Гумрал кәрә, тајын көрмәк кәрәк...

ЧОБАН НӘҒМӘСИ

Ҝөјдәки көј булудлар
Јорғаныдыр чобанын.
Јасты-јасты тәпәләр
Јастығыдыр чобанын.
Јумру-јумру гајалар
Јумруғудур чобанын.
Әлиндәки дәјәнәк,
Галханыдыр чобанын.
Јаныңдакы боз көпәк
Јолдашыдыр чобанын.
Ағзы гара чанавар
Дүшмәнидир чобанын.

ГОЈУНУМ ДИЛӘ ДҮШДҮ

Сүрүләр јелә дүшдү.
Јел вурду, селә дүшдү.
Пис көзә тикан батсын,
Гојунум дилә дүшдү.
Бириндән һеч кәләр,
Һечиндән беш кәләр,
Бешиндән он беш кәләр
Саја үстү гојунумун.

Сајаја паj дүшәр,
Обаја һаj дүшәр.
Пис нәфис чатданар,
Пис ҝөздәр партданар.

НОВРУЗ ТЕЗ ҜӘЛДИ

Салам-әлејк сај бәјләр,
Бир-бириндән јеј бәјләр.
Дөлүм мајалы олду,
Новруз тез ҝәлди, тез ҝәлди.
Сајам сајалы олду,
Новруз тез ҝәлди, тез ҝәлди.

ӘКИНЧИ НӘҒМӘЛӘРИ

БУДУ БҮТӨ ӨКҮЗҮМ

Һоһо, һоһо, өкүзүм
Һоһо, һоһо, өкүзүм,
Буду бүтө өкүзүм...
Бир гарыш торпаг галыб,
Һоһо, һоһо, өкүзүм,
Һоһо, һоһо, өкүзүм,
Буду бүтө өкүзүм...

ТОРПАҒА АТДЫМ ТУМУ...

Броj, броj, броj,
Броj, броj, броj...
Торпаға атдым туму
Броj...
Ҝөјәр сәмәним, броj,
Дөјәк сәмәни, броj...
Броj, броj, броj,
Броj, брооj, броj...

ҜҮҸ ВЕР, ҺО...

Еһе, еһе, ҝүҹ вер, һо,
Аға гардаш, ҝүҹ вер, һо,
Ҝүҹ вер, һо, ҝүҹ вер, һо...
Ҝүҹ вер, һо!..
Авалым дүздә галыб
Ҝүҹ вер, һо,
Ҝүҹ вер, һо...
Ҝүҹ вер, һо,
Ҝүҹ вер һо...

ҺҮТӘ, ҺО...

Һүтә, һүтә, һүтә һо,
Һүтә, һүтә, һүтә һо...
Өкүзүм, маралым, һүтә.
Галды авалым, һүтә...
Һүтә, һүтә, һүтә, һо,
Һүтә, һүтә, һүтә, һо...
Ҝүн ҝетди, јағыш ҝәлди,
Ҝәл, ҝәлҹә ҝәлим, һүтә,
Һүтә, һүтә, һүтә, һо,
Һүтә, һүтә, һүтә, һо...

ЈЕЛ ҜӘЛДИ, ҺО, ЈЕЛ ҜӘЛДИ...

Һуша, һуша, өкүзүм,
Сел ҝәлди, һо, сел ҝәлди.
Һуша, һуша, маралым,
Јел ҝәлди, һо, јел ҝәлди.

Һуша, һуша, өкүзүм,
Јар ҝәлди, һо, јар ҝәлди.
Һуша, һуша ҹејраным,
Гар ҝәлди, һо, гар ҝәлди.

Јел ҝәлди, һо, јел ҝәлди,
Сел ҝәлди, һо, сел ҝәлди.
Һо, һо, јел ҝәлди,
Һо, һо, сел ҝәлди...

Котаным дашдан ҝәләр,
Дөнәр о башдан ҝәләр.
Һодагчынын сүфрәси
Ҝенә обашдан ҝәләр.
Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо,

Ағам өкүз мәрд олар,
Пис гоншуја дәрд олар.
Тәнбәл өкүз јијәси
Пахыл олар, сәрт олар.
Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...

Бојун јерин јағларам,
Пис ҝөзләри дағларам.
Котанымы сындырсан
Сүбһ үстәҹән ағларам.
Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...

Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...

Гара кәлим аранда,
Дурар дан гызаранда
Һодағым динчлик тапар
Шум јерим гуртаранда.
Һо, һо, һо
Һо, һо, һо...

Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...
Кәтан үстү ағ кәләр,
Һодагчыја јағ кәләр,
Дашдан ашыр котаны,
Габаг јери бағ кәләр....
Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...

Кәлим гајытды гашдан,
Дырнағы дүшдү дашдан.
Бәднәзәр јол үстдәди,
Ҝәлмә бир дә обашдан.
Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...

Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...
Кәлләрим гоша кәлди,
Тохунду даша кәлди.
Шәрикли чүтчү олмаг,
Нә баһа баша кәлди.
Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...

Һуш һо,
Һуш һо...
Әкин јерин ениши вар,
Әјриси вар, кениши вар.
Һәр кәлин, һәр кәлчәнин,
Өз дурушу, јериши вар.
Һуш һо, һуш һо,
Һуш һо, һуш һо.

Наз-наз-наз,
Наз-наз-наз...
Котан алтда, чан өкүз,
Ев-ешијим, хан өкүз.
Јастыг бојнун әзәндә
Кор олајдым, мән, өкүз.
Гара кәлим, наз-наз,
Ала кәлим, наз-наз.

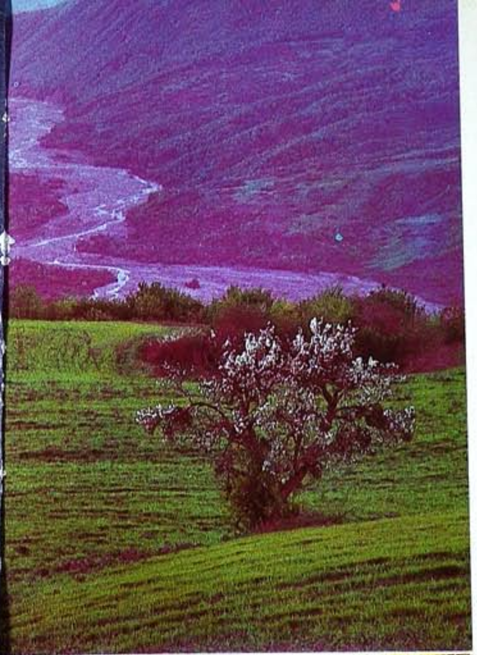

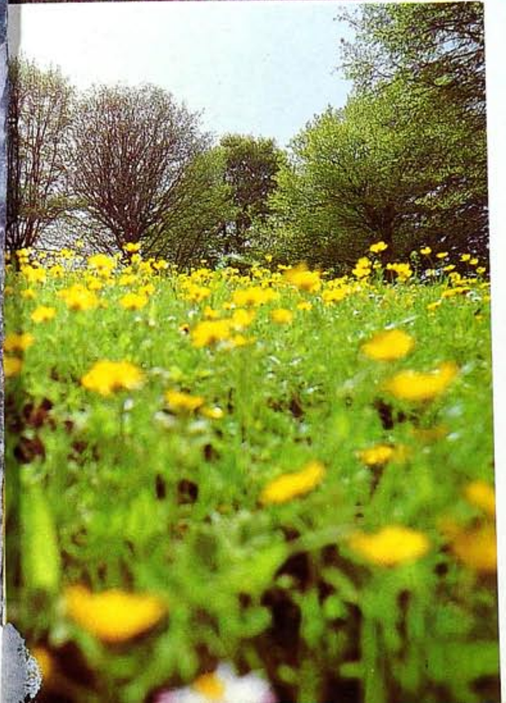

Һо-һо, дедим дүшдү гач,
Сынды котан, сынды мач.
Гарајазы дүзүндә
Ала кәлим галды ач,
Ала кәлим, наз-наз
Ана кәлим, наз-наз.

ҺО, ҺО, ҺО,

Һуш, һо, һуш һо...
Һодагчы үздән инҹәр,
Бахышдан, сөздән инҹәр,
Котан даша дүшәндә,
Өкүз өкүздән инҹәр.
Һо, һо, һо
Һуш һо, һуш һо...

Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...
Будаг будағы истәр
Додаг додағы истәр,
Котан даша дүшәндә
Һодаг һодағы истәр.
Һо, һо, һо,
Һо, һо, һо...

Дағ дөшүндә јатана,
Күн кедәр ај батана.
Гара кәлим гарғыјар
Котан мачы тутана.

Новруз кәлди, өкүзүм, һо,
Новруз күлдү, өкүзүм, һо.
Сәнин дашдабанғуву
Новруз билди, өкүзүм, һо!

Буғдам сәмәни олду,
Һуш һо, өкүзүм, һуш һо!
Сәмәни јемәли олду,
Һуш һо, өкүзүм, һуш, һо!

Сүрүләри сағды дур,
Новруз гары јағды дур,
Котан сәни көзләјир,
Кәл јолдашын сағды, дур!

«ХЫДЫР НӘБИ» МӘРАСИМИ

«Хыдыр Нәби» кичик чилләнин чыхмасы мүнасибәтилә кечирилән Новрузгабағы мәрасимләрдәндир. Гәдим әкинчилик көрүшләри илә бағлы јараныб. Үч күндән ибарәт һесаб едилән Хыдыр Нәби **бајрамынын биринчи** күнү торпаг тә'рифләнәрди. Торпағын үстүндә од галанар, очаг јандырыларды ки, нәфәси гызсын. Бағлар тәмизләнәр, чөр-чөпү, хәзәли јығылыб јандырыларды. **Икинчи** күн бојундуруға гошулачаг һәр өкүзүн адына үч дузсуз көмбә бишириб өкүзләрин гарнынын алтындан дијирләдәр вә охујардылар:

Хыдыр Нәби, Хыдыр Илјас,
Битди чичәк, олду јаз!

Үчүнчү күн чүтчү вә әкинчиләрин шәхсиндә торпағы бечәрән, јер шумлајыб, әкин әкәнләр тә'риф олунарды. Ағ атынын белиндә кәләчәк Хыдыр Нәбинин әлиндә од олачағы күман едиләрди. Онун торпағы исидән одла јанашы, улуса Күнәш вә Су, адамлара сағламлыг кәтирәчәјинә инам бәсләнәрди. Мәрасимдә әкинчи, чүтчү вә саја нәғмәләри охунар, Хыдыр Нәбијә халг сөз гошарды. Бајрамын һәр үч күнүндә чаванлар әкин јерләриндән кечиб Хыдыр Нәбини ахтармаға кедәрди. Онлара «Хыдырчы» да дејәрдиләр. Хыдырчылар Хыдырын (бә'зи рајонларда Хызырын) далынча сәһәр ачылмамыш әлләриндә шам кедәрдиләр.

«Хыдыр Нәби» мәрасими заманы ашағыдакы нәғмәләр охунарды.

«ХЫДЫР НӘБИ» НӘҒМӘЛӘРИ

ХАН ХЫДЫР КӘЛӘСИДИР

Хыдырым шума дүшүб,
Күманым шама дүшүб,
Шум јерин шумлајаг,
Шам евин шамлајаг,
Хыдырым аддыды,
Хыдырым оддуду,
Ағ аты һајлајаг,
Күнләри сајлајаг,
Хан Хыдыр кәләсидир,
Хан Хыдыр күләсидир.

Хан Хыдыр һаллыдыр,
Ағ аты наллыдыр,
Јахасы чуллудур,
Јол үстдә јоллудур,
Хыдырым аддыдыр,
Хыдырым оддудур,
Ағ аты һајлајаг,

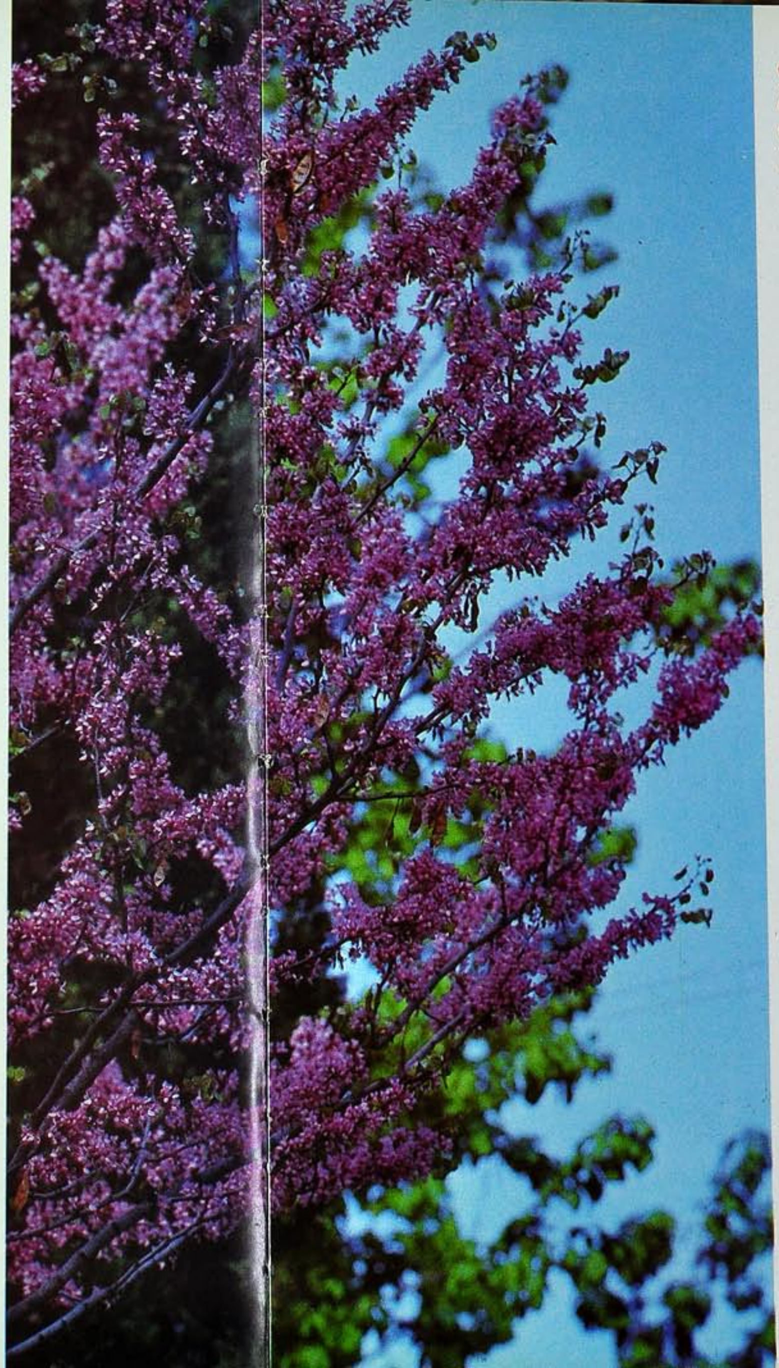

Күнләри сајлајаг,
Хан Хыдыр кәләсидир,
Хан Хыдыр күләсидир.

Хан Хыдыр һаллыдыр,
Ағ аты наллыдыр.
Јахасы чуллудур
Јол үстдә јоллудур,
Хыдырым аддыды
Сүфрәси даддыды
Сүнбүлү гаддыдыр,
Ағ аты һајлајаг,
Күнләри сајлајаг
Хан Хыдыр кәләсидир,
Хан Хыдыр күләсидир.
Ағ чуха тикмишәм Хыдыра,
Губа тут әкмишәм Хыдыра
Хыдыра ағ папаг алмышам,
Башына дағ папаг салмышам,
Ағ ата ағ халча тохумушам,
Ағ ата ал нәғмә охумушам,
Ағ ата ағ налча верәрәм,
Хыдыра ағ алча верәрәм.
Шамлары вер шамлајаг,
Дағларда ахшамлајаг,
Хан Хыдыр кәләсидир,
Хан Хыдыр күләсидир.

ХАН ХЫДЫР АТДЫ КӘЛДИ

Хан Хыдыр атды кәлди,
Палчыға батды кәлди,
Хыдырым аддыды,
Хыдырым оддуду,
Сүнбүлү даддыды,
Мурада, чатды кәлди,
Хан Хыдыр атды кәлди.

Пајлары пајлајын,
Сүрүнү һајлајын,
Сајмајын, тајлајын,
Ағ ата јатды кәлди,
Хан Хыдыр атды кәлди.

Чијниндә јели күлдү,
Әлиндә сели күлдү,
Башында тели күлдү,
Дар күнү атды кәлди,
Ағ ата јатды кәлди.

Хыдырым јолдадыр,
Әлләри балдадыр,

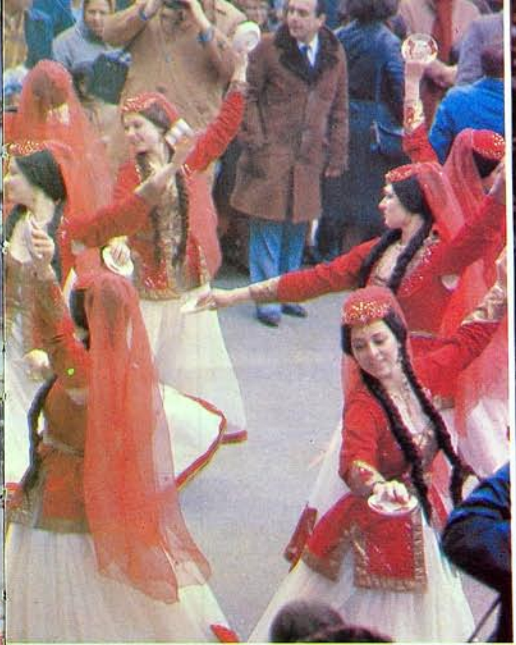

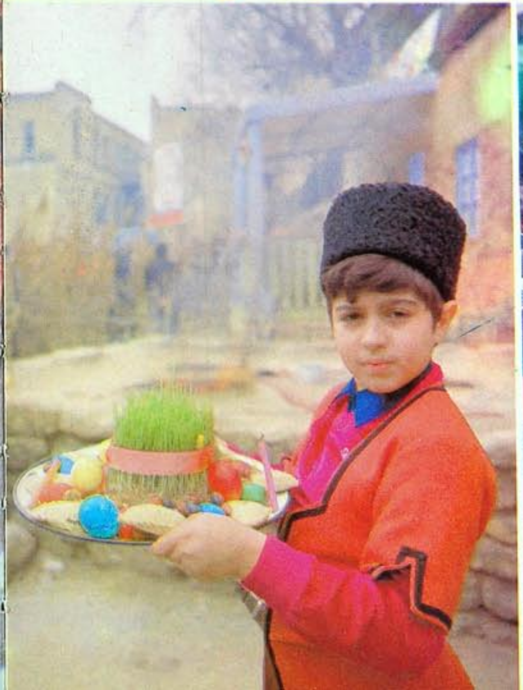

Ағ аты чулдадыр,
Палчыға батды кәлди,
Хан Хыдыр атды кәлди.

Дај верин Хыдыра,
Сај верин Хыдыра,
Һај верин Хыдыра,
Сүфрәси дадды кәлди,
Хан Хыдыр атды кәлди.

НОВРУЗ ҺАЗЫРЛЫҒЫ

«Хыдыр Нәби» мәрасиминдән үч күн сонра Новруз һазырлығы башлајарды. Нәһрәләр чалханыб бајрама јағ тәдарүкү көрүләрди. Чәһрәләр ишә дүшүб гыз-кәлинә доннуг үчүн рәнкарәнк ипликләр әјирәрди. Халгын адәтинә көрә бајрам күнү сүфрә долу олмалы, гыз-кәлин тәзә диздик, јајлыг, чәкмә кејмәлиjди. Одур ки, һәр обада, улусда Новруза тәдарүк көрүләрди. Мал-гараја гуллуг едиләр, онлар гашовланыб тәмизләнәр, хәстә мал-гара чыхдаш едиләр, онларын ағартысындан Новруз сүфрәсинә гојулмазды.

Евләрдә һаналар гојулар, гыз-кәлин бајрама халчалар, палазлар, һәсирләр тохујардылар. Елә бу мәишәт һәјаты илә бағлы халгын охудуғу нәғмәләр ағыздан-ағыза кечиб ели, улусу бүрүјәрди.

САҒЫН НӘҒМӘЛӘРИ

Нәнәм, нәнәм,
Сәни саған
Мәнәм, мәнәм.
Күл мирварим
Бојнундадыр.
Мәмәләрин
Гојнундадыр.
Гујруғуву
Фарағат гој,
Ајағыву
Ираһат гој,
Сәни сağан
Мәнәм, мәнәм
Нәнәм, нәнәм.
Дутум, дутум,
Анам дутум
Сүбһ судундән
Пендир тутум.
Күпәләрим
Долсун јағла.
Балалармы
Бу јаз сахла,

Нәнәм, нәнәм,
Сәни саған,
Мәнәм, мәнәм...

ЧЫХАР МӘНИ, ГЫЗЫМ, ЈАЗА

Дутум, дутум,
Анам дутум
Күл үстүндә,
Гөнчә кәлиб.
Күлпәријә,
Хонча кәлиб.
Дутум, дутум,
Анам дутум,
Гоншулара
Јағ борчлујам,
Орман, бостан,
Бағ борчлујам.
Чыхар мәни
Гызым, јаза,
Тој тојлујаг
Кор Нијаза,
Дутум, дутум,
Анам, дутум...

НӘҺРӘ НӘҒМӘЛӘРИ

ГАПЫМЫ ГОНАГ КӘСИБДИ

Новруз кәлди, нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл.

Чинчилимим, јарпызым
Тахта үстә һазырды.
Самаварым гајнады.
Тәндиррәрим гызарды,
Новруз кәлди, нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл, нәһрәм кәл...

Әрим мәндән күсүбдү,
Нәһрәм, кәл.
Гапымы гонаг кәсибди
Нәһрәм,әл,
Әлими пычаг кәсибди
Нәһрәм кәл.
Нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл...
Нәһрәм, кәл,
Нәһрәм кәл...

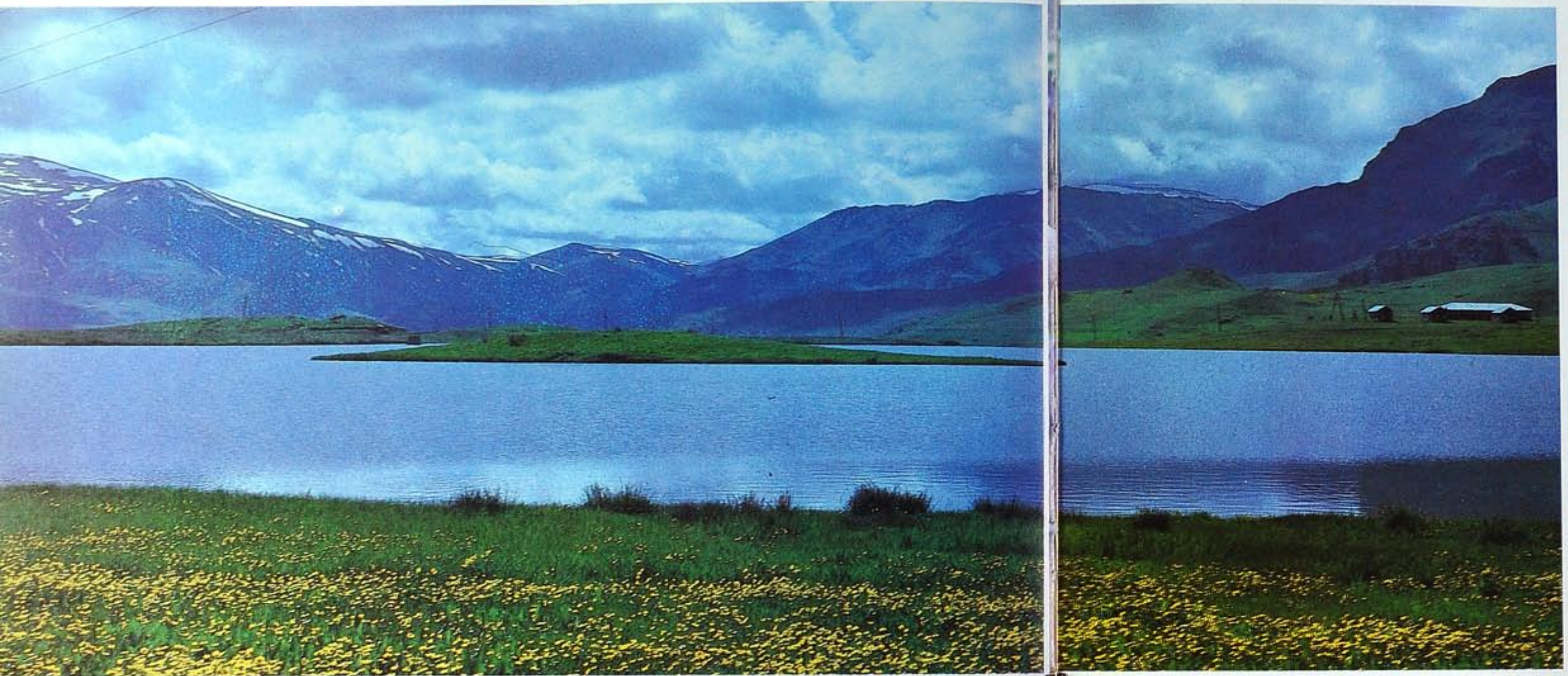

ҺӘЧИ ДҮРМӘК ИСТӘЈИР

Новруз кәлди, нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл.
Мәми чөрәк истәјир,
Нәһрәм, кәл.
Һәчи дүрмәк истәјир,
Нәһрәм, кәл.
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл.
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл.

КӨЗҮМ ЈАМАН ЈОЛДАДЫ

Јарым һәлә овдады,
Нәһрәм, кәл.
Көзүм јаман јолдады,
Нәһрәм, кәл.
Бәлкә јарым дардадыр,
Нәһрәм, кәл...
Габагда ал јазым вар,
Новруза нијазым вар.
Нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл,

ЈАР, ЈАЈЛЫҒЫН МӘНДӘДИ...

Јар, јајлығын мәндәди,
Нәһрәм, кәл.
Сәрмишәм чәмәндәди,
Нәһрәм, кәл.
Әријиб јерә кединчә,
Нәһрәм, кәл.
Мәним көзүм сәндәди,
Нәһрәм, кәл.
Күманым бу јазадыр,
Мурадым Новрузадыр.
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл...

ЈАРЫМ КӘЛИБ ШАМДАДЫ

Јарым кәлиб Шамдады
Нәһрәм, кәл.
Шамда декил, дамдады,
Нәһрәм, кәл.
Јарым кәлиб дағдады,
Нәһрәм, кәл...

Чарыглары бағдады,
    Нәһрәм, кәл.
Карван јүкү буғдады,
    Нәһрәм, кәл.
Әл-ајағы јағдады,
    Нәһрәм, кәл.
Јарым кәлиб дамдады,
    Нәһрәм, кәл.
Дамда декил, Шамдады,
    Нәһрәм, кәл.
Кәлиб чыха бу јаза,
Кәрәм галыб Новруза
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл,
Нәһрәм, кәл, нәһрәм, кәл!

ЧӘҺРӘ НӘҒМӘЛӘРИ

КҮЛМАЛЫНЫН ЈАНЫ ЧЫРЫГ

Күлмалынын јаны чырыг,
Әјир, чәһрәм, әјир.
Фирәнк шалынын заты гырыг,
Әјир, чәһрәм, әјир.
Ушаг галды туманчаг,
Әјир, чәһрәм, әјир.
Кәлин галды јалынчаг,
Әјир, чәһрәм, әјир.
Әјир, чәһрәм, әјир,
Әјир, чәһрәм, әјир...

ДАРАН, ЈУНУМ

Таран, јунум, таран, јунум,
Даран, јунум, даран, јунум.
Таран, таран,
    Даран, даран.
    Даран, даран,
    Таран, таран.
Таран, јунум, таран, јунум,
Даран, јунум, даран, јунум.
Даран, тараз кәл чәһрәјә,
Таран, дараз кәл, чәһрәјә.
    Аз-аз кәл чәһрәјә,
Наз-наз кәл чәһрәјә,
    Бәјаз кәл чәһрәјә,
    Һәр јаз кәл чәһрәјә
    Ағзымдады, нүбары, дады,
    Новруз кәлиб гапыдады.
Таран, јунум, таран, јунум,
Даран, јунум, даран, јунум!

ЧӘҺРӘМ СЫНДЫ, АЈ УСТА

Чәһрәм чәфакешди,
Чәһрәм бәфакешди.
Алханын доннуғун,
Залханын доннуғун
Чәһрәм әјириб, ај уста,
Ушагларын кејдији
Бүтүн бу пал-палтарын
Диздијин иплијин
Чәһрәм әјириб, ај уста.
Ушаглар палтарсыз галды,
Новруз гапыны алды.
Нејним инди, ај уста,
Чәһрәм сынды, ај уста.

Чәһрәм евдә бир күл иди,
Күл дејилди, сүнбүл иди.
Кечә-күндүз охујарды,
Иплијиндән гыз-кәлин
Парчалар, халылар тохујарды.
Чәһрәм бир бүлбүл иди,
Чәһрәм гызылкүл иди.
Ушаглар палтарсыз галды,
Новруз гапыны алды.
Нејним инди, ај уста.
Чәһрәм сынды, ај уста.
Чәһрәмин үстә Зәһра кәлди,
Көзү көј, писнијјәтди.
Шәрабанынын кәл чатдадан,
Көзү лап гијамәтди
Талварда чувал-чувал,
Јунум галды, ај уста.
Уннугда бир овуч
Унум галды, ај уста.
Ушаглар палтарсыз галды,
Новруз гапыны алды.
Нејним инди, ај уста,
Чәһрәм сынды, ај уста.

ХАЛХАЛЫМ ДАҒЫЛДЫ

Халхалым дағылды
Әјир, чәһрәм, әјир, чәһрәм
Кетди ханым, итди ханым,
Әјир, чәһрәм, әјир, чәһрәм.

Ханы чаннан гопардылар
Бүтүн елләр хәбәрдиләр.
Чан гушуму апардылар

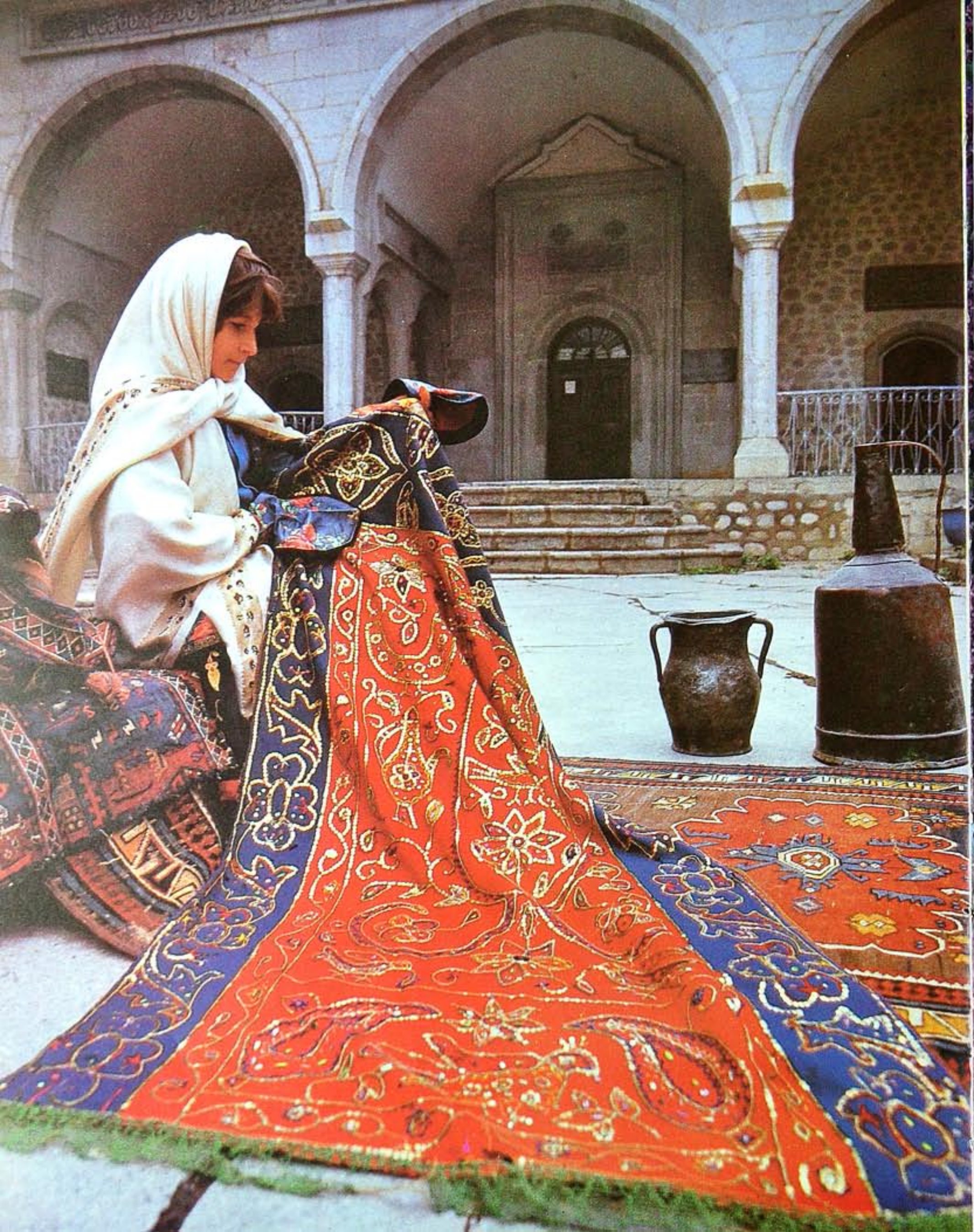

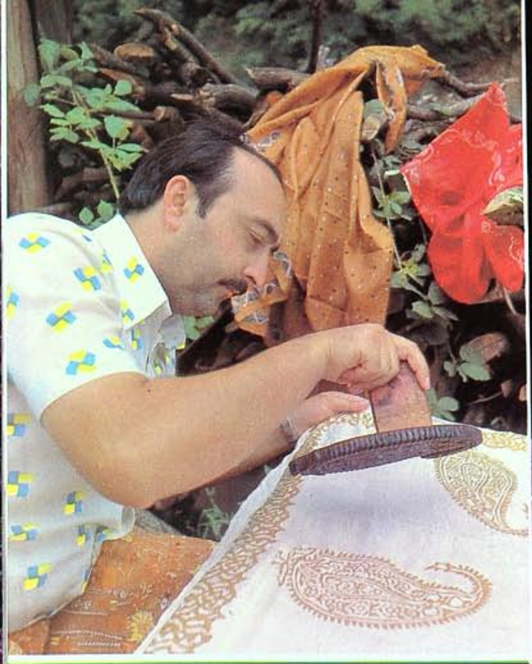

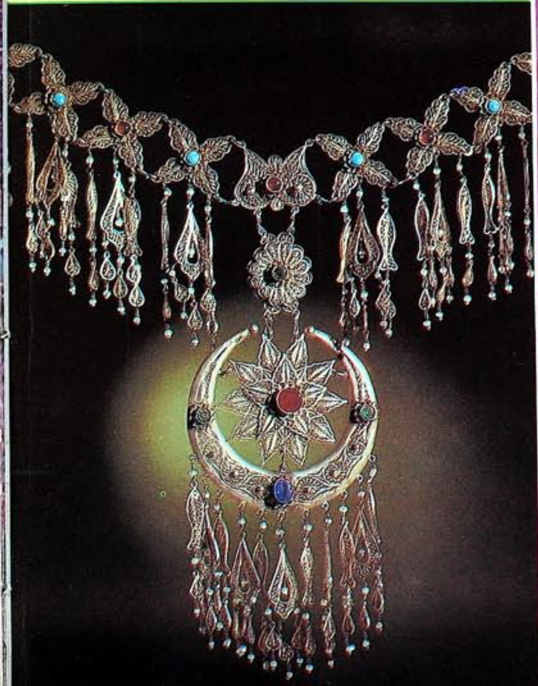

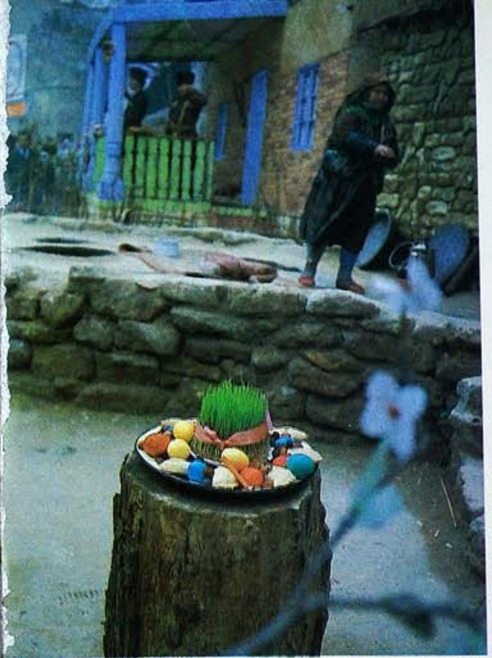

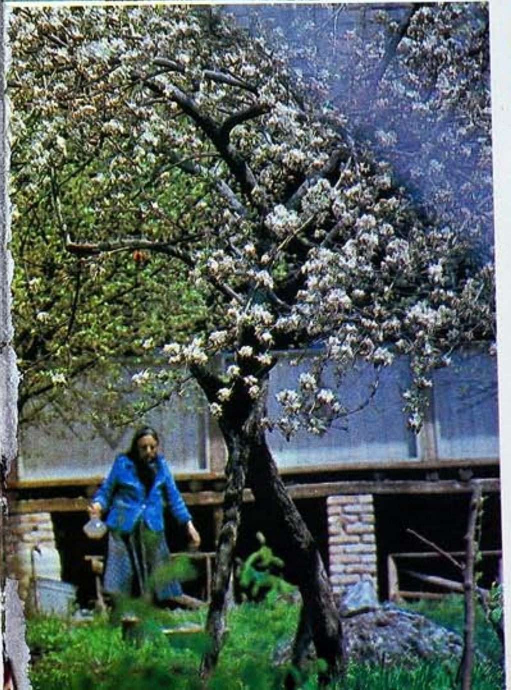

Әјир, чәһрәм, әјир, чәһрәм.
Халхалымы дағытдылар,
Әјир, чәһрәм, әјир, чәһрәм.
Дәрд-гәмими овутдуран
Әјир, чәһрәм, әјир, чәһрәм.

ЧӘҺРӘМ МӘНИМ

Чәһ-чәһ чәкән чәһрәм мәним
Барым мәним, бәһрәм мәним.
    Чәһрәм мәним,
    Чәһрәм мәним.
    Барым мәним,
    Бәһрәм мәним.
Чәһрәм бөјүтдү Күлгызы,
Чәһрәм ојутду Дилгызы.
Шаһмәддини чобанныға
    Чәһрәм верди.
Чәһрәм алды ојлағыны,
Чәһрәм тутду тојлағыны.
Урузуму һәрәним
Новрузлуғуму көрәним,
    Чәһрәм мәним,
    Чәһрәм мәним,
    Варым мәним,
    Бәһрәм мәним...

ДӘЈИРМАНЧЫ НӘҒМӘСИ

Дәјирманым дашдыды,
Новатым савашдыды.
Дүшмә, дүшмә талвардан,
Төкмә дәни халвардан.
Даш дүшүбдү доннуға,
Ун төкүлмүр уннуға,

Фатма, Түкәз јолланды,
Күлнисә дә сөјләнди.
Пәри чыхыб чархындан,
Су кәсилиб архындан,
Дүшмә, дүшмә талвардан,
Төкмә дәни халвардан.
Дәјирманым дашдыды,
Новатым савашдыды.

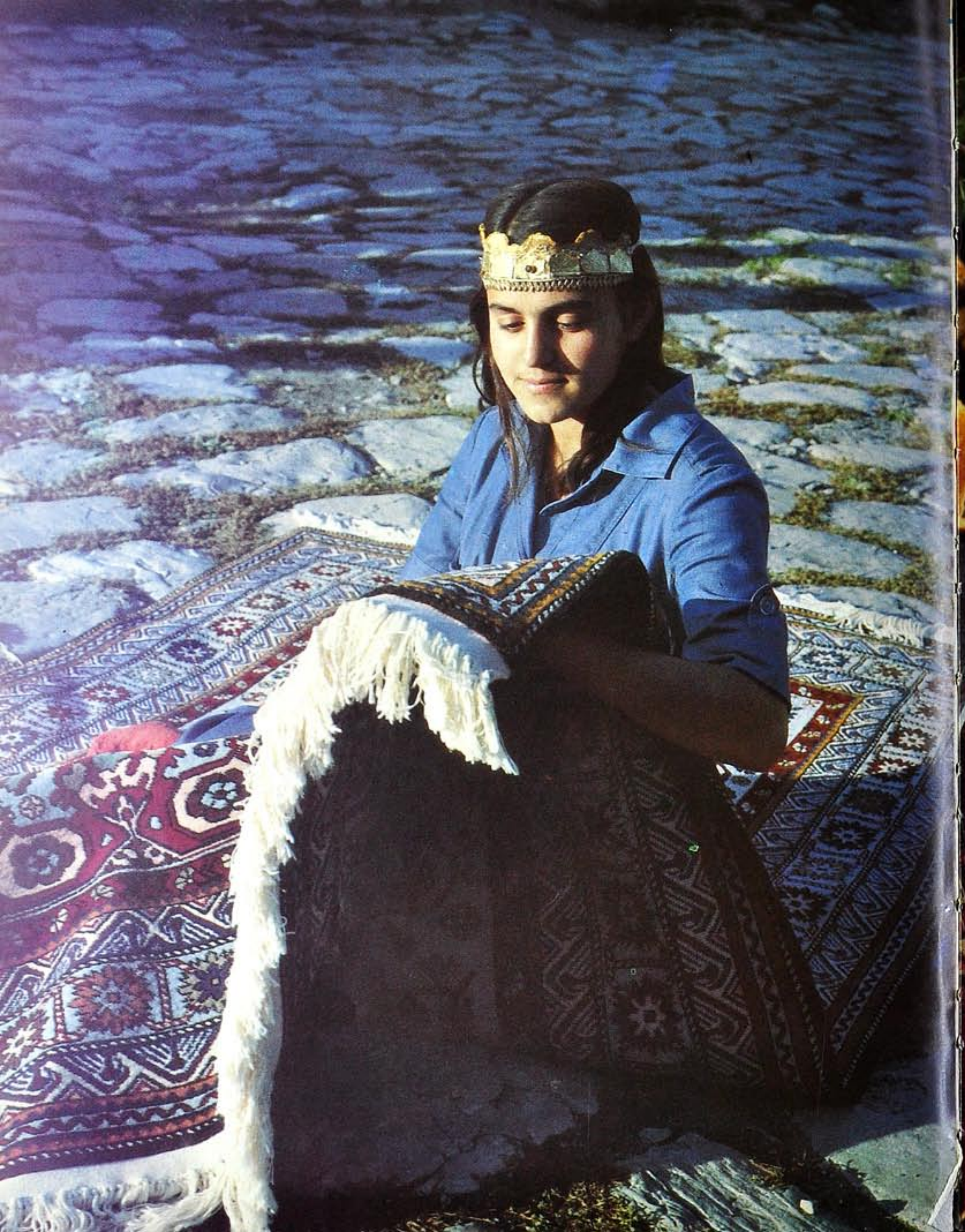

ХАНА НӘҒМӘЛӘРИ

ДҮЗҮЛ ХАНАМА

Асма күл,
Басма күл,
Күлүм хыналы,
Дөшү миналы,
Әзәл бармагдан,
Көзәл бармагдан,
Үзүл ханама,
Дүзүл ханама.

ХАН ГЫЗЫ, ХАНАМ

Евин дирәји,
Кәлин кәрәји,
Күлүн гончасы,
Евин хончасы
Күллү көзәлим,
Гырмызы кәлим.
Гәмим, мәлалым,
Сәбрим, гәрарым,
Алакөз сонам,
Хан гызы, ханам.

ОХУ, ХАНАМ, ОХУ, ХАНАМ

Оху, ханам,
Оху, ханам,
Гонча күлләр,
Хонча күлләр
Тоху, ханам,
Тоху, ханам.
Хан дәдәмин
Галханыны
«Гурд басмасы»,
Човканыны,
Бала чејран
Пусмасыны,
Кәлләкөзү асмасыны
Ағ халыда
Гоху, ханам,
Гоху, ханам,
Оху, ханам,
Оху, ханам.

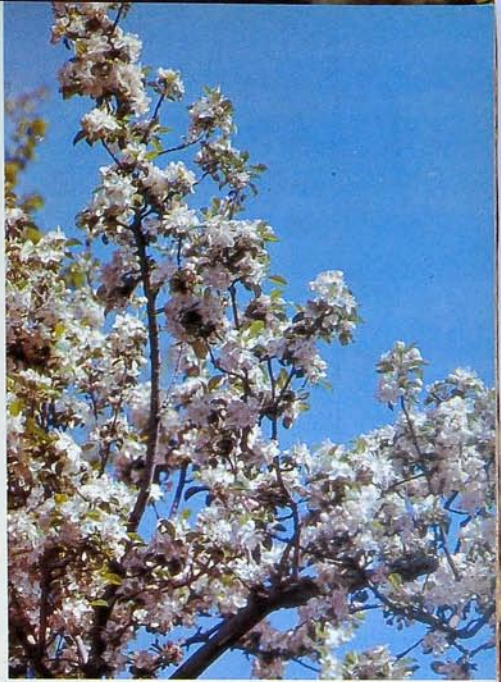

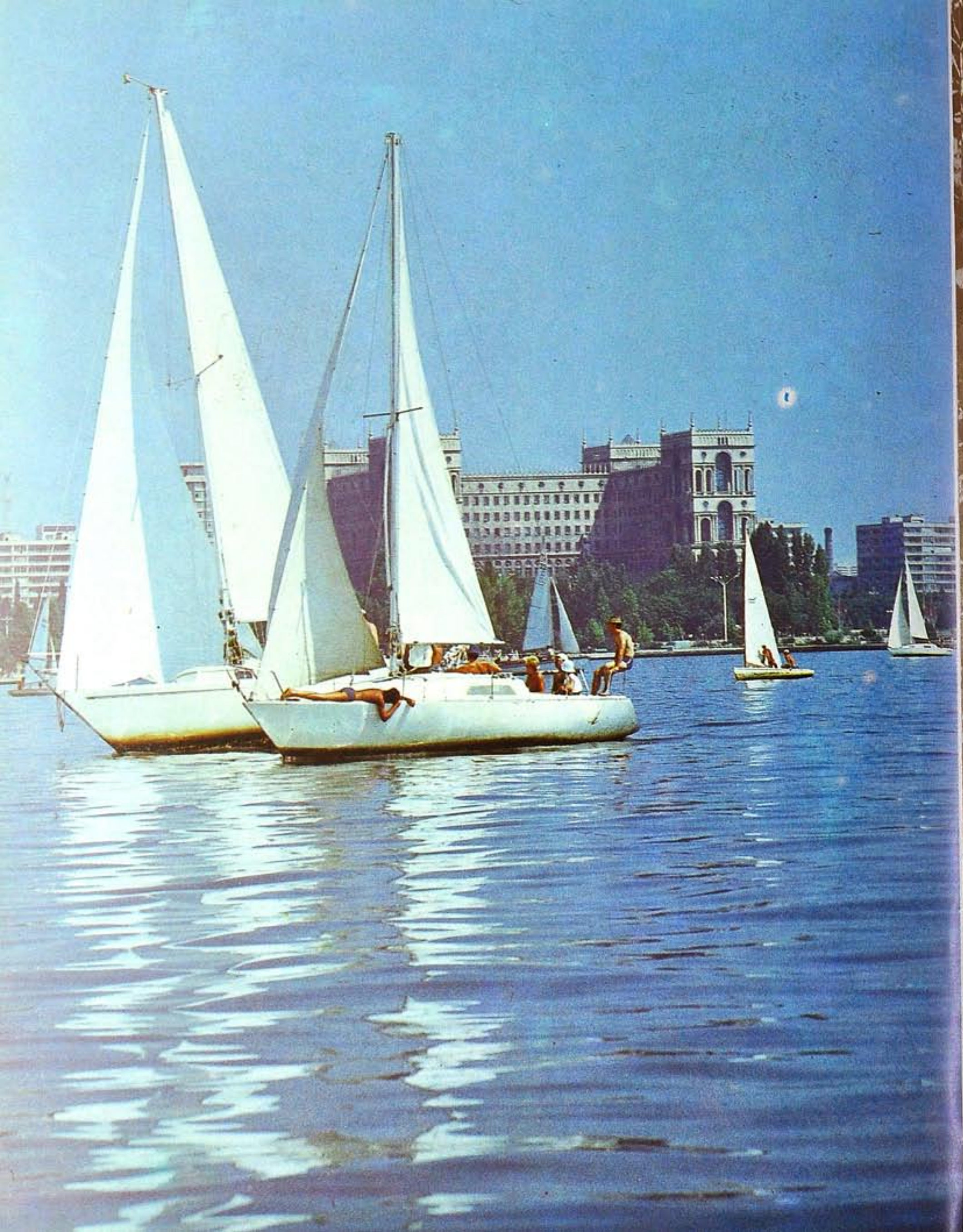

БАЛЫГЧЫ НӘҒМӘЛӘРИ

ДӘРЈАДАН ПАЈ ВЕРДИМ

Кәтан үзүлдү, јаһу,
Суја дүзүлдү, јаһу,
Тор долду
Тарым олду.
Гајығым јарым олду.
Новруздан сај алыб,
Сај веррәм,
Обаја, улуса,
Дәрјадан пај алыб,
пај веррәм.
Кәтан үзүлдү, јаһу,
Суја дүзүлдү, јаһу!

БАЛЫҒЫН СЕЛИ КӘЛДИ

Рөјама кирди, јаһу,
Сиррими билди, јаһу,
Дәрјалара тор атдым,
Үзүмә күлдү, јаһу,
Новрузун ашы кәлди,
Үстүндә
Балығын башы кәлди.
Кечирдим көзүнә шамы,
Күлдү үзүмә
Новруз ахшамы.
Күсүлүләр барышды
О јазда.
Үч күнлүк бәјләрим
Јарышды доггазда.
Үзүмә дәрјанын
Јели кәлди.
Ај елләр,
Балығын сели кәлди.

ЈҮЗ ИКИД ДОҒУЛДУ О ЈАЗДА

Дүшдү торума әнзәли,
Дүнјанын көзәли.
Хончаја гојдум
Башыны,
Дуруб һајлады
Гардашыны.
Дәрјада торлар долду,
Гарым олду,
Бол мејвәм барым олду.
Кәлинләр сөјүндү
Доггазда.
Јүз икид доғулду
О јазда.

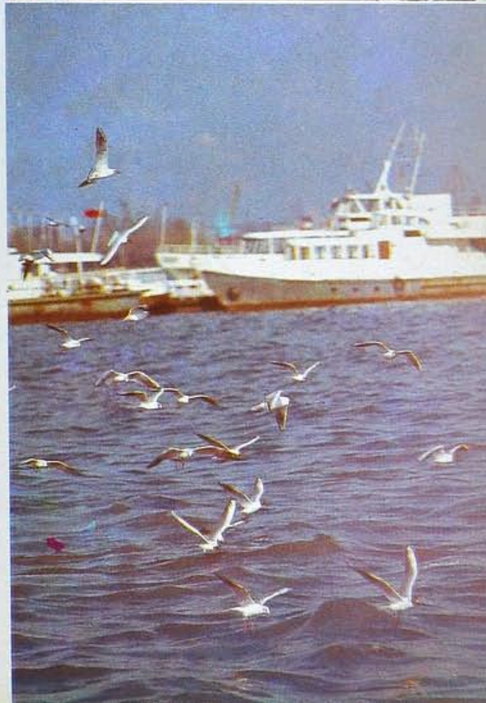

НОВРУЗ СҮФРӘСИ

Новруз бајрамынын Новруз сүфрәси вар. Бу сүфрәни
һазырламаға ахыр чәршәнбәдән башлајырлар. Сүфрәјә гој-
маг үчүн мүхтәлиф ширниләр биширилир.

Новруз ширнијјатына әсасән шәкәрбура, пахлава, шә-
кәрчөрәји, һалва вә с. аиддир. Бунларын ән чохнөвлүсү
пахлавадыр. О, 3-4 нөвдә һазырланыр. Бунлар Бакы пах-
лавасы, Губа пахлавасы, Шәки пахлавасы, риштә пахлавасы
вә Кәнчә пахлавасыдыр.

Бакы пахлавасы үчүн хәмир — ун, јағ, јумурта вә бир
чимдик дузун сүдлә јоғрулмасындан һазырланыр. Сонра
хәмир күндәләниб јајылыр, таванын дибинә јағ сүртүлүр
вә һәмин гат сәрилиб үстүнә ич төкүлүр. Ичи һазырламаг
үчүн бадам вә ја гоз ләпәсини машындан кечириб шәкәр
тозу илә гарышдырырлар. Үзәринә икинчи хәмир гаты са-
лыныр, јағ сүртүлүр, јенидән ич төкүлүр вә бу гајда илә
6-7 гата гәдәр давам етдирилир. Сонра пахлаваны ромб
шәклиндә кәсиб, үзәринә зә'фәран гатылмыш јумурта сары-
сы чәкилир. Һәр пахлаванын ортасына фындыг ләпәси
вә јахуд бадам гојулур. Бишәнә јахын үстүнә шәрбәт тө-
күлүр.

Кәнчә пахлавасы вә риштә пахлавасы да ејнән бу чүр-
дүр. Лакин Кәнчә пахлавасында ич һәр үч гатдан бир тө-
күлүр вә пахлава ијирми үч гатдан ибарәт олур; он сәккиз
гат хәмир, беш гат ич. Риштә пахлавасында исә ахырынчы
үст хәмир лајы әвәзинә риштә гојулур.

Губа вә Шәки пахлавасынын да буна охшар садә, лакин
өзүнәмәхсус технолокијасы вардыр.

Шәкәрбура да ән чох јајылмыш бајрам ширнијјатыдыр.
Бунун үчүн хама, јумурта, бир чимдик дуз, бир аз сода,
јағ вә бир аз сүддән ибарәт бәрк хәмир јоғрулур. 25-30
дәгигәдән сонра (хәмир ачысын дејә) хәмири күндәләјиб
даирә формасында јајырлар. Ичи һазырламаг үчүн габығы
тәмизләнмиш бадам вә ја фындығы сүрткәчли машындан
кечириб шәкәр тозу илә гарышдырырлар. Сонра јајыл-
мыш күндәләрә ич төкүлүб, өртүлүб кәнарлары винтвары
бүкүлүр, үзәринә мүхтәлиф нахышлар вурулур.

Шәкәрчөрәји өзүнәмәхсус усталыг тәләб едир. Әринмиш
јағ, јумурта вә шәкәр тозу мөһкәм чалыныб, үзәринә ун
әлавә едилиб хәмир јоғрулур. Һәмин хәмирдән кирдә күн-
дәләр һазырланыр, үзәринә јумурта сарысы чәкилиб јағ
сүртүлмүш листә дүзүлүр вә 25-30 дәгигә биширилир.

Новруз хәмир бишинтиләриндән ән чох јајыланы шор-
гоғалыдыр, буна шорчөрәји дә дејирләр.

Шорчөрәји биширмәк үчүн тәкнәјә мүәјјән чәкидә ун
әләјиб су, дуз, хәмрә (маја) гарышдырыб хәмир јоғурурлар,
25-30 дәгигәдән сонра хырда-хырда күндәләјиб назик ју-
халар јајырлар. 13-15 әдәд јуханын арасыны јағлајараг үст-
үстә јығырлар. Сонра јығылмыш јухаларын сајы гәдәр 4 см
ениндә узунсов дилимләр кәсирләр вә онлары бүкүрләр.
Јухаларын сајы гәдәр бүкүм һазырланыр. Ичи һазырламаг
үчүн мүәјјән гајдада јағ, ун, дуз вә әдвијјат — разјана, һил,
һинд гозу говуруб, һәмин һазырланмыш бүкүмләрин ара-
сына төкүрләр. Сонра азча јајыб үстүнә хашхашлы јумур-

та сарысы чәкиб собада 25-30 дәгигә бишерирләр. Бә'зән ич јағла бирликдә јухаларын арасына јајылыр.

Фәсәлинин хәмири үчүн дуз, маја, су, јағ вә мүхтәлиф әдвијјат көтүрүлүр. Күндәләниб јајылыр вә јағланыр. Јағланмыш јуханы гатлајыб, јенидән јајырлар вә сачын үзәриндә һәр ики үзү гызарана гәдәр бишерирләр, көтүрәндән сонра зөвгә көрә шәкәр тозу вә јахуд балла сүфрәјә верирләр.

Биши чөрәји вә ја гатлама адландырылан бајрам ширнисинин хәмири үчүн маја, дуз, су, ун, јумурта көтүрүлүр, хәмирә әдвијјат да гатылыр. Һазырланмасы вә бишерилмәси ејнән шоргоғалы кимидир. Лакин ичдән истифадә олунмур. Јухаларын сајы 10 әдәд олур.

Күлчә — ома, сүдлү чөрәк, ширин чөрәк; бу бә'зән сүдчөрәји, бә'зән дә ома, күлчә, ширин чөрәк, тыхма адланыр. Габа ун әләјиб һәмин унун өлчүсүнә ујғун сүд көтүрүб унла гарышдырырлар. Мүәјјән олунмуш өлчүдә шәкәр тозу, јумурта, сарыкөк, мүхтәлиф әдвалар, маја вә дуз әлавә едиләрәк хәмир јоғрулур. Хәмирин үстүнү исти бүкәрәк ачымаг (әмәлә кәлмәк) үчүн 2 саат сахламаг лазымдыр. Ики саатдан сонра ири күндәләјәрәк јенидән јарым саат сахлајырлар. Шишмиш күндәләри јағлајараг, үстүнә зә'фәран, хашхаш вә јумурта сарысы гатышығы чәкиб исти собаја гојурлар. 30-35 дәгигәдән сонра күлчә һазыр олур.

Сәмәни һалвасы да кениш јајылмышдыр. Сәмәни чүчәртиләри сарымтыл рәнкдә олдугда машындан кечирилиб, ширәсинә ун әлавә едиләрәк хәмир јоғрулур. Хәмир јағланмыш мис таваја гојулур, зәиф алов үзәриндә арабир чевирмәклә (јанмасын дејә) дөрд саат әрзиндә бишерилир. Һәр дәфә хәмири чевирдикдә алтына азачыг јағ төкүлүр. Ахырда күлчәјә хырдаланмыш гоз ләпәси, әдвијјат (чирә, дарчын, истиот, разјана) вә бәһмәз вурулуб мөһкәм гарышдырылыр. Һазыр һалвадан ири јумрулар шәклиндә пајлар дүзәлдилир.

Галан ширнијјата исә гозлу Ордубад дүрмәји, бадамлы боручуг, Ләнкәран күлчәси вә с. аид етмәк олар.

Халгымызын көзәл бир адәти вар. Новруз бајрамы ахшамы аш бишерилмәлидир. Новрузда ашын (пловун) ашағыдакы нөвләри бишериләрди: парча дөшәмә плов (буна бә'зән дөшәмәли плов да дејәрләр), чығыртма плов, сәбзи-говурма плов, сүдлү плов вә с. Дөшәмәли плов үчүн дүјү сүзүлүр, газанын дибинә газмаг һазырланыр. Газмағы ики чүр һазырлајырлар: 1) јағлы хәмирлә, 2) јағ, јумурта, дүјү вә гатыгла. Газмағын үстүнә әдаваланмыш, дузланмыш, соғанланмыш — гыш вахты шабалыд, јаз-јај вахты зоғал, кавалы гурусу да әлавә едилир, — ја гојун әти ја да тојуг әти тикәләри дүзүлүр, үзәринә јағ вә зә'фәран гатылмыш дүјү төкүлүр вә дәмә гојулур. Одда ики саат мүддәтиндә дәм алыр.

Сүдлү аш — он стәкан сүдә 5 стәкан дүјү төкүрләр, сүддә дүјүнү пөртүб, зә'фәран, сарыкөк әлавә едиб дәмә гојурлар, 50-60 дәгигә дәм алыр. Сүфрәјә вериләркән газмағын үзәринә гуру балыг да гојурлар.

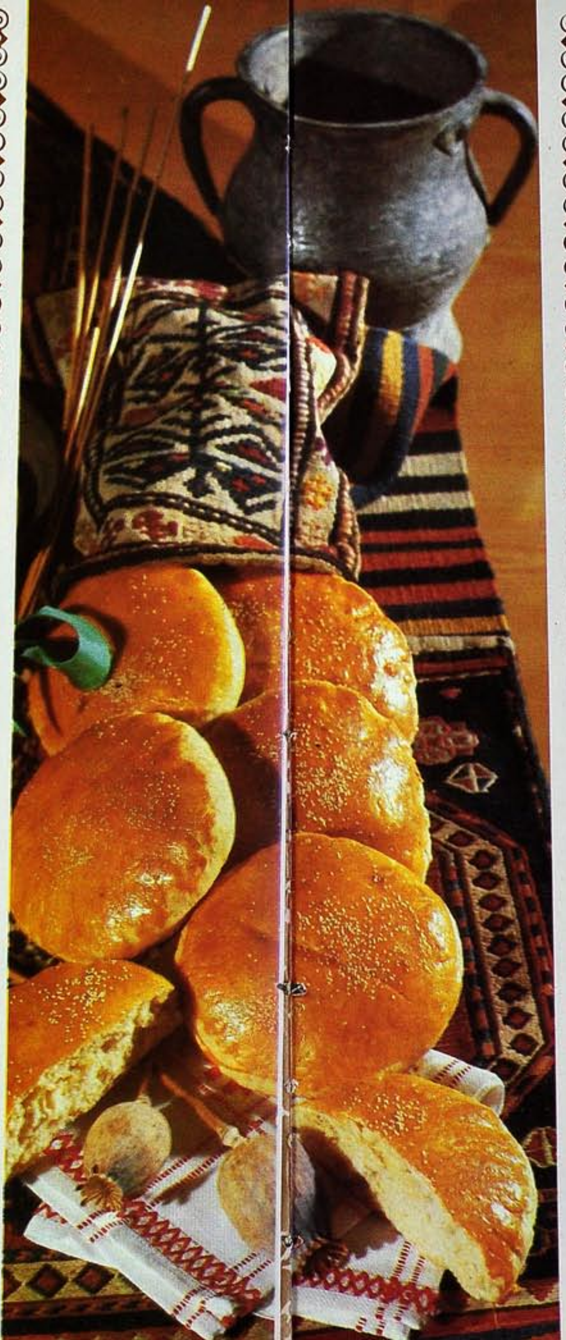

Бајрам күнләриндә башга нөв пловлар — шүјүд плов, ширин плов, долмалы плов вә с. дә бишериләрди.

Бајрам сүфрәсиндә адларыны чәкдијимиз хөрәк вә ширнијјатлардан башга ноғул, набат, пүстә, бадам, тут гурусу, кишмиш, фындыг, гоз, бадам ләпәси, бојанмыш јумурта, алма гурусу, кавалы гурусу, ијдә вә с. чәрәзләр олур. Бә'зән ахыр чәршәнбә һәм дә једдиләвин кечәси адланыр — (халг арасында једдиләјүн ады илә дә мәшһурдур). Бу заман сүфрәдә једди нөв чәрәз олмалыдыр. Чох вахт једди син сүфрәси дә ачылыр. Једди син «с» һәрфи илә башлајан сиркә (дад вә зөвгә ишарәдир), сарымсаг (сағламлыг), сәбзә (үмид), сумах (бәрәкәт), сиккә (варлыг), саат (узун өмүр) вә су (ајдынлыг) демәкдир. Сүфрәнин ортасында гырағы шамларла бәзәдилмиш сәмәни гојулур.

Новруз сүфрәсинә мүхтәлиф ширнијјат, мејвә вә с. дә гојулур. Бунларын чоху ја хончада олур, бә'зән дә сүфрә өзү бајрам ахшамы хонча кими бәзәнир. Сүфрәдә отуранларын вә ја аилә үзвләринин сајына көрә бајрам шамлары јандырылыр.

НОВРУЗ НӘҒМӘЛӘРИ

Ахыр чәршәнбәдән халг Новрузун өзү илә бағлы нәғмәләр охумаға башлајыр. Бу нәғмәләрдә Новрузун боллуг вә фираванлыг кәтирмәси, хәстәлик вә мәһрумијјәтләрдән адамларын јаха гуртармасы әкс олунур.

Новруз нәғмәләриндә бајрамын ајры-ајры рәмзләри — сәмәни, буғда, говурға, һабелә јаз вә гыш рәмзләри вә с. вәсф едилир. Халг бајрамынын бүтүн милли, етнографик хүсусијјәтләри онунла бағлы јаранмыш нәғмәләрдә өз әксини тапмышдыр. Гышын чыхмасы, јазын кәлмәси јазын кәлишини билдирән чичәкләрин, күлләрин тә'рифи Новруз нәғмәләри ичәрисиндә мүһүм јер тутур. Бөјүк вә Кичик чиллә илә, шахта, күләк, јел, сел вә с. бағлы нәғмәләрдә бир сыра даһа еркән дөврүн анимист бахышлары әкс олунур. Новруз нәғмәләри мифоложи тәсәввүрләр, анимист вә символик бахышларла чох зәнкиндир. Бүтүн бу рәнкарәнклијин архасында исә Јазын кәлишини сәбирсизликлә көзләјән инсанын чошғун јарадычылыг әзми — торпағы әзизләмәк, бечәрмәк, бол мәһсул әлдә етмәк истәји үмумиләшдирилир.

КӘЛДИ ЈАЗ

Ачды чичәк,
Кәлди јаз
Ејләди
Дағлар аваз.
Гар үзәри
Сәм олду.
Һәр тәрәф
Сәм-сәм олду.
Дағда чичәк,
Сәм-сәмим.
Бағда чичәк,
Сәм-сәмим.
Бәјаз күлүм
Наз күлүм,
Дәрдә дәрман
Јаз күлүм.

СӘМ-СӘМИМ

Дағларда чичәк,
А сәм-сәм, сәмим
Өзәји көјрәк
А сәм-сәм, сәмим.
Ләчәји көјчәк
А сәм-сәм, сәмим.
Дәрдләр дәрманы,
Елләр лоғманы.
Бәјаз чичәјим,
Илк јаз чичәјим...

СӘМӘНИ

Сәмәни,
Ал мәни.
Һәр јазда
Сән јада
Сал мәни...
Сәмәни, сахла мәни,
Илдә көјәрдәрәм сәни.
Сәмәни, сазана кәлмишәм,
Узана-узана кәлмишәм.

ИЛДӘ КӨЈӘРДӘРӘМ СӘНИ

Сәмәни, сахла мәни,
Илдә көјәрдәрәм сәни.
Гара јел
Әсди кечди,
Сәбрими
Кәсди кечди.
Сәмәни, чәзана кәлмишәм,
Дәрдләрдән сузана кәлмишәм.
Бугдамы
Јел вурду.
Арпамы
Сел вуду.
Човдары
Чәјиртка гопарды,
Чәлтији
Гара су апарды.
Сәмәни, сахла мәни,
Илдә көјәрдәрәм сәни.

СӘНДӘН ЈАЗЫН ИЈИ КӘЛДИ

Сәмәни, сахла мәни,
Илдә көјәрдәрәм сәни.
Сәмәни,
Сәндән јазын ији кәлди,
Сәмәни,
Сәндән пајызын ији кәлди,
Сәни кәрдүм,
Елә билдим
Нарым кәлди.
Сәни кәрдүм,
Елә билдим
Јарым кәлди.
Сәмәни, ај сәмәни,
Сәмәни, ај сәмәни.

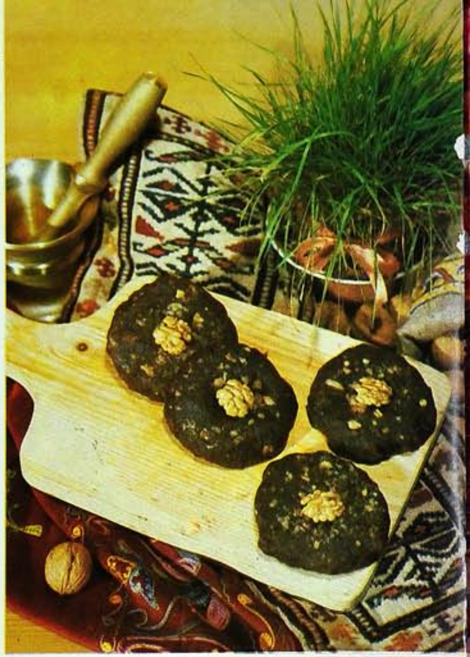

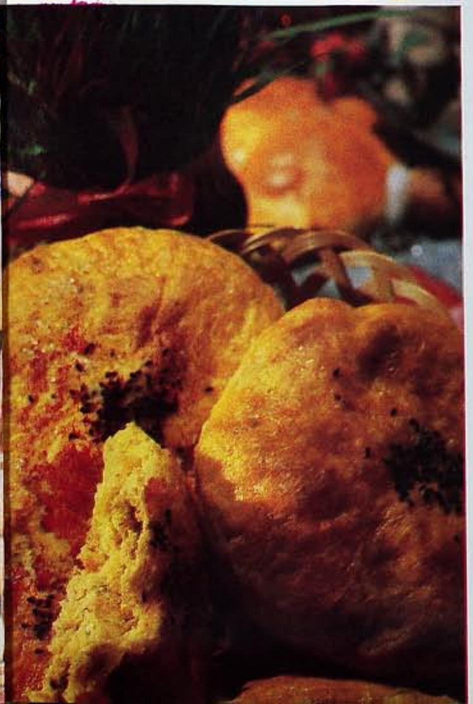

БӘЈАЗ ӘТИРЛИ БӘНӨВШӘМ

Бојну бүкүк
Бәнөвшәм.
Көнлү сөкүк
Бәнөвшәм.
Гар үстүндән
Бојланан,
А дәрдләрә
Һајланан,
Илк јаз
Әтирли
Бәнөвшәм,
Бәјаз әтирли
Бәнөвшәм.

КҮН, ЧЫХ, КҮН, ЧЫХ

Күн, чых, күн, чых,
Кәһәр аты мин, чых.
Оғлун гајадан учду,
Гызын тәндирә дүшдү.
Кечәл гызы евдә гој,
Сачлы гызы көгүр чых.
Күн кетди су ичмәјә,
Гырмызы дон бичмәјә,
Күн өзүнү јетирәчәк,
Кечәл гызы апарачаг,
Сачлы гызы кәтирәчәк...

Новруз кәлир, хан кәлир,
Хош аваз, хош рәнк кәлир.
Сүфрәләрә сан олан
Фәтир кәлир, хан кәлир.

ХОНЧАЛЫ НОВРУЗ КӘЛИР

Хончалы Новруз кәлир,
Гончалы Новруз кәлир.

Сүрмә чәкин гашына,
Ноғул сәпин башына.
Тонгаллары оддајын,
Түфәнкләри ходдајын,
Хончалы Новруз кәлир,
Гончалы Новруз кәлир.

ЈАЗ КӘЛДИ

Јаз кәлди, еј,
Јаз кәлди.

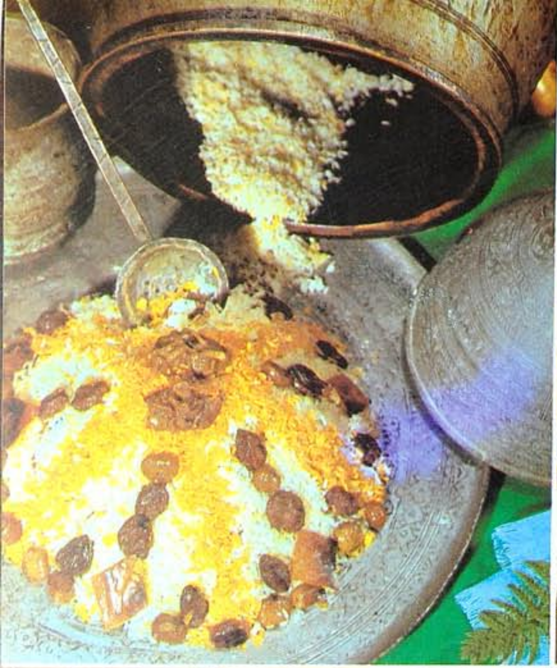
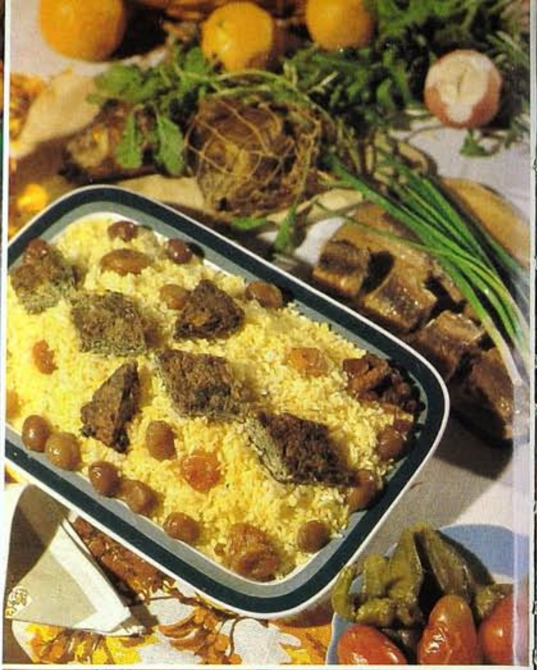
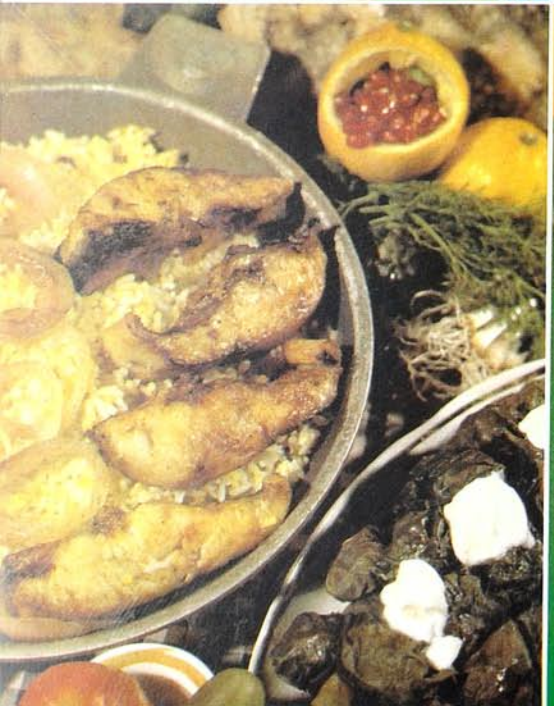
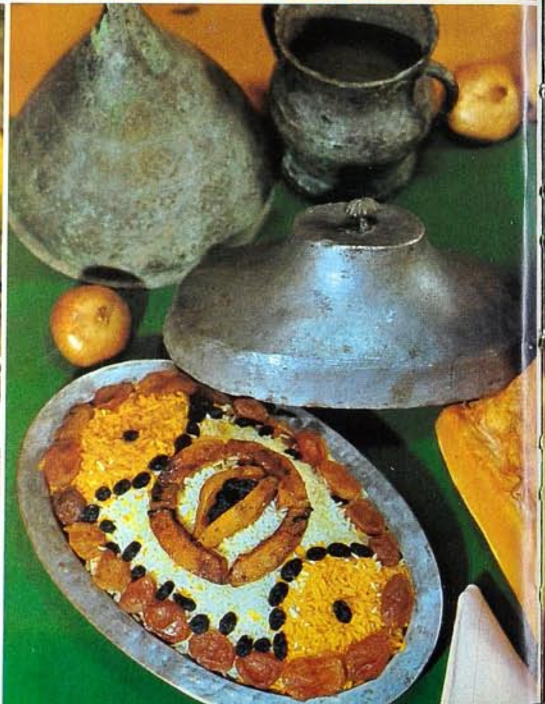
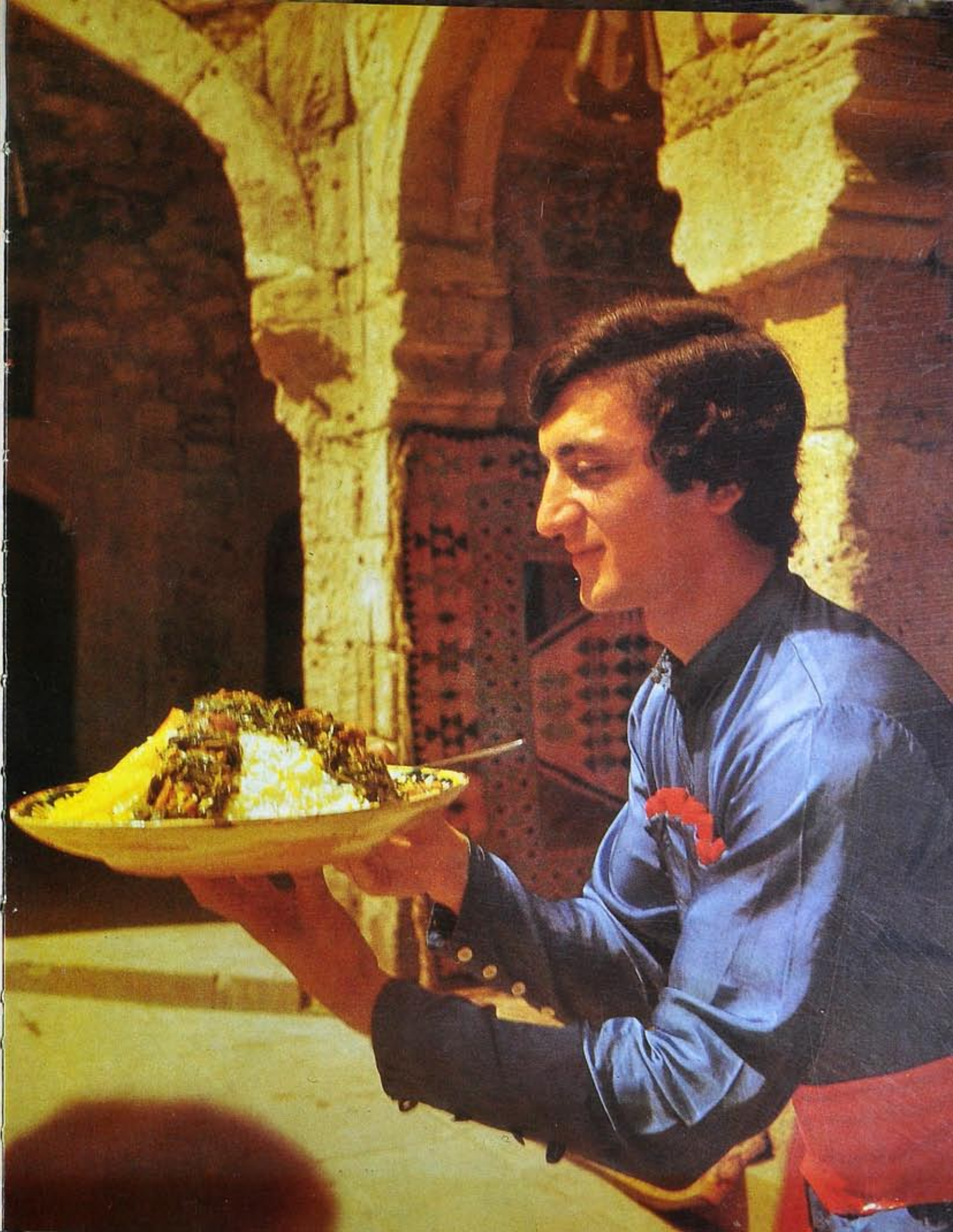

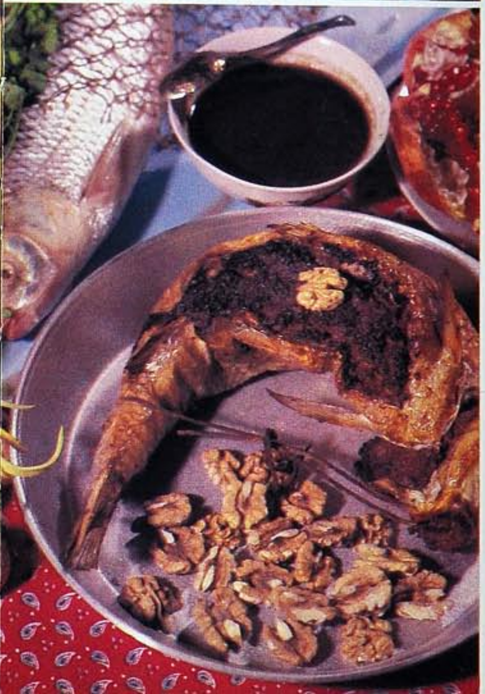

Јаз ҝәлди, еј,
Јаз ҝәлди.
Ушаглар евдә
Шишди,
Довға газанда
Бишди.
Һәлимә, һуј,
Һәлимә, һуј,
Ҝәл габы ју,
Ҝәл габы ју!
Јаз ҝәлди, еј,
Јаз ҝәлди.
Наз ҝәлди, еј,
Наз ҝәлди.

ҜҮДҮ-ҜҮДҮ

Ҝүдү-ҝүдү һа, ҝүдү-ҝүдү
Ҝүдү-ҝүдүнү ҝөрдүнүзмү?
Ҝүдүјә салам вердинизми?
Ҝүдү бурдан өтәндә
Гырмызы ҝүн ҝөрдүнүзмү?
Ҝүдү палчыға батмышды,
Гармаладым ҝөтүрдүм.
Гызыл гаја дибиндән
Гырмызы ҝүн ҝөтүрдүм.

Гара тојуг ганады,
Ким вурду, ким санады?
Ҝөјчәлијә ҝетмишдим,
Ит балдырымы талады.

ГОДУ-ГОДУ

Году-годуну ҝөрдүнмү?
Годуја салам вердинми?
Году бурдан өтәндә
Гырмызы ҝүн ҝөрдүнмү?
Јағ верин јағламаға,
Бал верин балламаға,
Году ҝүлмәк истәјир,
Гојмајын ағламаға.

Годуја гајмаг ҝәрәк,
Габлара јајмаг ҝәрәк.
Году ҝүн чыхармаса
Ҝөзләрин ојмаг ҝәрәк.

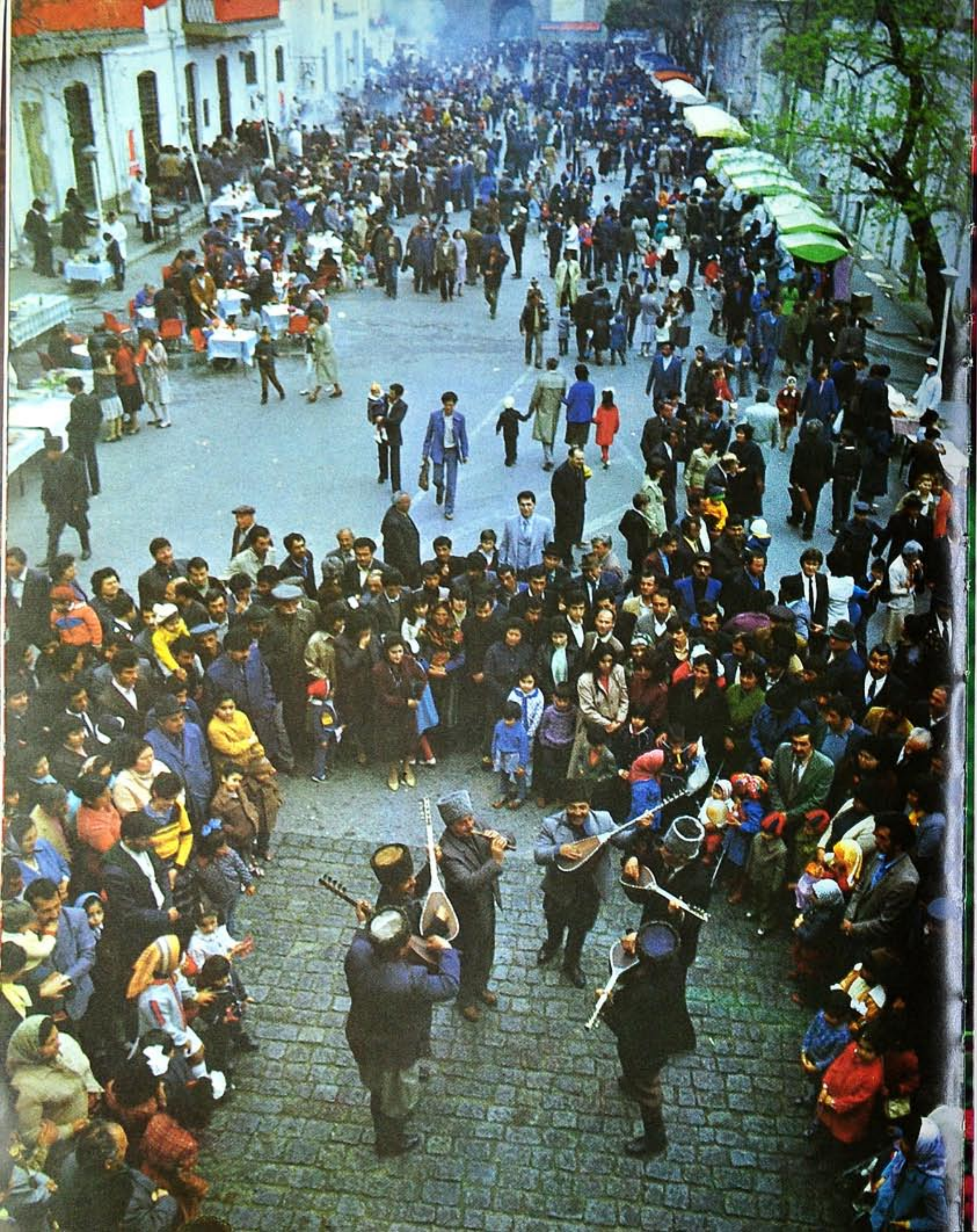

Јағ верин јағламаға,
Бал верин балламаға,
Году күлмәк истәјир,
Гојмајын ағламаға.

Году палчыға батмышды,
Гамарладым чыхардым.
Гызыл гаја дибиндән
Гырмызы күн чыхардым.
Јағ верин јағламаға.
Бал верин балламаға,
Году күлмәк истәјир
Гојмајын ағламаға.

КОСА-КОСА

А коса-коса, кәлсәнә,
Кәлиб салам версәнә,
Коса бир азы нејләр,
Өрдәји, газы нејләр,
А хала-хала, дурсана.
Торбаны долдурсана.
Ај ујруғу, ујруғу,
Саггалы ит гујруғу,
Косам бир ојун ејләр,
Гузуну гојун ејләр.
Јығар бајрам хончасын
Һәр јердә дүјүн ејләр.

ҺӘЧӘЛӘР, ҺҮЧӘЛӘР...

Һәчәләр, һүчәләр,
Узанар күндүзләр,
Гысалар кечәләр.
Салланар торбалар
Бачадан.
Ушаглар пај истәр.
Учадан:
— Ханым бачы, дурсана,
Торбаны долдурсана.
Гонағы јола салсана.
Торбаја пајы салсана.
Верәнин оғлу олсун,
Вермәјәнин кор гызы.
Һәчәләр, һүчәләр,
Узанар күндүзләр,
Гысалар кечәләр...

БОЛДУ ЈАҒЫШ

Әсди күләк,
Кәлди јағыш,

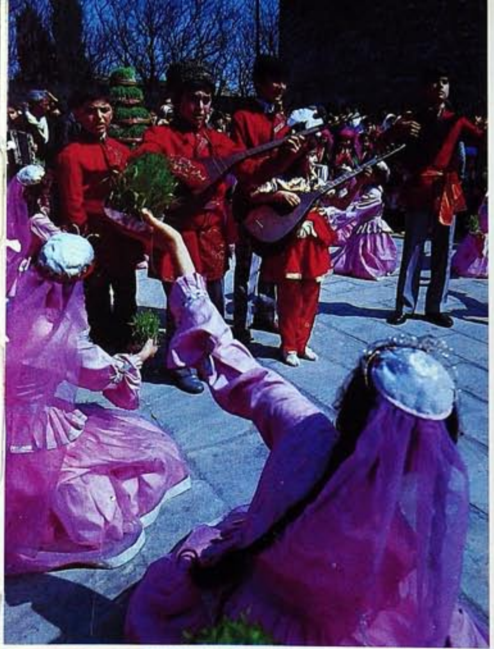

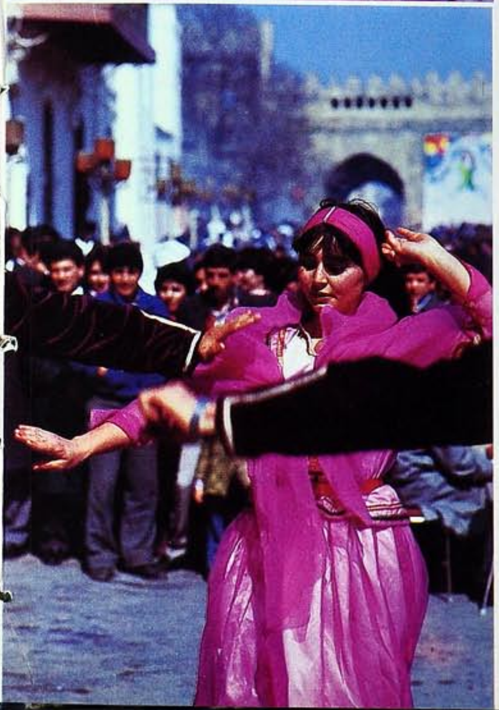

Гуллалара
Долду јағыш...
Болду јағыш,
Болду јағыш...
Елимә көзәл
Гыз кәлди,
Гыз кәлди,
Новруз кәлди,
Новруз кәлди.

ДУМАН, ГАЧ...

Думан, гач, гач,
Рүбәндүвү ач, ач,
Күрәјивү дағларам,
Гајсағына
Јағ чәкәрәм,
Јағларам.
Думан, гач, гач,
Рүбәндүвү ач, ач.
Јараларву бағларам,
Сәни јолдан сахларам.
Думан, гач, гач,
Рүбәндүвү ач, ач...
Күн бабам
Од атында,
Од булуд ганадында,
Јел бабам
Јел атында
Јелпизин ганадында,
Сәсләсәм
Дағдан кәләр
Бағчадан, бағдан кәләр.
Думан, гач, гач,
Рүбәндүвү ач, ач...

ЧҮЧӘР, АРПАМ

Атдым арпаны торпаға,
Гатдым јарманы торпаға,
Гара јелдән бојлан кәл,
Гар алтындан һојлан кәл.
Телли сүнбүлүн кәзәр,
Јелли хырманы бәзәр.
Јаман күнүн јаманы,
Бәрәкәтвүн аманы...
Чүчәр, ај арпам, чүчәр,
Чүчәр, ај арпам, чүчәр...

СӘПДИМ АРПАНЫ

Аj гарабачы,
Гоjдум тачы,
Гырдым мачы,
Сәпдим буғданы
Әкдим арпаны.
Аj гарабачы,
Гучағындан
Гара арпам
Һоjласын,
Сары буғдам
Боjлансын.

Аj гарабачы,
Горун селдән,
Гара јелдән,
Лә'нәт олмуш
Чәjирткәдән.

Аj гарабачы!
Дәрздәрим
Тағ-тағ олсун,
Хырманым
Дағ-дағ олсун.
Мәним үзүм дә
Аj гарабачы
Елдә, күндә
Ағ, ағ олсун...

JАЗ JАҒЫШЫ

Jаз јағышы јаланчы,
Боз торпаглар диләнчи,
Ағ јағышым, ағ,
Jағ, јағышым, јағ...

ӘР-АРВАДЫН САВАШЫ

Jаз јағышы —
Бар-бәрәкәтин башы.
Jаз јағышы —
Кәлинләрин көз јашы.
Jаз јағышы —
Әр-арвадын савашы.

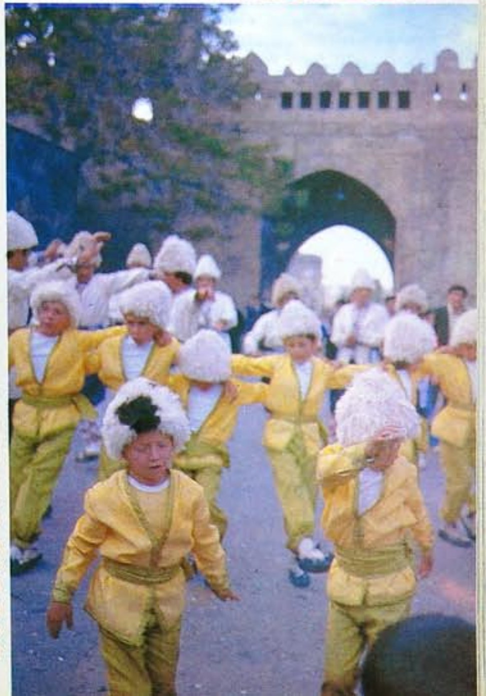

ЈАДА НӘҒМӘЛӘРИ

ХОР:

Ада, ада, ада һеј,
Јада, јада, јада һеј!
Адам адамы тутду,
Јадам, јадамы тутду.

Јадам кур һуја дүшдү,
Јадам кур суја дүшдү,
Јадам гара даш олду,
Јадам јаман јаш олду.

ХОР:

Ада, ада, ада һеј,
Јада, јада, јада һеј,
Адам, адамы тутду,
Јадам јадамы тутду.

Даш башым,
јаш башым,
Јаш олду
Үст-башым.
Суда дашым,
Гуда дашым,
Ҝәләр, кетмәз
Јағышым.
Даш башым,
Јаш башым.
Јаш олду
Үст-башым.

Году дашы,
Оду дашы
Году кәссин
Јағышы.
Оду дашы,
Буду дашы
Булутдарын
Ҝуду дашы.
Биширмишәм
Хәмирашы.
Гонаг кәлсин.
Һодубашы
Ҝәтирсин
Гызыл күнү,
Апарсын јағышы
Году дашы,
Оду дашы,
Году кәссин
Јағышы.

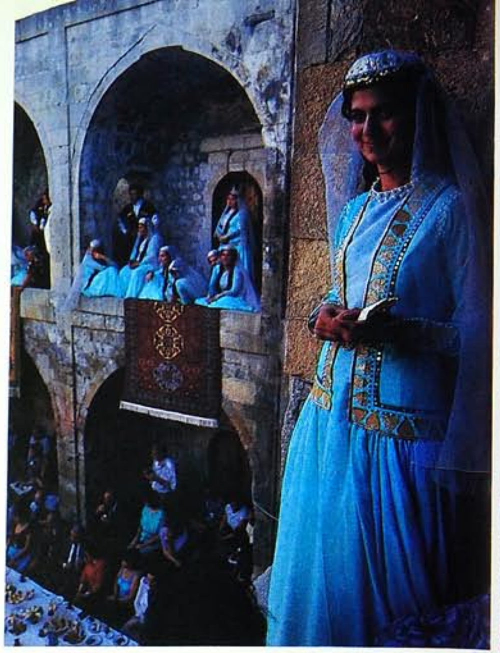

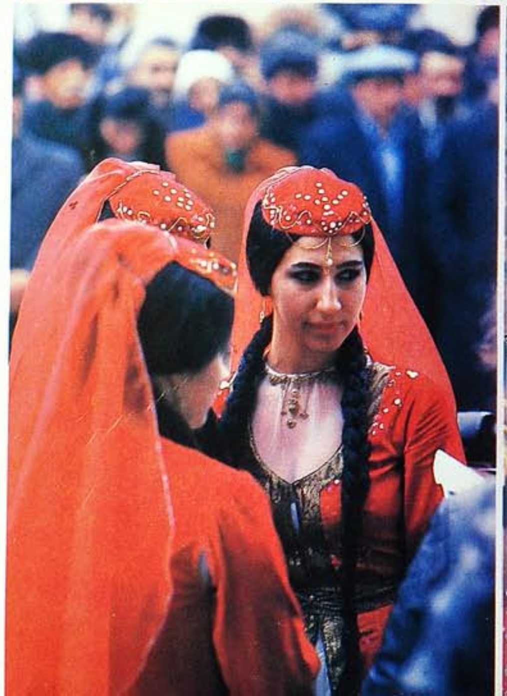

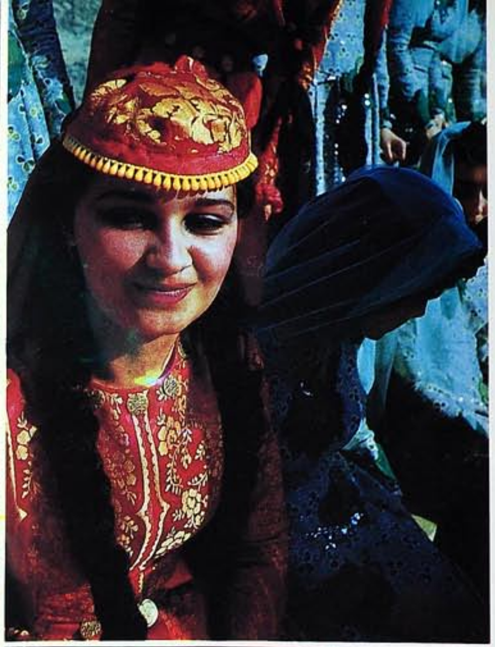

КҮЛҮМ, КӘЛ...

Ағ өрпәким
Түлүм кәл,
Ај ағ күлүм,
Ҝүлүм, кәл,
Әкинимин јорғаны,
Гара кәлин дәрманы,
Ағ өрпәјим
Түлүм кәл.
Ај ағ күлүм,
Ҝүлүм, кәл...

КӘЛИНБАЧЫ СӘҺӘНКИМИ ЧАТДАТДЫ...

Ҝечә јары кәлинбачы,
Чиккә-чиккә чиккәләнди,
Чиккә чәкиб һиккәләнди,
Горху кәлди түстүмә.
Гылынч чәкди үстүмә
Од-очағымы сөндүрдү.
Үзүн мәннән дөндүрдү.
Даша дөндүм, дуздадым,
Јорғанымда буздадым.
Ҝүлүм кәлди
Ҝөсөјләри оддады.
Ҝүлүм кәлди
Очағымы ходдады.
Ҝәлинбачы һиккәләнди,
Ҝәлинбачы чиккәләнди.
Тагтылдатды тағымы
Ҝүлүм аман вермәди
Сојуда отағымы.
Һиккәсиндән
Ҝәлинбачы тез өзүнү
Јан отаға аддатды,
Ҝәлинбачы сәһәнкими
Чатдатды.

БӨЈҮК ЧИЛЛӘ

Бөјүк чиллә,
Боју ир белә,
Ҝәлди Елә,
Ҝүлә-күлә
Ҝетди күлә-күлә.
Ағ күлүнү дә
Ҝөстәрди,
Ал дилини дә
Ҝөстәрди.

Нә нәнәми дағлатды,
Нә бир ушағы ағлатды.
Тај гојдум карванына,
Тајлы олсун.
Пај гојдум хурчунуна,
Пајлы олсун.
Ҝәлди ҝүлә-ҝүлә,
Ҝетди ҝүлә-ҝүлә.
Ағ ҝүлү дә олду,
Ағ түлү дә олду.
Нә ағры верди елә
Нә ачы сөз алды дилә,
Өтдү белә-белә,
Ҝетди ҝүлә-ҝүлә...

КИЧИК ЧИЛЛӘ

Кичик чиллә,
Боју бир белә
Һиккәси ир белә
Ҝәлиши олду
Һајынан.
Ҝедиши олду
Вајынан.
Әлиндә гырманч
Ели-ҝүнү јандырды.
Нечә ҝүнаһсыз
Доггаз бағлады,
Нечә алагапы сындырды.
Кәсди нечә евин
Јағмасын.
Чөрәјин, пендирин, ағмасын.
Ахырда зара ҝәлди ел
Отуруб шәр үстүндә
Зарын-зарын ағлады.
Ҝүлүм ҝәлди,
Өзү бир белә,
Һиккәси ир белә
Бу кисчик чиләнин
Бу киччик чиләнин
Әл-голуну бағлады,
Буддарыны дағлады.
Ҝүлүм селә верди
Писчик чиләни,
Ҝүлүм јелә верди
Кичик чиләни...

ҺӘЛӘ ДАРТАДАРТДЫ

Ҝүн чыхды, дедиләр
Дај гышы чәк

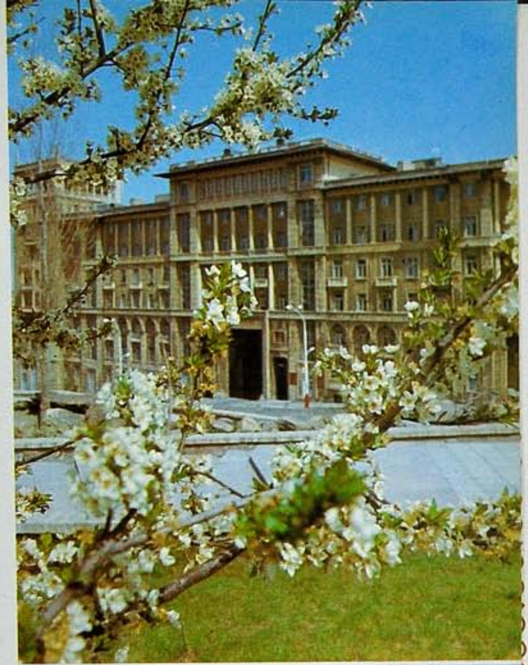

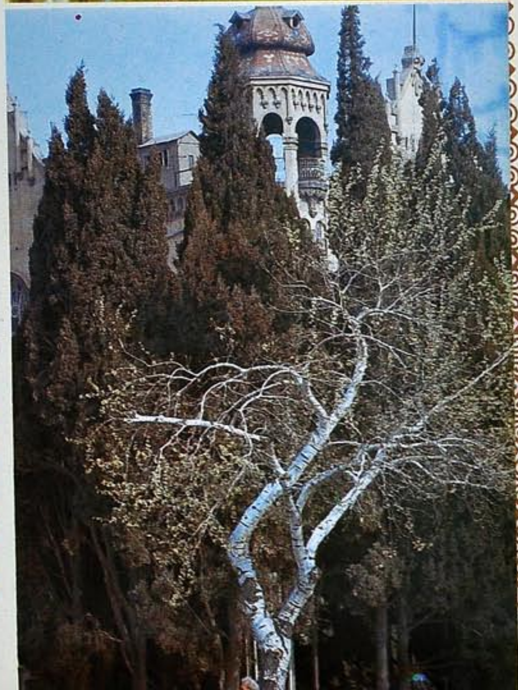

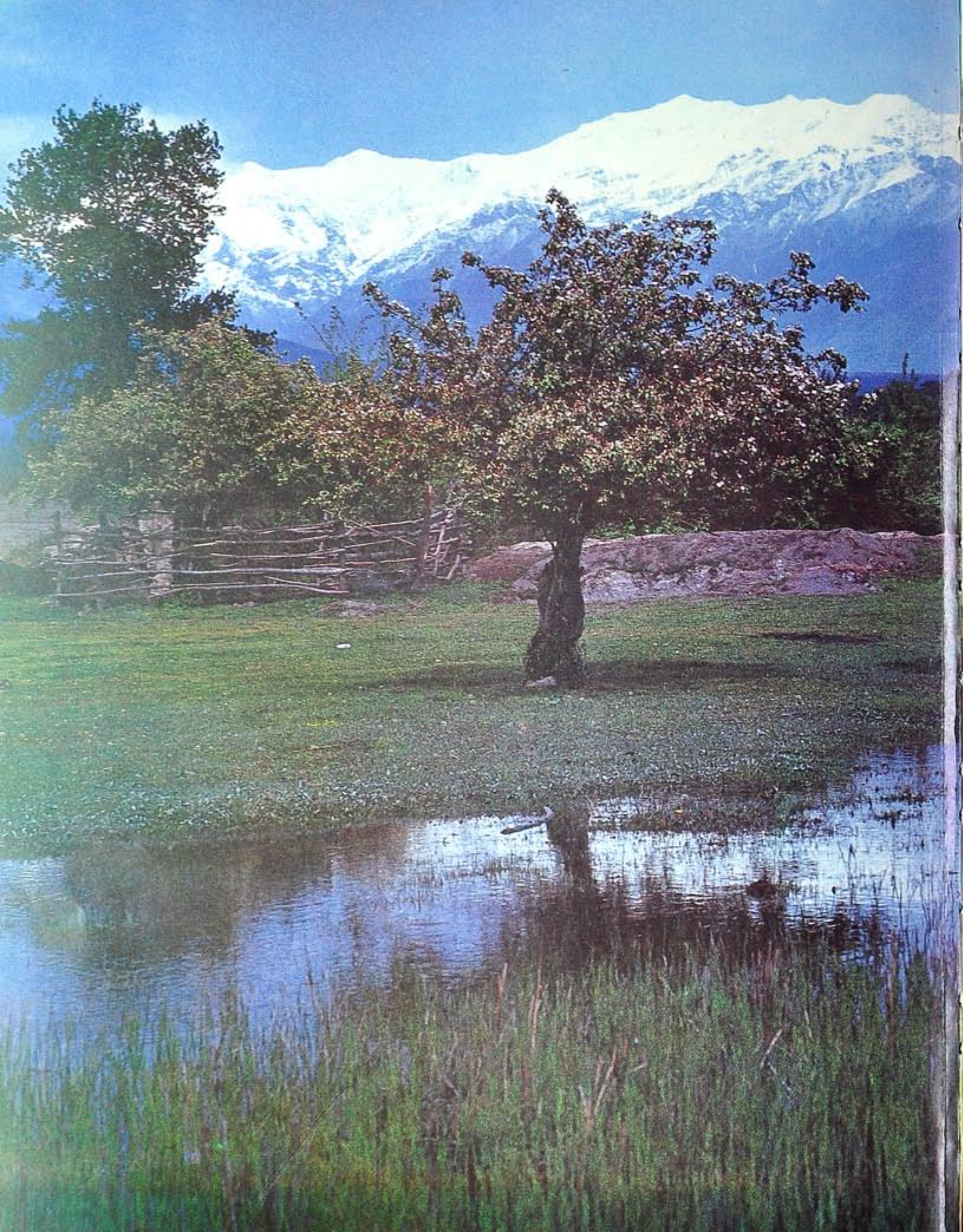

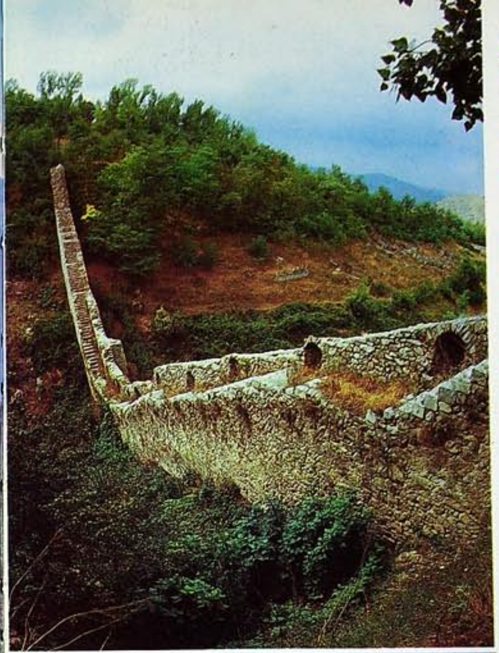

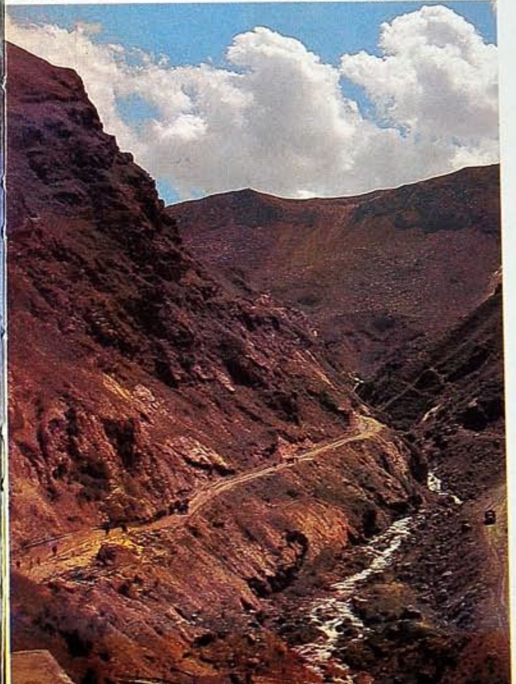

Апар ноһура ат,
Гојун-гузуну өрүшә
Бурах ираһат...
Јапышдым
Гара гышын гујруғундан,
Мән дартдым
О чәкди,
Мән чәкдим
О дартды,
Нә февралды,
Нә мартды,
Һәлә чәкәчәкди,
Дартадартды.

ПЕЈИННИЈИ ОДДАДЫМ

Гылынч чәкди
Шахта бағa,
Шафталымы, синабымы
Јандырды.
Кечә јары нечә-нечә
Шаһ будағы шаггылдатды,
Сындырды.
Көрдүм кетди диррик
Әлдән.
Тез јапышдым гара
Белдән,
Бағ үстүндән пејиннијә
Аддадым.
Пејиннији чалаладым,
Оддадым.
Дөзәммәди шахта ала
Түстүјә
Пислик галды гара
Күнлү пислијә.

МАРТ НӘҒМӘЛӘРИ

МАРТ ЧЫХДЫ...

Март чыхды, март чыхды,
Јаман гарт чыхды,
      гарт чыхды.
Гырды нечә оғлағымы
Гузуму, чәпишими, балағымы,
«Алакөз» инәјим өлдү,
      дәрд олду.
«Көвһәр» саман једи,
      мәрд олду.
Март чыхды, март чыхды,
Јаман гарт чыхды, гарт чыхды.

Март чыхды,
Дәрд чыхды
Һамы јаза
Мәрт чыхды.

Көрдүн чыхмады март,
Тут гујруғундан дарт...

Март, көзүвә бармағым,
Јаза чыхды оғлағым...

ГАРЫ ИЛӘ МАРТЫН
(ГЫШ ИЛӘ ЈАЗЫН ДЕЈИШМӘСИ

ГАРЫ:

Ај оғлағым,
Оғлағым.
Чыхды јаза
Оғлағым.
Пајыз үстү
Беш олду,
Јаз кәлди
Он беш олду,
Бујнузу беш-беш
Олду.
Гыллары шеш-шеш
Олду.
Март көзүвә
Бармағым,
Јаза чыхды
Оғлағым.
Кәлди, кечди
Заманын.
Өтдү өмрү
Саманын.
Март көзүвә
Бармағым
Јаза чыхды
Оғлағым.

МАРТ:

Бујнузу
Бешди, бешди,
Гыллары
Шешди-шешди,
Дүнән он бешди,
Бу күн
Бешди, бешди.
Апрелдән
Борч алмышам.
Нәнәмә гонаг

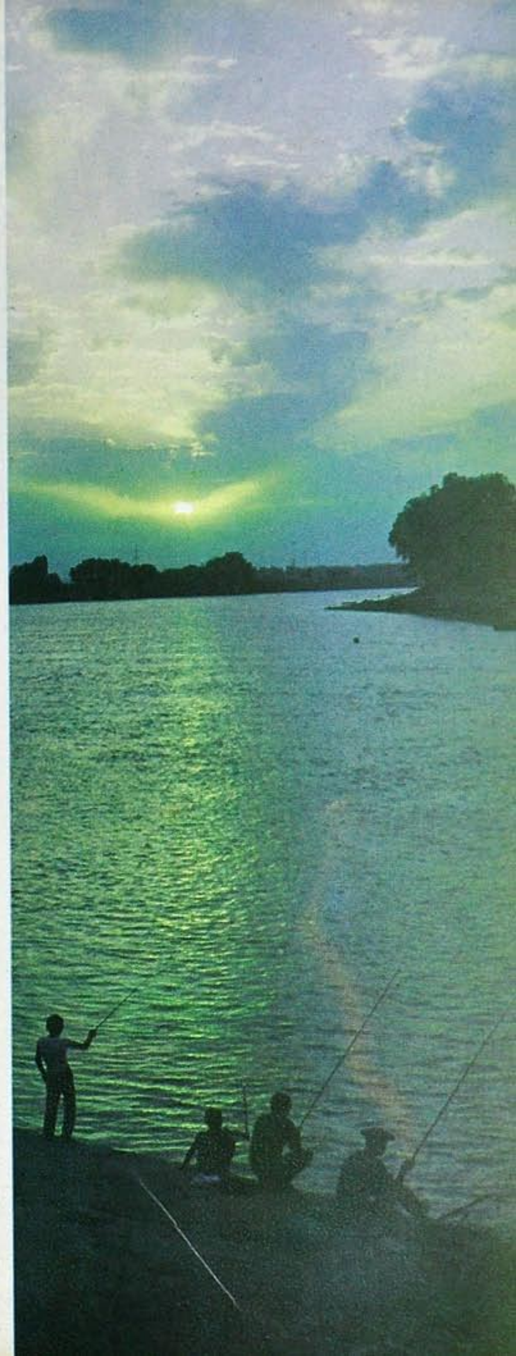

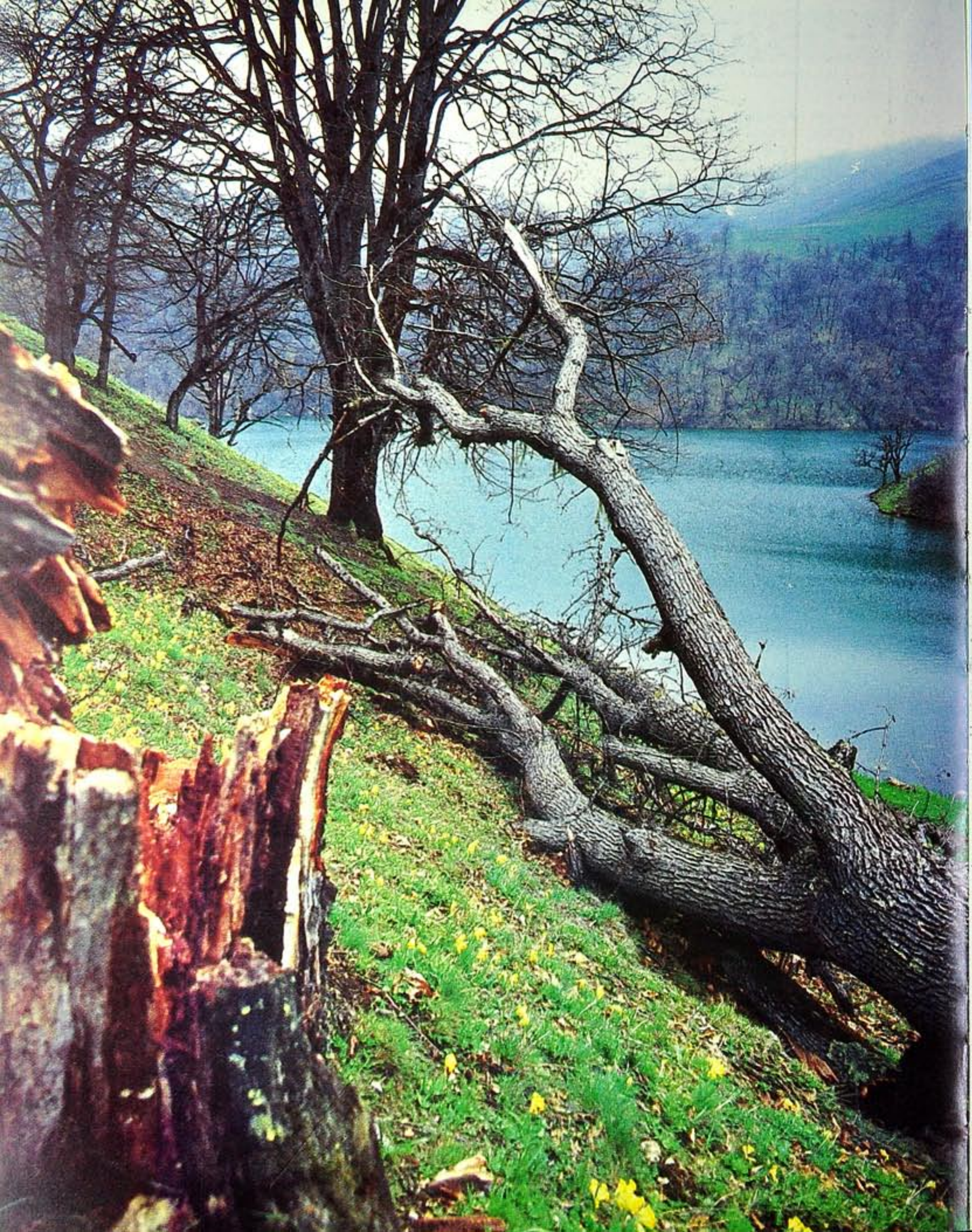

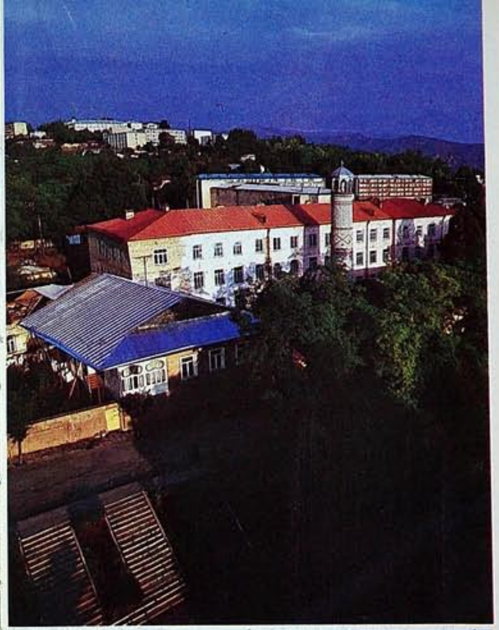

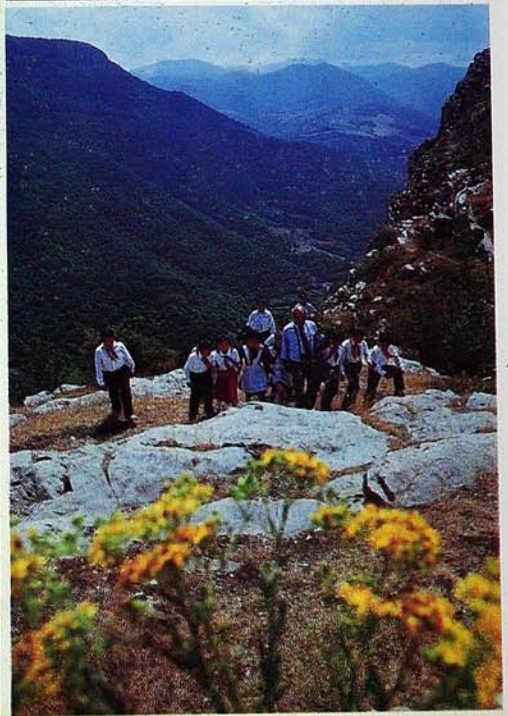

Галмышам.
Бығларымды
Буз-буз
Чәкдим јер үстә
Бузу.
Гырдым ондан чох гузу.
Бујнузум
Бешди, бешди,
Нәнәмә чорму
Кечди...

ГАРЫ:

Әлдән алдын
Јорғаным.
Дәрдә дүшдү оғлағым.
Борча кетдим
Самана,
Пислик галды
Јамана.
Март, көзүвә
Бармағым,
Јаза чыхды
Оғлағым.
Пајыз үстү
Беш олду.
Јаз кәлди
Он беш олду.
Гујруғу
Беш-беш олду.
Гыллары
Шеш-шеш олду,
Март көзүвә
Бармағым.
Јаза чыхды
Оғлағым...

А ЈЕЛ БАБА, ЈЕЛ БАБА

А јел баба, јел баба,
Гурбан сәнә, кәл, баба.
Тахылымыз јердә галды.
Јахамыз әлдә галды.
А јел баба, јел баба,
Гурбан сәнә, кәл, баба.

ТАЛВАРЫМ ТАҒЫМ ОЛСУН...

(Новруз күнләриндә охунан јај нәғмәләриндән)

Сәриндә бағым олсун,
Талварым тағым олсун.

Симварда чајым осун,
Һәмсөһбәт тајым олсун.

Ҹанымда ҹаным олсун,
Тағымда шаным олсун.

Кәләр, гачар, гачар јај,
Гачар, көчәр, учар јај!

ЈАТДЫ ДӘЈИРМАН ДАШЫМ

Јелли бабам,
Јел бабам.
Телли бабам,
Тел бабам.
Тәкнәдә галды ашым,
Јатды дәјирман дашым.
Елим-күнүм батды, кәл,
Чәрпәләнким јатды, кәл.
Јелли бабам,
Јел бабам.
Телли бабам,
Тел бабам.
Күлпәринин арпасы,
Ханмурадын јармасы.
Новатда далда галды...
Ушаглар дарда галды,
Чијнимә дүшдү башым,
Јатды дәјирман дашым.
Јелли бабам,
Јел бабам.
Кәл, бабам, ај
Кәл, бабам.

НЕЈНӘР ЈАЈ...

(Новруз күнләриндә охунан јај нәғмәләриндән)

Јајда дамым олсун
Сәлјан гәмишиннән.
Сүфрәндә дүзәсән
Зирәнин гарпыз јемишиннән.
Нәһрәмдән сүзәсән
Дәрбәнд комушу ајранын,
Елин-күнүн ҹан дәрманын,
Сөјүнәр јај,
Өјүнәр јај.
Сәнә нејнәр јај,
Мәнә нејнәр јај...

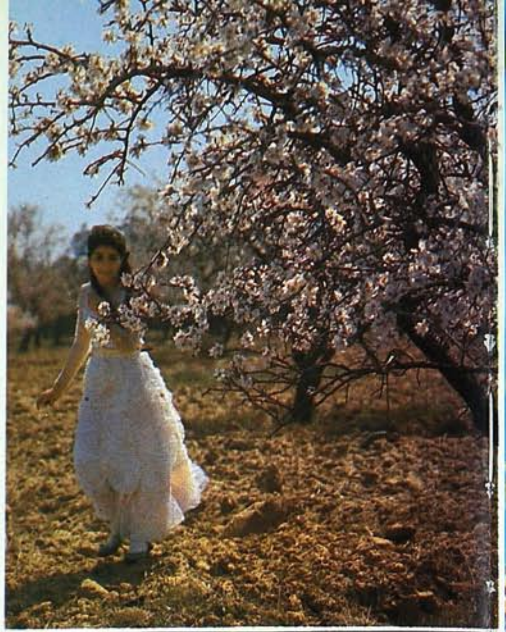

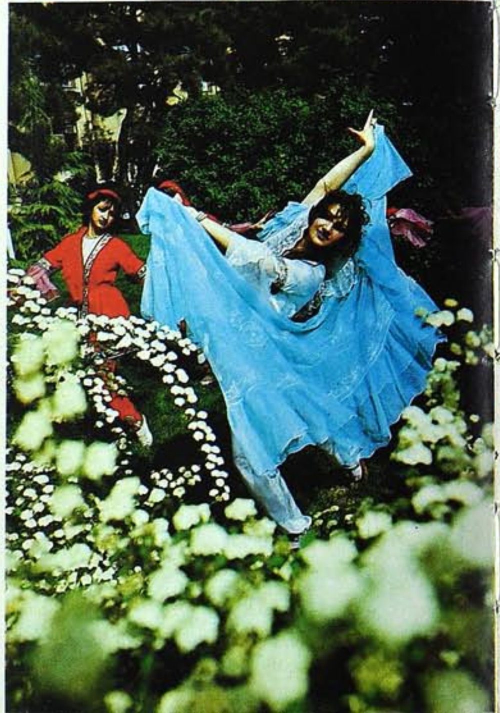

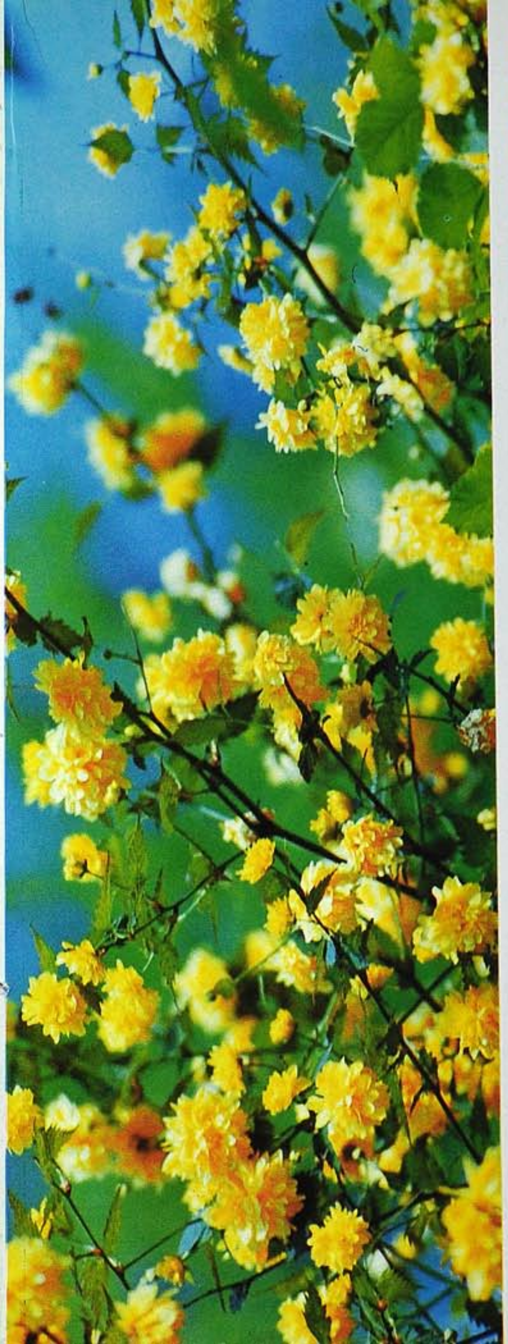

ХОШ КЕЧӘҸӘКДИР НОВРУЗ

Хончаја гојдум балығы
Та бәзәјим ортальғы.
Кәрдишә сал галмалығы,
Чүнки јетишиб фируз,
Хош кечәҹәкдир Новруз!

Тахчаја гојдум чырағы,
Рөвшән ејләсин буҹағы,
Ишыгландырсын отағы,
Чүнки јетишиб фируз,
Хош кечәҹәкдир Новруз.

ЈУМУРТАДӨЈҮШДҮРМӘ НӘҒМӘСИ

Даш јумуртам,
Даш, даш...
Баш јумуртам
Баш, баш...
Һәчи дајыны
Јандырдым, —
Бир сәбәтлик
Јумуртасын сындырдым
Даш јумуртам,
Даш, даш.
Базарда
Јумуртам шабаш...

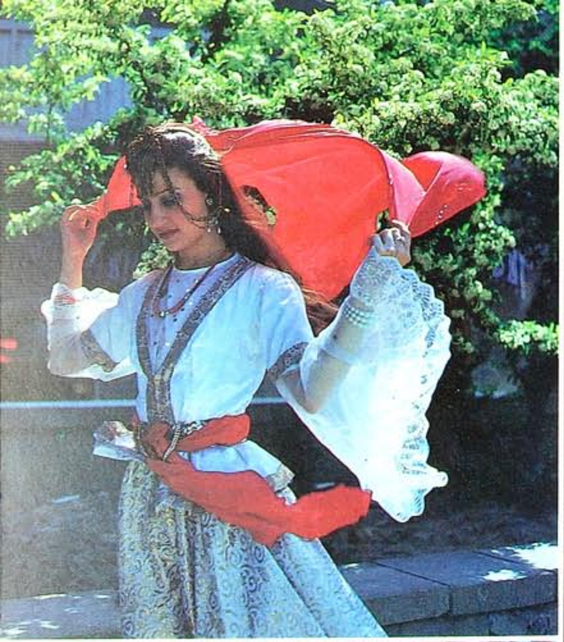
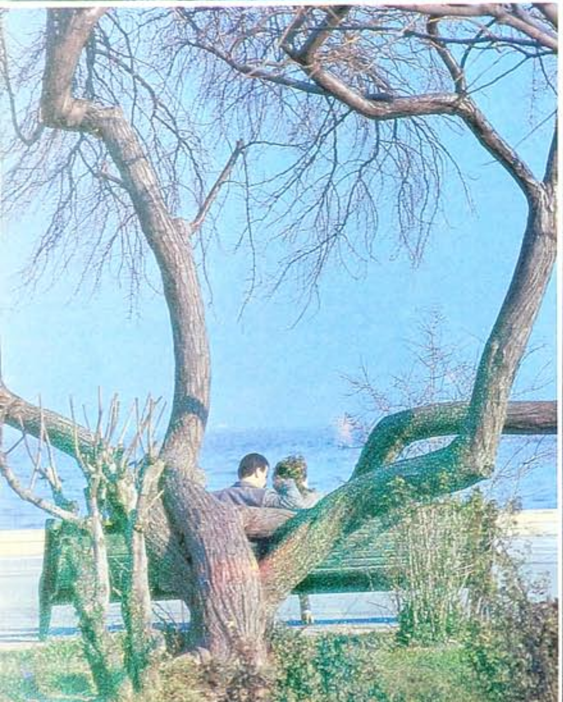

НОВРУЗ
АТАЛАР СӨЗҮ ВӘ МӘСӘЛЛӘРИ, ИНАНҸЛАРЫ, ТАПМАҸАЛАРЫ, АЛГЫШ ВӘ ГАРҒЫШЛАРЫ, АҸЫТМАЛАРЫ

Бабасына хор бахан сабаһына кор бахар.
Баба сөзүнә бахмајан гоншу сөзүнә бәнд олмаз.
Баба сөзүнү ајаглајанын балаја сөзү олмаз,
Баба ојунуну ојнаја билмәјән ојунсуз галар.
Бабасыны танымајанын баласы вечинә кәлмәз.
Бабанын төкдүјүнү бала јығар ки, баба оланда әлибош галмасын.
Доғру сөз бајрамлыгдыр, јалан сөз виранлыг.
Доггаздары дөјәнин доггазы дөјүләр.
Дөјмәјәјдин тахта доггазы, дөјүлмәјәјди шаһ доггазын.
Јаланын өмрү узун олмаз.
Јаланчы пәһләван ел ичиндә рүсвај олар.
Јаландан дүзәлән еви јел јыхар.
Јаланчынын күрәји јердә олар.
Јаланын өмрү узун олмаз.
Новрузда торпаға бир дән атсан, пајызда јүз чән јығарсан.
Новрузда күлән ил боју күләр.
Новрузда ағлајан ил боју ағлар.
Наһаг данышан ахырда начар галар.
Наһаг сөз данышанын улдузу тез ахар.
Новруз алгышы сајалы олар.
Новруз гарғышы дашы дәләр.
Новрузда од үстүндән атданан хәстәлик билмәз.
Новрузда су үстүндән атданан ил боју сағлам олар.
Новрузда гоһум евинә ширни көндәрсән арада ширинлик олар.
Новрузда ата өвлад евинә баш чәксә о ев бәрәкәтли олар.
Новрузда ата, јахуд бөјүк гардаш кичик өвлада бајрам ширниси көндәрсә иши уғур кәтирәр.
Новрузда ат бәзәсән мурада јетәрсән.
Новрузда сөјүд ағачлары башыны әјәндә ону көрән арзусуна чатар.
Новруз күнү тој еләјәнин бәхтинә гыз дүшәр.
Новрузда гар јағанда ил бәрәкәтли олар.
Новрузда ова чыханын ил боју ову уғурсуз олар.
Новруз күнү доғулан ушағын бәхти јахшы олар.
Новруз күнү доғулан ушағын адыны Новруз гојсан өмрү узун олар.
Новрузда чыдыра чыханын аты бүдрәмәз.
Новрузда ох атанын оху човумаз.
Новрузда кәсилән кәбин хејир кәтирмәз.
Новрузда дүзәлдилән бешик хејирли олар.
Новрузда гарғыш еләјәнин иши уғур кәтирмәз.

НОВРУЗ ТАПМАЧАЛАРЫ

Новруз бајрамы халгын һәјат вә мәишәти илә елә сых телләрлә бағланмышдыр ки, мүдрик бабаларымыз бу бајрамла бағлы силсилә тапмачалар да јаратмышдыр.

Сач үстүндә чатдајар,
Овучдан-овуча аддајар.

(Говурға)

Гырмызы хатун хончаны бәзәр.

(Бојанмыш јумурта)

Сачаг-сачаг сачаглар,
Кәзәр ону гачаглар.

(Шам)

Долу олар јелини,
Бәзәјәрләр кәлини.

(Новруз хончасы)

Ел-обада адданар,
Ширин олар дадданар,
Каһ аттанар, јелләнәр,
Каһ алышар, одданар.

(Ахыр чәршәнбә)

Сај истәсән сај верәр,
Пај истәсән пај верәр,
Әјилиб күлүн дәрсән,
Хошбәхт өмүр, ај верәр.

(Новруз бајрамы)

Габагда јели көзәл,
Далынча сели көзәл,
Јахасында сүнбүлүг,
Башында тели көзәл.

*(Новрузда ојанан јел,
сел, торпаг вә күнәш)*

НОВРУЗ АЛГЫШЛАРЫ

Новруз мәтләбини версин
Новруз күлүнә дөнәсән
Новруз пајы јејәсән
Новруза нијаз еләјәсән
Новруз үзүнә күлсүн
Новрузда бәхтин ачылсын
Новруз фалын уғурлу олсун
Новруз хончан дүшәрикли олсун
Новруз көмәјин олсун
Азар-безарын ахыр чәршәнбәдә галсын.
Ахыр чәршәнбә мурадыны версин

Ахыр чәршәнбәдә уғурун үзүнә күлсүн
Үрәјин Новруз гәдәр гутлу олсун

НОВРУЗ ГАРҒЫШЛАРЫ

Новрузун гара кәлсин.
Новруз версин чавабыны.
Новруза тапшырырам сәни.
Новруз һагла наһаггы ајырд еләсин.
Новруз күлү дәрмәјәсән.
Новруз пајы көрмәјәсән.
Кәлән Новруза галмајасан.
Новруз гапыны бағласын.
Новруз сөндүрсүн чырағыны.
Новрузуму гара кәтирән,
Новрузун гара кәлсин.
Новруз пајына галмајасан.
Новруз хончасы көрмәјәсән.
Новруза гәдәр иплијин үзүлсүн.
Ахыр чәршәнбән гара кәлсин.
Ахыр чәршәнбәјә галмајасан.

НОВРУЗ АЧЫТМАЛАРЫ

А ҺАДЫ, ҺАДЫ , ҺАД БУДУ...

А Буду јолдан кечдинми?
Һадынын судун ичдинми?
А Буду, Һады хәстәди,
Хәстә јох, чан үстдәди.
Косам тојда баш олар.
Једији бозбаш олар.
Косам мејдана чыхса,
Боллуча шабаш олар.
Косам ојнајан күнү
Шабашым дашбаш улар.

Шал кәтир кәфән чыраг,
Өвүндә сөнүб чыраг,
Шам кәтир, шамдана гој,
Јағ кәтир јағдана гој...
А Һады, Һады, Һад Буду,
Һады дај кимә кәрәк...
Сичим вер сичимләјәк.
Һадынын будун дағлајаг,
Әл-ајағын бағлајаг.
А Буду, Һады хәстәди,
Хәстә јох, чан үстдәди.
Дүјмәләрини сај кәлсин.
Ач башыны јај кәлсин.

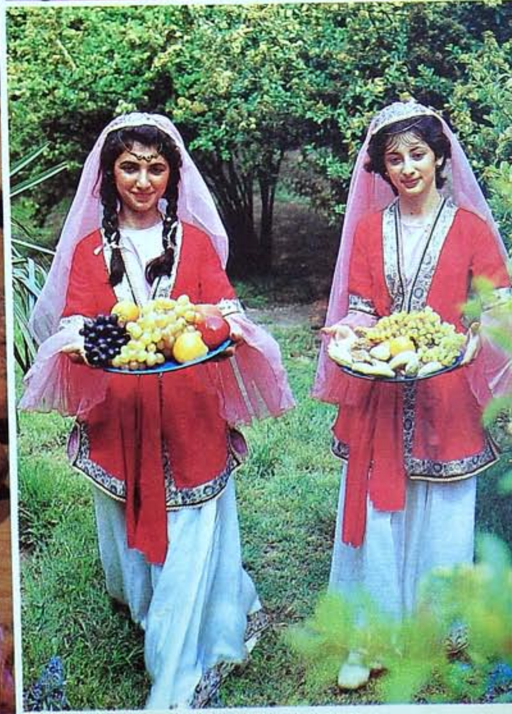

АЈ ТАҒЫ, ДИМ, ДИМ ДИРАЗ

Ај Тағы, дим, дим дираз,
Кәл бизи күлдүр бир аз.
Бојнуну әј саз кими,
Бир чиккә чәк газ кими.
Гардашы комбул Тағы,
Кәлләси домбул Тағы.
    Узундраз,
    Бәјнәваз,
    Хејрә, шәрә,
    Јарамаз.
Ај Тағы, сим-сим Тағы,
Гәдеши кор Мәсим Тағы,
    А көзләри мависәр,
    Бајыра чыхма јел әсәр,
    Ај Тағы, дүзүм Тағы,
    Тојунда сүзүм Тағы.
Бир ифтира јалан де,
Јаланчыја салам де.
Ај Тағы, наггал Тағы,
Дајысы баггал Тағы.
    Көзләри көјчәк,
    Дишләри сејрәк,
    Сарыбаш оғлан,
    Һардады көрән.
Ај Тағы, дим, дим дираз,
Кәл бизи күлдүр бир аз.

Бојнуну әј саз сими,
Бир чиккә чәк газ кими.
Ај Тағы дим, дим дираз,
Кәл бизи күлдүр бир аз.

КЕЧӘЛ

Кечәл, кечәл, даз кечәл,
Һәр јанда пәрваз кечәл.
Гыш кәлиб гуртармысан,
Буду кәлир јаз, кечәл.

Кечәл, кечәл, мәрәнди,
Голлары дүјмәләнди.
Ешитди сачлы кәлир,
Башына күл әләнди.
Кечәл-кечәл, нохуду кечәл,
Башы-көзү гохулу кечәл.

Кечәл, кечәл мәрәндә,
Арпа, буғда сәрәндә
Бир арпаны беш ејләр,
Једди газан аш ејләр.
Кәлин јығылаг башына,
Зәһәр гатаг ашына.

Кечәл, ашын бишибди,
Нохудларын шишибди,
Он ики кечәл бир јердә,
Харта-хурта дүшүбдү.
Кечәлин хонду башы,
Ешшәјә минди башы.
О јанда дава дүшдү,
Бу јанда сынды башы.

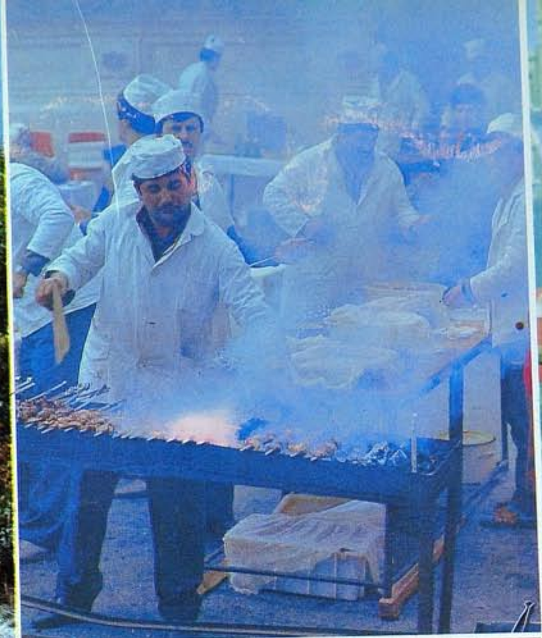

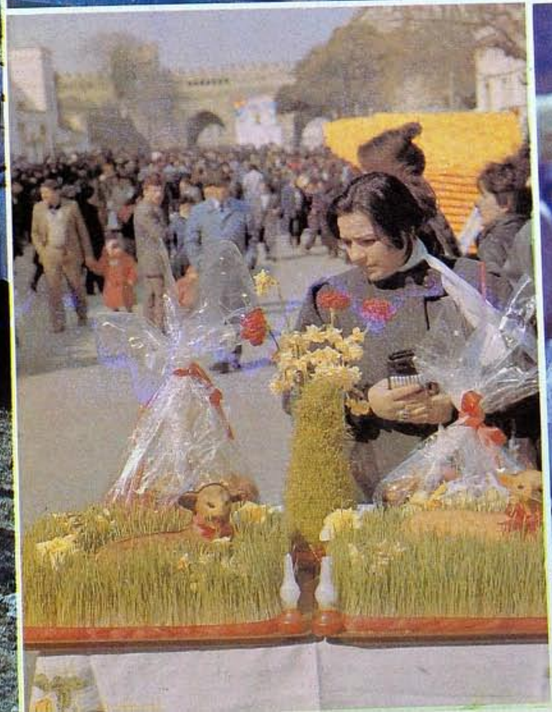

НОВРУЗ АДӘТЛӘРИ

НОВРУЗ АДӘТЛӘРИ

Новруза һазырлыг көрәрләр.
Новрузда һәјәт-бачаны тәмизләјәрләр.
Новрузда евләри ширәләјәр, палтар-палазы тәмиз суја чәкәрләр.
Новруза гәдәр ағачларын дибини белләрләр.
Новруза гәдәр бағларын хәзәлини јығыб јандырарлар.
Новруза гәдәр ағачларын гуру будагларыны кәсиб атарлар.
Новрузда сәмәни көјәрдәрләр.
Новрузда уннуг чәкәрләр.
Новрузда сәмәни һалвасы биширәрләр.
Новрузда нијјәт еләјәрләр.
Новрузда Новруз сүфрәси ачарлар.
Новрузда тонгал јандырарлар.
Новрузда үзәррик јандырыб, түстүсүнү мал-гараја, оғул-ушаға, ев-ешијә верәрләр.
Новрузда тәзә палтар аларлар.
Новрузда гыз-кәлини тәзә донла севиндирәрләр.
Новрузда ох атмаға һазырлашарлар.
Новрузда ат чапмаға тәдарүк көрәрләр.
Новрузда шәнликләрә кедәрләр.
Новрузда Новруз хончасы бәзәјәрләр.
Новрузда јумурта бојајарлар.
Ахыр чәршәнбә ушаға бешик дүзәлдәрләр.
Ахыр чәршәнбә күн чыхмамыш су үстүндән атданарлар.
Ахыр чәршәнбә тонгал јандырарлар.
Ахыр чәршәнбәдә горханларын башындан су төкүб горхулуғуну көтүрәрләр.
Ахыр чәршәнбәдә кәлин бујнузуна гырмызы бағларлар.
Ахыр чәршәнбәдә сағмал малын бујнузуна гырмызы бағларлар.
Ахыр чәршәнбәдә тој үчүн ајрылмыш гојунларын бујнузуна гырмызы бағларлар.
Ахыр чәршәнбәдә евдән пул вермәзләр.
Ахыр чәршәнбәдә гоншуја әләк вермәзләр.
Ахыр чәршәнбә күнү борч ун вермәзләр.

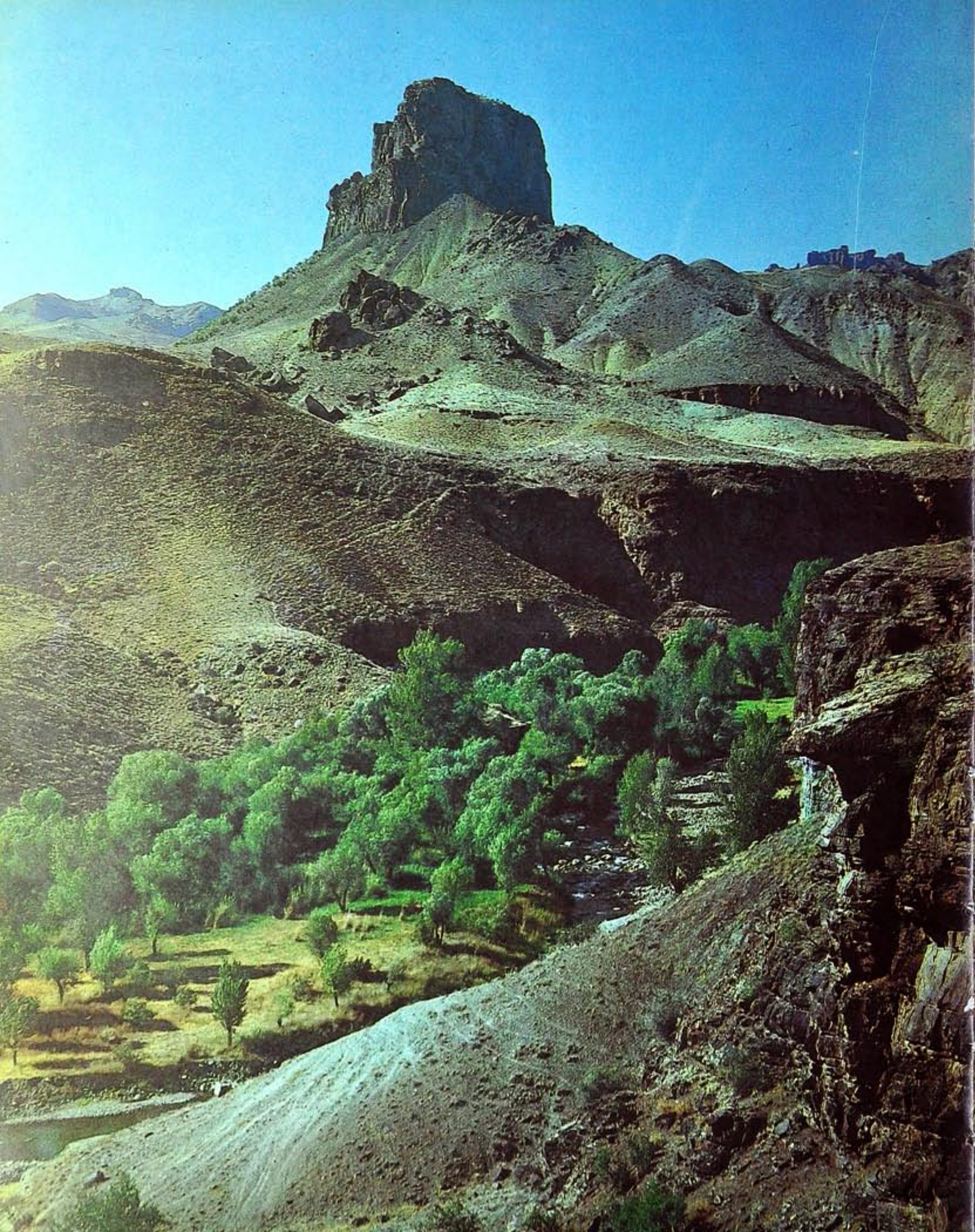

Ахыр чәршәнбә күнү шам јандырарлар.

Ахыр чәршәнбә күнү шамы јарымчыг сөндүрмәзләр.

Ахыр чәршәнбә күнү аилә үзвләринин сајына көрә шам јандырарлар.

Ахыр чәршәнбә күнү евдән од, кибрит, нефт вермәзләр.

Ахыр чәршәнбә күнү евдән ағарты вермәзләр.

Ахыр чәршәнбә күнү заһы үстүнә кетмәзләр.

Ахыр чәршәнбә күнү евдән чөрәк вермәзләр.

Ахыр чәршәнбә кечәси тез јатмазлар.

Ахыр чәршәнбә кечәси евдә газан асарлар.

Ахыр чәршәнбә кечәси вәфат етмиш јахын адамлары јада саларлар.

Ахыр чәршәнбә кечәси вәфат етмиш јахын адамларын адыны чәкиб «филанкәсләрин адына газан асдым» дејиб газана бишмәк үчүн әт, дүјү вә с. төкәрләр.

Ахыр чәршәнбә күнү ертәдән лампа јандырарлар.

Новрузда гәмкин отурмазлар.

Новрузда Новруз сүфрәси һазырлајарлар.

Новрузда ноғул, шәкәр дүзәлдиб сүфрәјә гојарлар.

Новрузда гоз, фындыг алар, хончаја вә ја сүфрәјә гоз ләпәси илә армуд гахы гојарлар.

Новрузда сәмәни көјәртмәк дүшмәјән евә сәмәни апарарлар.

Новрузда дамларда чалғы дүзәлдәрләр.

Новрузда гыз сечмәјә чыхарлар.

Новрузда гыза мәтләб ачарлар.

Новрузда тәзә палтар кејинәрләр.

Новрузда гоһум-гардаша гонаг кедәрләр.

Новрузда нишанлы гыза Новруз пајы апарарлар.

Новрузда сөјүш сөјмәзләр.

Новруз ахшамы гарғыш еләмәзләр.

Новруз күнү ата-ананын гәбрини зијарәт едәрләр.

Новруз ахшамы евдә аилә үзвләринин сајына көрә шам јандырарлар.

Новрузда гејбәт гырмазлар.

Новрузда гоһум-гардаша, таныш-билишә меһрибанлыг еләјәрләр.
Новруз күнү алвер еләмәзләр.
Новруз күнү башгасы барәдә пис сөз данышмазлар.
Новрузда ширни пајларлар.
Новрузда аты, ити вурмазлар.
Новруз күнү евә нәркиз кәтирмәзләр.
Новруз күнү евдә нәркиз гојмазлар.
Новруз күнү новрузкүлү дәрәрләр.
Новруз күнү тәзә јарпыз јығарлар.
Новруз күнү иланы вурмазлар.
Новруз күнү гызлар гырмызы кејинәрләр.
Новруз күнү евин саһиби евдә олар.
Новруз күнү сағмал мал-гараны охшајарлар.
Новруз күнү далашмазлар.
Новруз ахшамы бачадан салланан торбаја пај гојарлар.
Новруз ахшамы гапыја атылан папағы бош гајтармазлар, она Новруз хончасындан пај гојарлар.
Новруз күнү хәстә јатанлара пај көндәрәрләр.
Новруз күнү елин ағсаггалларына Новруз ширнијјаты көндәрәрләр.
Новруз габағы говурға говурурлар.
Новруз габағы хонча тутарлар.
Новруз габағы балыг бширәрләр.
Новуз габағы түфәнкләри силиб тәмизләјәрләр.
Новруз габағы Новруз шәнликләри дүзәлдәрләр.
Новрузда гәләм кәсәрләр.
Новрузда бешик дүзәлдәрләр.
Новрузда һаварча асарлар.
Новрузда нәвәјә јорғанча дүзәлдәрләр.
Новрузда һәјәт-бачаны тәмизләсән ил боју хәстәлик билмәзсән.
Новрузда нишанлы гызлара Новрузпајы апарарлар.
Новрузда савашмазлар.
Новрузда сөјүшмәзләр.
Новрузда јалан данышмазлар.
Новрузда јығылыб гәрара кәләрләр ки, һарда арпа әксинләр, һарда чәлтик.
Новрузда бағлара, зәмиләрә кедән архлары гајдаја саларлар.
Новрузда зәмиләрә арх чәкәрләр.
Новрузда ағачларын бич будагла-

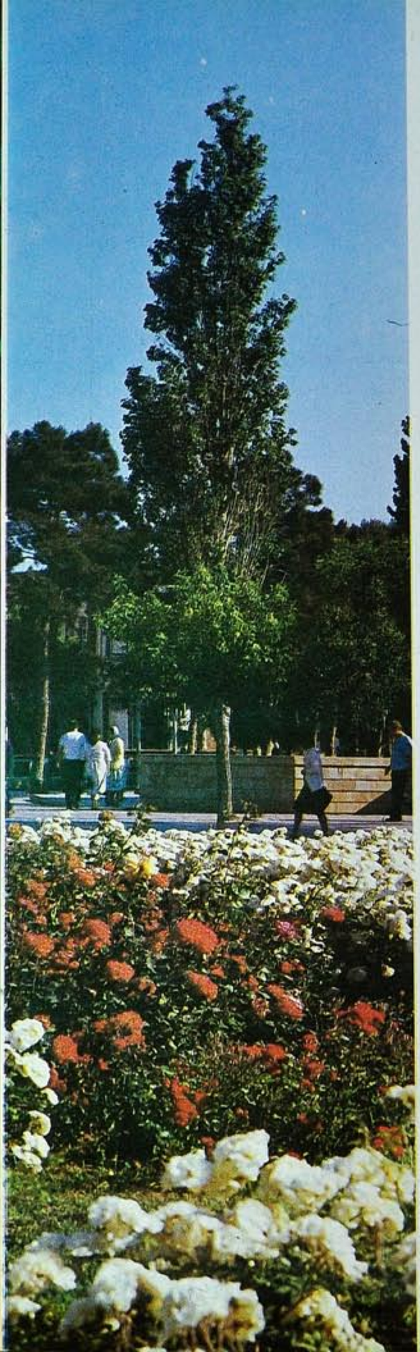

рыны кәсәрләр ки, мәhсул бол олсун.
Новрузда тут ағачы әкәрләр.
Новрузда инчил ағачы әкәрләр.
Новрузда шабалыд ағачы әкәрләр.
Новрузда палыд ағачын кәсмәзләр.
Новрузда ев бинәси атарлар.
Новрузда евин бөјүк евладына ев вериб ону шад еләјәрләр.
Новрузда чыдыр үчүн ат бәзәјәрләр.
Новрузда ова кетмәзләр.
Новрузда адамлара торпаг верәрләр ки, тәзә әкинләр олсун.
Новрузда көтүкдән тәзә тәмизләнмиш јерләри шум едәрләр ки, торпаг севинсин.
Новрузда јанан јерләри суварарлар ки, торпаг раhат олсун.
Новруз күнү әкин јеринә өкүз, котан чыхардарлар.
Новруз күнү әкин јерләринә чүтчү үчүн сүфрә апарарлар.
Новруз күнү чүтчүјә хонча апарарлар.
Новруз күнү олуб-кечән әдавәти јерә гојарлар.
Новруз күнү кин-кудурәти јаддан чыхардарлар.
Новруз күнү күсүлүләр барышар.

НОВРУЗ ТАМАША ВӘ ОЈУНЛАРЫ

ҸЫДЫР ТАМАШАЛАРЫ

Бу тамашаларын иҹрачылары әсасән икид, ҹәнкавәр ҹаванлар олардЫ. Ҹаванлар арасында јахшы ат чапмаг икидлик һесаб едиләрди. Јахшы ат чапанларын бахышына елат чыхарды. Ҹыдырда галиб кәләнә ел ичиндә бөјүк еһтирам бәсләнәрди. Сонралар халгын бир сыра мәрасимләри — адгојма, бәјлик вермә, гызсечмә вә с. ҹыдыр тамашалары илә сых әлагәләндирилмиш, ҹыдыр халг мәишәтини кениш лөвһәләрдә әкс етдирән күтләви мејдан тамашасына чеврилмишдир.

Новруз бајрамы күнләриндә ҹыдыр һәвәскарлары, хүсусән атлары ҹыдыра һазырлајан ҹаванлар, онларын јахын адамлары, бә'зән дә севдији гызлар мүхтәлиф нәғмәләр охујардылар. Бу нәғмәләрдә ҹыдырчыја уғур диләнәр, ата јахшы гачыш арзуланарды:

Чапар атым,
Чап, чап.
Ҹыдыр атым,
Чап, чап.
Өтән кәлиб
Јетишди.
Тап, тап...
Чапар атым,
Чап, чап
Чап, чап...

Ҹыдыр нәғмәләринин еләләри вардыр ки, онлар ҹыдыр тамашаларынын етнографик ҹизкиләрини әкс етдирир.

Нәр овгатлы,
Јел ганадлы,
Аста туллат
Чапанлары.
Бәр-бәзәкли,
Әр шөвкәтли
Ағ көһләним,
Дағ көһләним,
Чап тозуна
Јел јетишсин.
Сығаллајыб
Көзләрини,
Көрүшүнә
Ел јетишсин.
Јарыда гој
Чапанлары.
Гој санҹсынлар
Хан ағамын
Јапынҹына
Хан ҹыдырын
Ҹәләнкини,
Гыз-кәлинләр

Јары јолда
Гојсун јерә
Сәһәнкини,
Нәр овгатлы,
Јел ганадлы,
Чап, көһләним,
Чап, көһләним...

Новруз күнләриндә кечирилән чыдыра һазырлыг кичик чилләдән башланарды. Дејәрдиләр ки, кичик чилләнин илк күнү сүбһдән суварылан ат чыдырда дала галмазмыш.

Чыдыргабағы атлар гашовланар, тәмизләнәр, налланар вә бәзәдиләрди. Чыдыр атлары үчүн хүсуси мис зынгыровлары олан јүјәнләр дүзәлдиләр, готазлы јәһәрүстүләр, халчалар тохунарды. Сачаглы вә готазлы тохумалар чыдыр атларына хүсуси көзәллик верәрди. Чыдыр атларыны бәзәјән әсас рәнкләрдән бири гырмызы рәнк иди. Гырмызы готазлар вә парчалар үзәринә үзәрлик санчыларды.

Чыдыр ја сәһәр, ја да күнортадан сонра башланарды. Даһа әввәлләр чыдырлар чај кәнарында, дүзән јерләрдә кечириләрди. Чыдыра чыхан чаванлар өзләри дә хүсуси палтарлар кејәрдиләр. Онлар башларына әксәр һалларда боз вә ја хурмајы папаг гојар, чәркәзи хәләт, јүнкүл, гывраг палтар кејәрдиләр.

Чыдыр дүзүлән күнү елат бајрам едәрди. Хончалар дүзүләр, шамлар јандырыларды. Новруз күнләринә дүшән чыдырлар даһа тәмтәраглы кечириләрди. Чыдыр вахтында зурна, балабан, гавал чалынар, бә'зән дә түфәнк атыларды.

Чыдыр тамашалары ат чапма илә башланарды. Ат чапма гуртарандан сонра ат ојнатма башлајарды. Мәшһур ат чапанлар өз атларыны ојнадардылар. Меһтәрләр аты ојнатмаг үчүн онун баш-көзүнү, јалыны сығаллајыб охујардылар:

Ојна, елин икид аты,
Ојна, оғул аманаты,
Ојна, мәхлуг јығылсын,
Ојна, гәмим дағылсын,
Ојна, елин икид аты,
Ојна, оғул аманаты.

Чыдыр тамашаларыны даһа мараглы етмәк үчүн чыдырчылардан сонра ох атанлар мејдана чыхарды. Ох атанлар да ат үстүндә чапар, ат чапа-чапа һәдәфи нишан алардылар. Ох атанлар чыдыра јүнкүл кејимдә чыхар, атларыны бәзәјәр, башларына гырмызы вә мави фәс гојардылар. Ох атанларын атларынын зәр-зибалы зынгыровундан вә охларындан гырмызы парча асыларды. Ат үстүндә ох атанлар да мүхтәлиф ојунлар көстәрәрдиләр. Гырх оху бир һәлгәдән кечирмәк, көјә алма атыб ону һавада вурмаг пешәкар ох атанларын мәһарәтини нүмајиш етдирмәјин јахшы нүмунәләриндән олмушдур. Бу вахт чыдыра чыхан чаванлар өз нишанларыны тә'рифләјән нәғмәләр охујардылар.

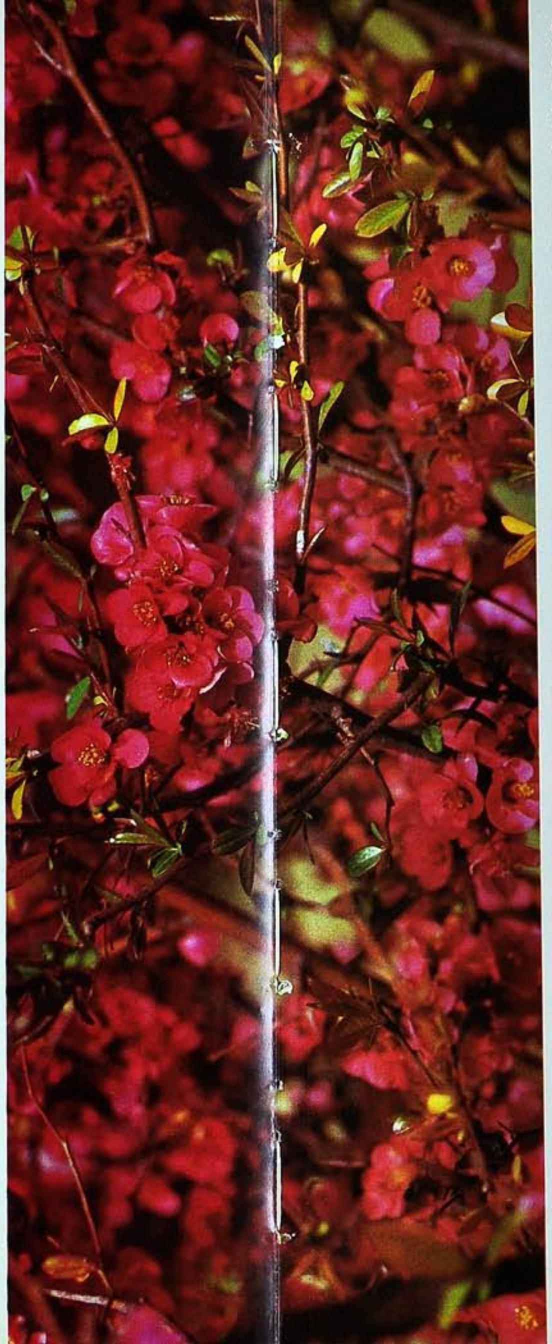

Чыдыр тамашаларында ох атанлар ичәрисиндә бә'зән гызлар да оларды. Лакин онлар киши палтарында олдуғундан башга ох атанлардан о гәдәр дә сечилмәздиләр.

Чыдыр тамашаларында ох атанларын јахын адамлары тәрәфиндән охунан бу нәғмәләрдә ох атана уғур арзуланарды:

Наз сатан оғлан,
Ох атан оғлан,
Охун һәдәфә дәјсин,
Бошалмасын каманын,
Севинмәсин јаманын,
Уғур кәлсин бахтына,
Гурбан кәсим тахтына.
Ох атан оғлан,
Наз сатан оғлан,
Көз алты бахан оғлан,
Ох атан оғлан.
Нечә сүрмә көзлүнү
Јандырыб-јахан оғлан.
Ох атан оғлан,
Наз атан оғлан.

ЗОРХАНА ТАМАШАЛАРЫ

Новруз тамашаларынын ән күтләвиси зорхана тамашаларыдыр. Ахыр чәршәнбәдән ачыг һавада кечирилән бу тамашалар көј отун үстүндә оларды. Даирә шәклиндә олан мејданча кәндирлә дөврәјә алынар, чызыгла ишарә едиләрди. Күләшчиләрин ајағы чызыгдан чыхсајды, ојун дајандырылыб јенидән башламалы иди.

Тамашалар заманы зорхана пәһләванларына тамашачылар пул бәхшиш еләјәрдиләр. Тамашалардан јығылан пулдан еһтијачы олан пәһләванлара һәр ај јардым едиләрди.

Зорханада мүхтәлиф тамашалар көстәриләрди. Онлардан бири дә мил тамашасы иди. «... һәрә әлинә бир мил алыб башынын үстүнә галдырарды. Думбул чалынмаға башланарды. Думбул әввәлчә лап аһәстә, сонра кет-кедә јухары галхыб јенә дә енәрди. Мил ојнадан адам да һәмин темплә башынын үстдә милләри һәрләјәрди. Ојун гуртардыгдан сонра чамаат онлары алгышлајарды. Бә'зиләри чамаатын хатири үчүн мили тәк әлилә јухары атыб јенә дәстәсиндән тутарды. Јахшы мил ојнаданлар мили гычынын алтындан атыб һавада тутарды.» [1]

Новруз бајрамы күнләриндә зорханалар даһа тәмтәраглы көрүнәрди. Јералты зорханалар сәмәни, бајрам хончалары, рәнкли јумурталарла бәзәдиләр, гырмызы парчалардан пәнчәрәләрә вә тахчалара өртүкләр салынарды.

[1] Һүсејнгулу Сарабски. Көһнә Бакы. с. 176.

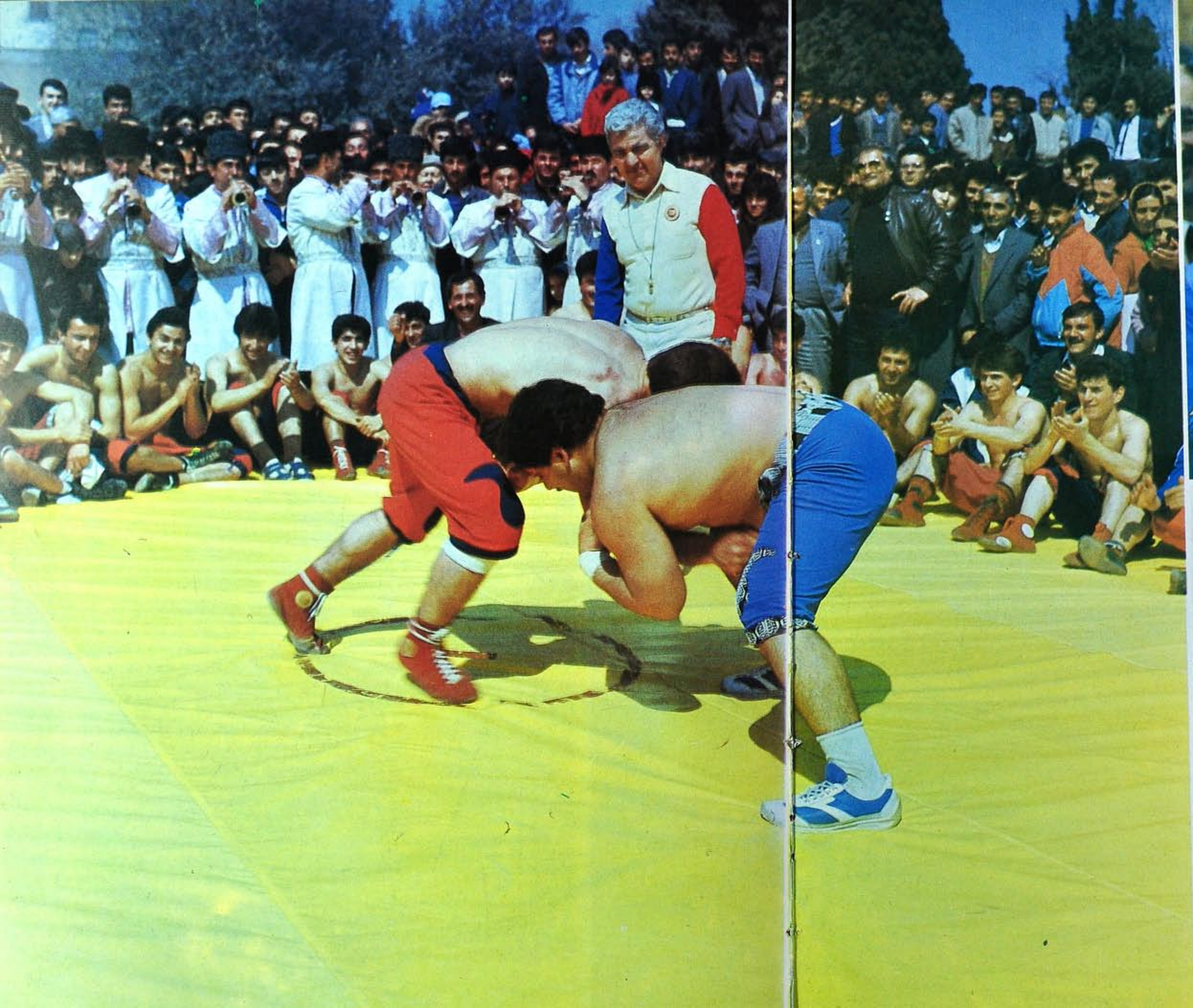

ГЫЛЫНЧ ОЈНАТМА

Јүнкүл кејимдә мејдана чыхан чаванлар бир-биринин әлиндән гылынч дүшәнә гәдәр дөјүшәрдиләр. Гылынч ојнатма бә'зән ат үстүндә, бә'зән дә хүсуси јердә дүзәлдилмиш мејданчада оларды. Гылынч ојнатма дөјүшләринә дә габагчадан һазырлыг көрүләрди.

Гылынч ојнаданларын гылынчындан гырмызы асылар, галибә Новруз хончалары вериләрди. Онларын атларына да гуллуг едиләр, јалларына гырмызы готазлар вуруларды.

КӘМӘНД АТМА

Чәлдлик, чевиклик тәләб едән кәмәнд атма заманы рәгиби ат үстүндә кәмәндә салма хүсуси мәһарәт һесаб едилирди.

Бу мәгсәдлә хүсуси кәмәнд тохујанлар мејдана кәлмишди. Овчулугла даһа чох бағлы олан кәмәнд атма чыдыр тамашаларында бөјүк мараға сәбәб оларды. Бә'зән кәмәндә дүшән икидләр кәмәнди гырыб јенидән ат белинә галхыр, бә'зән дә кәмәнддән чыха билмәјәрәк мәғлуб олурдулар.

Сонралар чапарлар кәмәндини мејдана бурахылан буғаларын, атларын, әввәлчәдән тутулуб кәтирилмиш чүјүрләрин, дағкечиләринин үстүнә атмаға вә беләликлә, Новруз тамашаларынын үмуми бајрам әһвали-руһијјәсини горујуб сахламаға башлардылар.

Кәмәндәсалма, кәмәндәдүшмә илә бағлы чохлу нәғмә јаранмышдыр:

Миндим сәмәндә,
Дүшдүм кәмәндә,
Јағы, инсаф ет,
Дәрдлијәм мән дә.

Вә ја:
Ај гәриб бәндә,
Кәлмә бу кәндә.
Миндим сәмәндә,
Дүшдүм кәмәндә,
Ағ көһләним
Сүрүшдү.
Кәмәнд ипи
Киришди.
Дүшмән бағрым
Дағлады.
Голларымы бағлады.
Һәсрәт галдым
Јара, јар,
Сорушмады
Һара, јар?
Ај гәриб бәндә,

Кәлмә бу кәндә.
Дәрими соjдулар,
Саман тәпдиләр.
Чарыг тикдиләр...

Белә күнләрдә зорхана пәһләванлары меjданда кәзәр, икид чаванлары күләшә чағырарды. Зорханаларда белә маһнылар охуjардылар:

Әл-голуну гатдадарам,
Аj оғлан,
Бағрыны чатдадарам,
Аj оғлан.
Нишанлыны алыб гачарам,
Аj оғлан.
Башына бәлалар ачарам,
Аj оғлан.

Зорхана пәһләваны илә дөjүшә кирән чаванлар меjдан саһибинин һәрзә-һәрзә данышмасындан гејзләнәр, меjдана кириб деjәрдиләр:

Зорхана титрәр һараjындан,
Гара пәлван, елә вуррам
Кәрпич дүшәр
Сараjындан.
Ал гуршағыны долаjарам,
Бојнуна,
Адам кәлмәз бир дә
Сәнин оjнуна.
Дынгаз, дынгаз, дынгылдама,
А пәлван,
Һәрзә-һәрзә меjдан үстә зынгылдама,
А пәлван.

Новруздан сонра тоj мәрасими илә бағлы зорханалар да дүзәлдирдиләр.

Новруз тамашаларындан зорхана ән кениш jаjыланы гуршагтутма (күләшмә) иди. Бу тамашалар jаз-jаj вахтлары ачыг һавада, гышда исә үстүөртүлү зорхана меjданчаларында кечириләрди. Пәһләванлар күләшәркән онлары һәвәсләндирән нәғмәләр кениш jаjылмышды:

Күрәjин jерә вурулмасын,
Гуршағын бурулмасын.
Дизләрин гурулмасын,
Икидлиjинә нәғмә деjәк.
Чәпик вурун, чәпиклиjин
Јелпик верин, jелпиклиjин.

Новруз тамашаларынын бу күнә гәдәр кениш шәкилдә jаjылыб вә халг арасында jашамагда оланы әл үстдә кәзмәдир. Әл үстдә кәзмәдә муәjjән әшjалары jердән дишлә көтүрмәк, ону башга jерә апарыб гоjмаг, дишлә сүмүк оjнатмаг, әл үстүндә jүjүрмәк вә с. иди. Белә тамашаләра

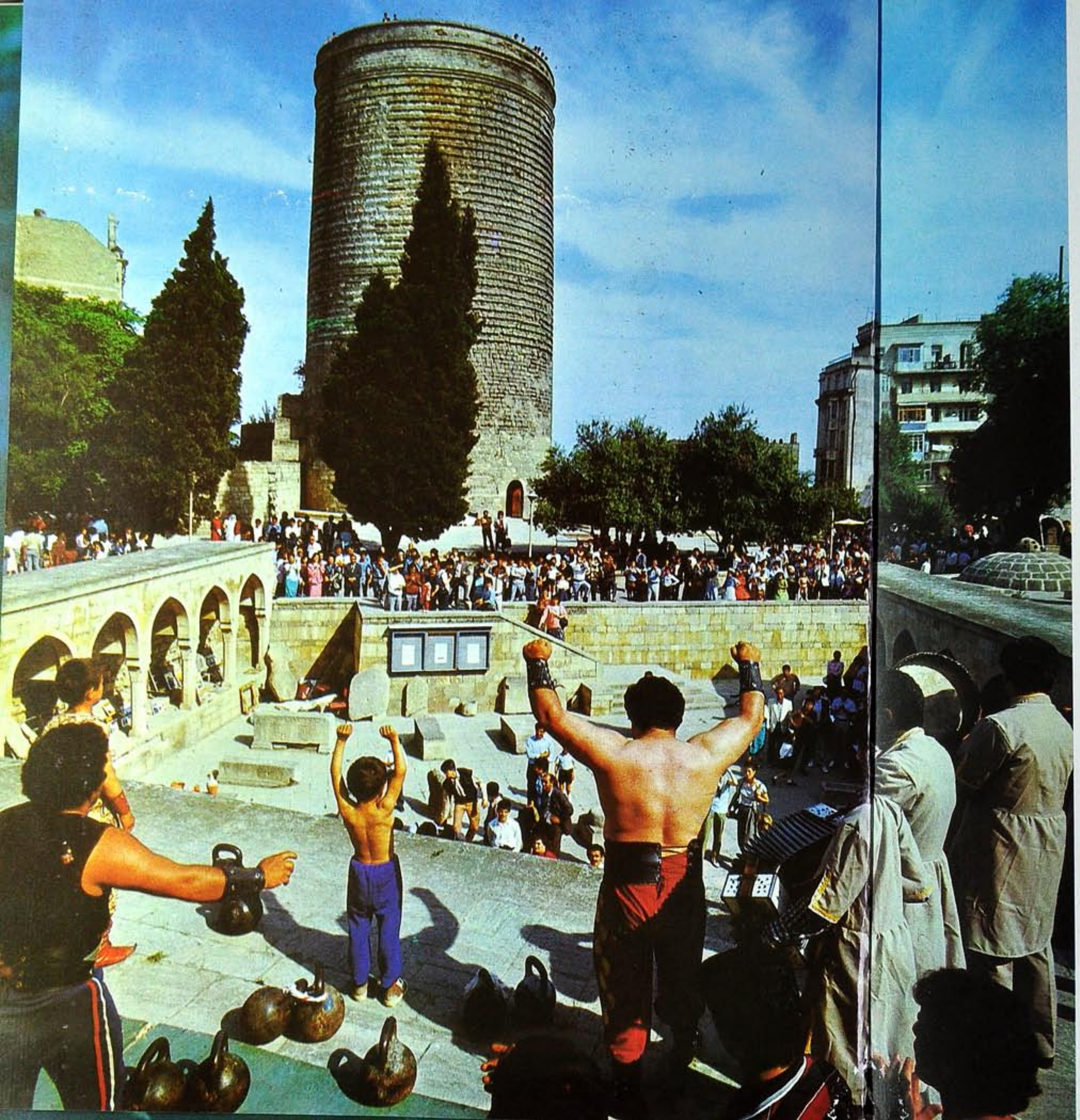

гуршагтутма тамашаларындан фәргли олараг гыз вә кәлинләр дә чох кәләрди. Бир сыра һалларда әл үстдә кәзәнләрин јанында «сүмүксүз» гызлар да оларды. Әл үстдә кәзәнләр өзләринин мәһарәтини көстәрдикдән сонра «сүмүксүз» гызларын ојунларыны нүмајиш етдирәрдиләр.

СИНӘ ТАМАШАСЫ

Тамашада иштирак едәнләр «чәркә» илә «сүфрә»нин ичиндә үзүгојлу узаныб, ајагларыны дивара дајајардылар. Сонра ики әлләринин үстдә јердән бир гарыш јухары јеријәр, әввәл саға, сонра сола, сонра исә ашағы енәр, јерә чатар-чатмаз тәкрар галхардылар, лакин онларын синәләри јерә дәјмәмәли иди. Һәр кәс бу рәгәми 120 дәфә јеринә јетирсәјди, бәдәни сағлам һесаб олунарды. Бу рәгәм тәдричән галха да биләрди. Јахшы вә мәшһур ојунчулар синә ојунуна (тамашасына — *А. Н.*) кедәркән архаларында хырда бир ушаг отурдардылар. Бу о адамын гүввәтли олдуғуну көстәрәрди.[1]

ДАШГАЛДЫРМА

(ЈЕКБА ОЈУНУ)

Зорханаларда дашларла ојнајан пәһләванлара — јекба ојнајанлара да мараг чох иди. Новруз шәнликләри ичәрисиндә «дашгалдырма» ады илә јајылан бу тамашалар әсл икидлик вә физики сағламлыг толәб едирди. Даш галдыран пудлуг, гоша пудлуг дашлардан истифадә едәрди. Әввәл һәр ики әлиндә пудлуг, сонра исә гошапудлуглар галдыран пәһләванлар, сонра һәмин дашлары атыб-тутмагла, синәсини, чијнини, күрәјини онларын габағына вермәклә дашлары вуруб итәләјәрдиләр.

Дашгалдыранларын ән мараглы тамашаларындан бири дә пудлуг дашлары дишдә ојнатмалары иди. Дишлә даш-ојнатма зорхана тамашаларынын ән чәтини иди. Белә тамашаларын тамашачылары даһа чох олурду.

Бә'зән дә елә олурду ки, бир пәһләван һәм әл үстдә кәзир, һәм дә дашојнатма мәһарәтини нүмајиш етдирирди. Әксәр һалларда белә тамашаларын габагчадан «мүәјјәнләшдирилмиш» програмы оларды. Онлары ејни заманда мүшајиәт едәнләр дә оларды. Мүшајиәтчи әввәлчәдән пәһләванын көстәрәчәји ојуунлары өзүнәмәхсус бир шәкилдә садалајар вә беләликлә даһа чох тамашачы јығмаға чалышарды. Јекба тамашалары Новруздан сонра да тез-тез көстәриләрди.

Бүтүн бу тамашалар Новруз шәнликләринә хүсуси тәравәт верәр, онларын даһа тәнтәнәли вә шән кечмәсинә сәбәб оларды.

---

[1] *Һүсејнгулу Сарабски.* Көһнә Бакы. с. 176.

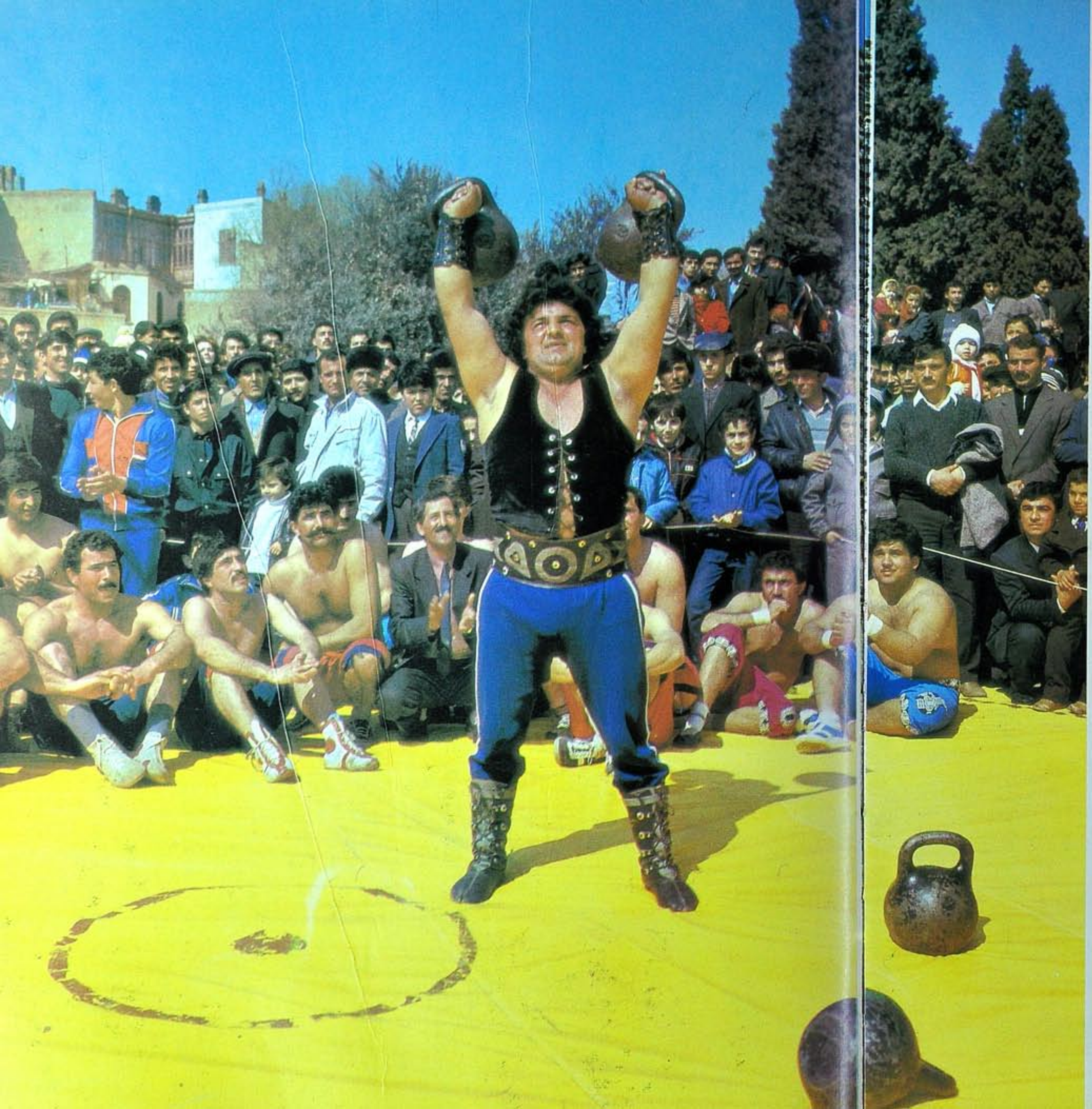

КӨЗБАҒЛЫЧА ТАМАШАЛАРЫ

Новруз шәнликләри хош әһвали-руһијјә доғурар, адамлар саатларла ачыг һавада мүхтәлиф ојун вә шәнликләрә бахар, дејәр, күләр, әјләнәрди.

Новруз шәнликләриндә әјләнчә тамашалары көстәрмәк дә дәбдә иди. Бунлардан бири дә көзбағлыча иди.

Азәрбајчанда көзбағлыча тамашаларындан ән кениш јајыланы мә'лум олдуғу кими «Мусанын әсасы»дыр.

Бу тамаша вахтилә шифаһи јарадычылығымызын гәдим жанрлары барәдә чох дәјәрли мүлаһизәләри олан Ә. Б. Һагвердијевин диггәтини чәлб етмишдир. Бөјүк әдиб бу мејдан тамашасы барәдә јазырды: «Мусаны сеһрбаз һесаб едән Мисир фир'ону өз мәмләкәтиндә јашајан бүтүн сеһрбазлары чағыртдырыб әмр едир ки, Мусанын мө'чүзәләринә инанан вә онун ардынча кедән чамаатын көзүнү ачмаг үчүн онлар Мусанын әсасына бәнзәр бир шеј гајырсынлар. Сеһрбазлар да тахтадан әждаһалар гајырыр, онлары... јағлајыр вә тахта әждаһалар јеримәјә башлајырлар.

Бу заман Муса өз әсасыны ортаја атыр, әса әждаһаја чевриләрәк бүтүн тахта әждаһалары удур. Сонра Муса әждаһанын гујруғуну дартыр, о дәрһал ади әсаја чеврилир. Лакин тахта әждаһалар артыг јох олур.»

«Од баба» адлы башга бир көзбағлыча тамашасынын гыса мәзмуну беләдир: «Од баба онун кешијини чәкмәји һәр ахшам бир гыза тапшырыр. Бир күн Шаһу адлы көзәл бир гыз кешикдә дураркән Од баба кәлиб дејир ки, еј көзәл Шаһу, сәнин бу көзәллијин гаршысында аз галырам ки, мәһв олуб кедәм.

Шаһу исә чавабында дејир:

— Әкәр Од бабам истәјирсә мән өз чанымы она фәда едәрәм.

Лакин Од баба разы олмур.

— Јох, көзәл Шаһу, мән инсанларын һәјатыны әлиндән алмырам, онлара һәјат верирәм, бир дә о ола ки, өз севдијим чаныны мәнә фәда eләсин. Елә истәјирәм башыны гојуб мышылты илә јатасан, мән дә сәнин көзәл чамалына тамаша едим.

Шаһу башыны гојуб јатыр. Од баба она јухуда сеһркарлыг бәхш еләјир. Бир күн дејирләр азғын бир һөкмдар өлкәјә һүчум едиб бүтүн атәшкаһлары дағыдыр. Гонагкәнд атәшкаһына да истилачылар дахил олуб ону виран гојмаг истәјәндә, көзәл Шаһу атәшкаһа кәлиб ағзындан од пүскүрүр, дүшмәни јандырыб-јахыр. Падшаһ аман истәјир, бүтүн мүдрик гочалары јығыр ки, Шаһунун әлиндән ону алсынлар. Амма һеч кәс бир әлач еләјә билмир. Үч күн Шаһу әждаһа чилдиндә дүшмәнләр үзәринә од пүскүрүр. Дөрдүнчү күн бир гоча пејда олур, падшаһа дејир ки, әкәр о гызы өлдүрмәјиб мәнә вермәји вә'д етсән мән онун әлиндән сәни хилас едәрәм. Падшаһ разы олур. Гоча атәшкаһа кәлир, сеһри сындырыр, Шаһу әждаһа чилдиндән чыхыр. Падшаһ сөзүнүн үстүндә дурур. Гызы гочаја вериб атәшкаһа да тохунмадан өлкәни тәрк едир. Гоча чаван оғлан чилдинә дүшүб гызла евләнир».

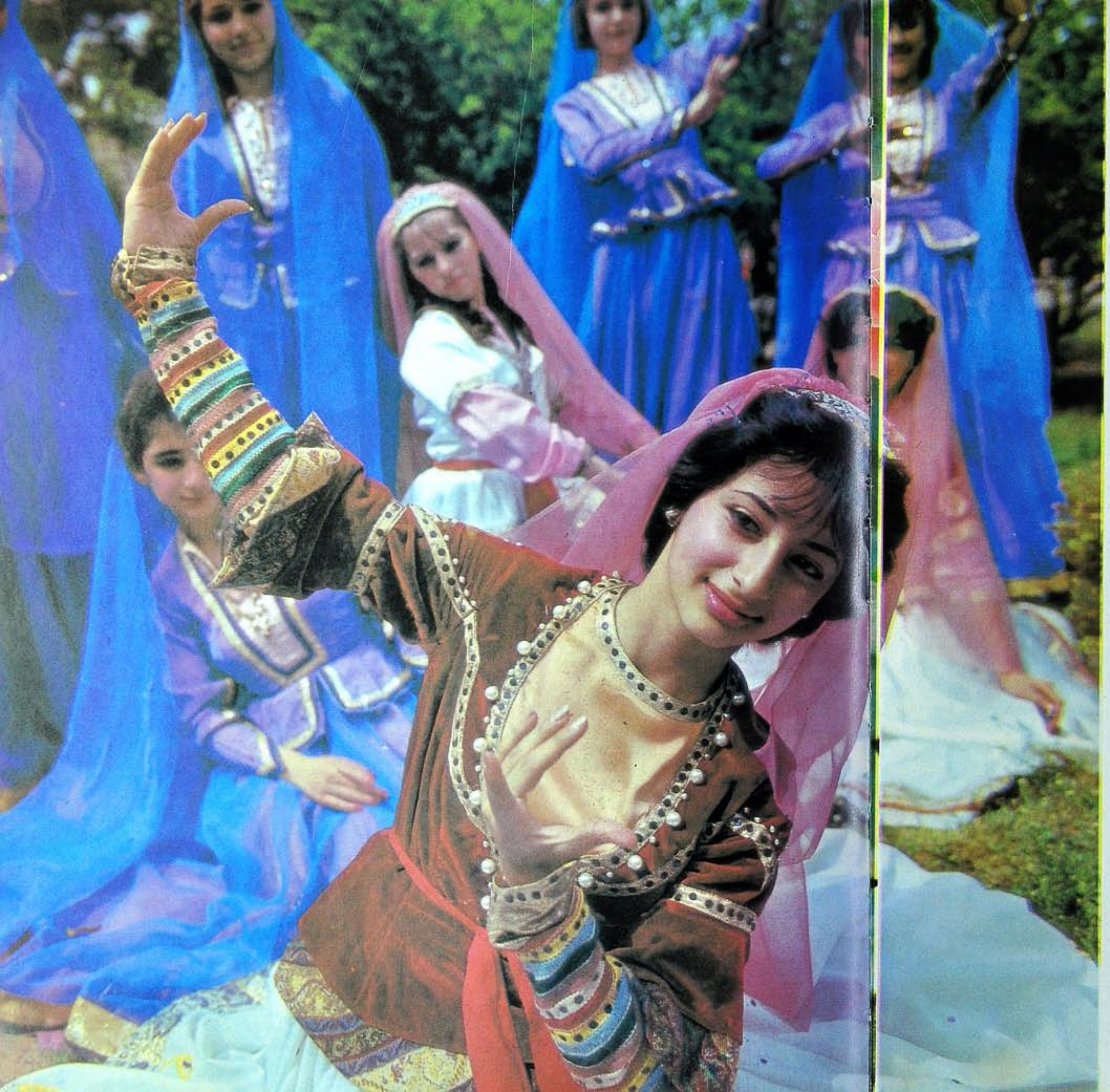

Көзбағлыча тамашаларында инсанын көрүб сечә билмәдији, бир анда тамашачы гаршысында гејри-ади, мө'чүзәли һадисә көстәрмәк башлыча шәртдир.

Көзбағлычаларын әксәријјәти мө'чүзәләрини сөзүн күчү илә һәјата кечирирдиләр. Онларын репертуарында чохлу нәғмә мәтнләри варды. Сеһрбазлығын нәғмә мәтнләри охшар сәсләрин тәкрары әсасында јаранырды. Сеһри гурулан вә ја сеһри ачылан әшјанын баш, јахуд орта вә ја ахыр һәрфинин сәси әсас көтүрүлүр. Һәмин сәсин тәкрары әсасында сеһр јаранырды. Сеһрбазлар 3 вә ја 7 нәфәрдән ибарәт олур, мејданда дөврә вурур, дөврәнин ортасында сеһр гурурдулар. Онлар ағ вә гара дашлардан, инсан вә ја һејван кәлләләриндән, ашыглардан, мүхтәлиф һејван сүмүкләриндән истифадә едирдиләр. Сеһрбазлар тамаша вахты куја оғруну тапар, кор доғулмуш ушағы сағалдар, мүхтәлиф сеһрләри ачардылар. Сеһркарлар кор доғулмуш ушаға белә нәғмәләр охујардылар:

Из кәлди,
Из, гач,
Гыз кәлди,
Гыз, гач.
Сол көзүнү
Ал гач,
Ал гач.
Гач, гач,
Ач, ач...
Изини ач,
Ач,
Сағ көзүнү
Ач.
Көзүнүн гарасын,
Үзүнүн парасын,
Көзүнү ач,
Из кәлди, гач,
Көз кәлди, гач...
Сағ көзүнү ач,
Сол көзүнү ач...

Вә јахуд, сеһркар оғруну тапмаг үчүн мејданы кәзәр, охуја-охуја адамларын јанындан кечәр, гулағы гызаран бир нечә нәфәри мејдана чәкәр вә охујардылар:

Ал малы,
Вур малы,
Сафалы,
Мејвалы
Вер малы,
Ал малы.

Оғру әли титрәјә-титрәјә оғурладығыны чыхарыб верәрди.

КӘНДИРБАЗ ТАМАШАЛАРЫ

Бу тамашалар әсасән Новруз күнләриндә башланыр, пајызда мәһсул мөвсүмү гуртардыгдан сонра да тез-тез көстәрилир. Тамашада әсасән алты нәфәр иштирак едир — кәндирбаз, онун «тәлхәји», зурначы, балабанчы, нағарачы вә көзәтчи.

Дәрин басдырылмыш ики шалбана мөһкәм кәндир бағланыр. Бир кәнч әлинә шүјүл — мүвазинәт ағачы (ләнкәр) алараг ип үстә галхыр, зурнанын ритми илә кәндирин үстүндә рәгс едир. Кәндир үстә ојнанан рәгсләр «Гајтағы», «Тәкчалма» вә саирәдир. Кәндирбазын беләә охумалары да вар:

Алдын дулу,
Јығдын пулу,
Ај һилләбаз
Мәхмәрәк,
Бојуна
Аршын кәрәк
Әли, Вәли,
Пирвәлини
Дағладын,
Шаман гапысын,
Шуман гапысын
Бағладын.
Сандыг үстә
Пуллары галагладын,
«Гарным ачды»
Дејиб гапыларда
Заран-заран
Ағладын.
Олдун елә
Бир зәли,
Чанын јансын,
Мирзәли.

СИМ ПӘҺЛӘВАНЫ ТАМАШАСЫ

Тамашанын көстәрилмәси үчүн кәндирбазларын дүзәлтдији пајалар вә дирәкләр басдырылыр, кәндир јеринә исә мөһкәм, гырылмајан мәфтил — сим бағланыр. Бә'зән бу симләр бир-биринә паралел шәкилдә арасы тәхминән 8—10 см аралы гоша симләрдән ибарәт олур. Бир сыра һалларда исә тәк бир сим олур. Сим пәһләваны тамашаларында да зурначы, балабанчы, нағарачы, тәлхәк иштирак едир. Бурада көзәтчиләр исә ики, бә'зән дә үч олур. Онлар сим үстүндә, бармагларынын учунда, әл үстүндә кәзир, чевик һәрәкәтләр едирләр.

Бу тамашаларда охунан нәғмәләр кәндирбаз тамашалары нәғмәләриндән сечилир. Пәһләван сим үстүндә ојнајанда ашыг саз чалыр, тәлхәк исә охујур:

Базарда үзүм,
Мәләк Салманы,
Нимчәјә дүзүм,
Мәләк Салманы,
Бир ала көзлүм,
Мәләк Салманы,
Ал сујун ичәк,
Мәләк Салманы...
Салламабирчәк
Мәләк Салманы.

Тамашанын әсас тәшкилатчылары олан ики көзәтчи исә кәндирбаз тамашасында олдуғу кими, бурада да мејданчаја, симләрин бошалыб-бошалмамасына нәзарәт едир, јердәки дашлары галдырыб пәһләвана верир.

МАСГАРА ТАМАШАЛАРЫ

Чаван ушаглар мејдана кириб ојнајыр, атылыб-дүшүрләр. Зурнаны балабан әвәз едир. Балабанчы да мәзәли вә шух рәгсләр, маһнылар чалыр. Ахырда дәфчи јүнкүл ритмли нәгәратларла тамашанын әсас апарычысы олан масгарачыны мејдана дә'вәт едир. Көмәкчи мејдана кирмәк үчүн масгарачыја «јол ачыр». Масгарачы мејдана дахил олдугдан сонра јенидән мусиги сәсләнир, масгарачынын габағында мејданчада ушаглар мәзәли рәгсләр едирләр.

Сонра масгарачы масгараја башлајыр. Мәзәли әһвалатлар данышыр. Дејир: «Бир нечә ај бундан габаг дүшмән падшаһын өлкәсинә кедиб чыхмышдым. Зијарәтә кедәндә јол азмышдым. Гаравуллар мәни тутуб ајагларыма гандал вурдулар, әлими ачыг гојдулар. Мәни падшаһын һүзуруна кәтирдиләр. Падшаһ нә падшаһ. Боју бир чәрәк, саггалы үч чәрәк, көзү домбалан, данышығы јалан, кејдији палан. Сачы сејрәк, диши көјрәк...»

Бу јердә көмәкчи сәсләнәрди ки, «Масгараја дүшмәк истәмәјән ағалар пул версин». Бир дә көрдүн ки, кимсә бир дәмир пул атды масгарачыја. О дәгигә масгарачы сөһбәти сахлајыб башлајарды пул атаны масгараја гојмаға: Ај боју даранбал, узундраз, бејнәваз, хејрә-шәрә јарамаз. Бу гара гәпик чејран дурушуна, марал бахышына һеч јарашармы, чамаат сәнин, а гара бәхт, атасына хејир вермәјән бәдбәхт, бу һәрәкәтинлә барышармы... Бу вахт масгарачыја кағыз пул верәрдиләр. Масгарачы дәмир пул верәни о ки вар утандырыб әввәлки әһвалатына гајыдар вә беләликлә тамаша давам едәрди. Һекајәтини данышыб гуртардыгдан сонра она јенә аз пул верәнин бирини мејдана сәсләјәр вә сорушарды:

— Адын нәдир?

Мүсаһиби дејәр:

— Һәсәнаға.

Бундан сонра масгарачы бир фикрә кедиб башлајарды әввәлчә онун адыны масгараја гојмаға. Бу вахт нөвбә

илə зурна, балабан вə дəф данышығын мəзмунуна, ритминə, аһəнкинə ујғун олараг бир-бирини əвəз едəрди.

Масгарачы онун адына ујғун бир ачытма дејəрди:

Һəсəнаға,
Һəсəнаға,
Һəсəнаға,
Һəсəнаға,
Долду
Јараға,
Минди
Улаға...

Масгарачы бундан сонра Һəсəнағанын кејимини, бојуну, јеришини, данышығыны, күлүшүнү, һəдə-горху кəлмəсини масгараја гојар, бир чох һалларда масгараја гојулан дава салмаг истəр, тез ону тутуб ағача бағлардылар. Белə тамашаларда ағача сарынанларын сајы бə'зəн 5-6 нəфəр оларды. Масгарачыны һəдəлəмəк, дөјмəк гадаған иди. Тамаша гуртарандан сонра ағача сарынанлары ачыб масгарачыјла барышдырардылар.

Сонра масгарачы башларды: Бир падшаһын бир кар вəзири вар иди. Падшаһ хəстəлəниб јатаға дүшмүшдү. Бүтүн сарај онун јанына кəлмишди, вəзирдəн башга. Вəзир јахшы билирди ки, падшаһдан һəр дəфə бир сөзү тəкрар сорушанда, ја да она «бəли» дејəндə падшаһ əсəбилəшир. Одур ки, вəзир падшаһын јанына кетмəјə еһтијат елəјирди. Нə исə, вəзир нə дејиб, нə ешидəчəјини габагчадан көтүр-гој едиб падшаһын јанына кəлир. Саламəлејкдəн сонра башлајыр һал-əһвал тутмаға:

— Падшаһым, бу нə јатагды, дүшүб галмысан?

Падшаһ дејир:

— Өлүм јатағы.

Вəзир дејир:

— Тезбазар олсун.

Вəзир сорушур:

— Һəкимин кимдир?

Падшаһ дејир:

— Əзрајыл.

Вəзир дејир:

— Əли јүнкүл олсун.

Падшаһ əсəбилəшир, елə билир ки, вəзир ону əлə салыр. Вəзир дə өзлүјүндə һесаблајыр ки, верəчəји суаллардан бири галыб, ону да верир:

— Јејиб-ичдијин нəдир?

Падшаһ дејир:

— Зəһирмар.

Вəзир дејир:

— Нуш чанын олсун.

Падшаһ əмр едир ки, вəзирин бојнуну вурсунлар. Бир масгарачы кəлиб падшаһа дејир ки, аллаһ онун бојнуну онда вуруб ки, гулағыны кар елəјиб. Дај сəн кəл аллаһла јарышма, вəзири бурах кетсин.

Падшаһ масгарачынын сөзүнə бахыб вəзири азад едир.

БУҒА ДӨЈҮШДҮРМӘ

Иллик, икииллик буғалар мејдана кәтирилир, чамаат тамашаја јығышыр, буғалар ат үстүндә олан буға саһибләри тәрәфиндән гызышдырылыр.

Гызышмыш буғалар бир-бирини мөһкәм әзир. Мәғлуб оланы мејдандан чыхыб гачыр. Онда буға саһиби мәғлуб һесаб едилир.

ДӘВӘ ДӨЈҮШДҮРМӘ

Дәвә дөјүшдүрмәдә әсасән гара дәвәләр иштирак едәрди. Дәвәләр бөјүк мејданларда, талаларда дөјүшдүрүләрди. Дөјүшә һазырланан дәвә әввәлчәдән јахшы бәсләнәрди. Дәвә дөјүшдүрәнләр өзләри дә дәвәнин үстүндә отурар, дәвәләри кәллә-кәлләјә кәтирәр, онлары дөјүшә гызышдырардылар.

Дәвә дөјүшдүрүләркән бир сыра маһнылар да охунарды. Дәвәләри гызышдырмаг үчүн охунан нәғмәләрдән бири беләдир:

Нәр дәвәм алчаг кедәр,
Голунда голчаг кедәр.
Нәр дәвәмин көзләри,
Јерә дәјмәз дизләри.
Нәр дәвәм аһәстәди,
Сәси һәлә пәсдәди,
Инди нәрим јелләнәр,
Оба, очаг дилләнәр.
Нәр дәвәм гаватлыдыр,
Нәр дәвәм ганадлыдыр.
Нәр дәвәләр сәрилдәр,
Гара нәрим нәрилдәр.
Мејдан јерин тоз ејләр,
Нәр дәвәм пәрваз ејләр,
Нәр дәвәм гаватлыдыр,
Нәр дәвәм ганадлыдыр...

ГОЧ ДӨЈҮШДҮРМӘ

Гоч дөјүшдүрмә гәдимләрдән бәри мә'лум олан тамашалардандыр. Бунун тамашачысы да чох олмушдур. Гочларын дөјүшмәсинә мараг көстәрәнләр өзләри илә мејдана хејли һәвәскар кәтирәрди. Гоч дөјүшдүрмә Азәрбајчанын әксәр рајонларында, Бакы әтрафы кәндләрдә тез-тез көстәрилән тамашалардан иди. Дөјүшдә ән сечмә, хүсуси бәсләнилмиш гочлар иштирак едәрди. Бу гочлар үч гисим оларды. Тоғлу, шишәк вә өјәч. Тоғлу бириллик, шишәк икииллик, өјәч үчиллик оларды. Ағ гочларын бојунларындан хырда зынгыровлар асардылар. Бујнузларыны, кәлләсини вә бәдәнини хына илә чалын-чарпаз бојајар-

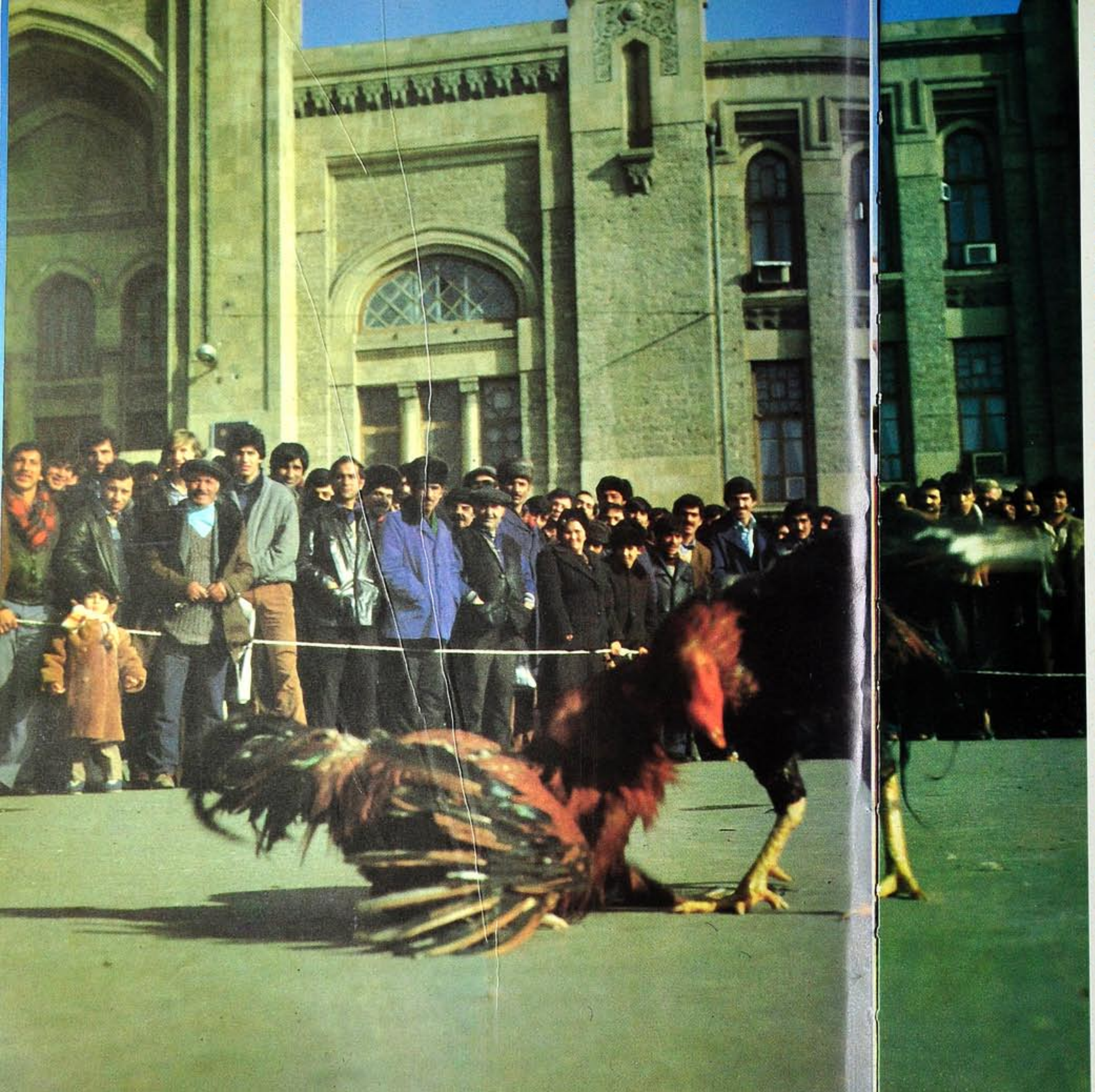

дылар. Бу һејванлар дөјүшдүкчә елә зәрб илә бир-биринә кәллә вурардылар ки, бујнузлары сынар, бә'зән башлары јарыларды.

Гоч дөјүшдүрмәдә гочу тә'рифләјән вә гочу дөјүшә сөвг еләјән нәғмәләр охунарды. Гоч дөјүшдүрән дөјүш башламаздан әввәл гочунун башыны сығаллајыб дејәрди:

Гара гочум нәрди, нәр,
Мејданда бир әрди, әр.
Гочуму көрән тез гачар,
Гоч мајаны гара гочум
Бујнузунда парчалар.
Гара гочун бујнуздары
Шишди, шиш.
Дөјүшә кирмәк онунла
Чох чәтин бир ишди, иш...

Дөјүш вахты исә гочлары дөјүшә белә гызышдырардылар:

Бујнузуна ал кәлим,
Гара гочум, ағ нәрим,
Кәлләннән кәлләсини парчала,
Вур гулағын, вур пачасын,
Дур дала,
Бујнузуну, гурсағыны
Бујнузунла гурдала...
Ала гочу бујнузуна ал, кәлим,
Вур тәпәсин, вур пачасын, ағ нәрим...

КОСА-КОСА

Бајрам күнләриндә чаванларын вә ушагларын ән чох севдији вә кениш јајылмыш ојунлардан бири дә «Коса-коса»дыр. Чаванлар бир јерә топлашырлар. Бир нәфәр зирәк вә һазырчаваб оғлана тәрсинә күрк кејиндирирләр, үзүнү мөһкәм-мөһкәм унлајыр, башына бир узун мотал папаг гојур, ајагларынын алтына ајаг формасында ағач сарыјырлар. Бојнуна зынгыров салыр, палтарынын алтындан гарнына јастыг бағлајыр, бир чөмчәни гырмызы бәзәјиб әлинә верир вә гапы-гапы кәздириб ојнадараг пај топлајырлар. Косаны кәздирәнләр бу маһныны охујурлар:

А коса-коса, кәлсәнә,
Кәлиб салам версәнә,
Чөмчәни долдурсана,
Косаны јола салсана.
Ај ујруғу-ујруғу,
Сагталы ит гујруғу,

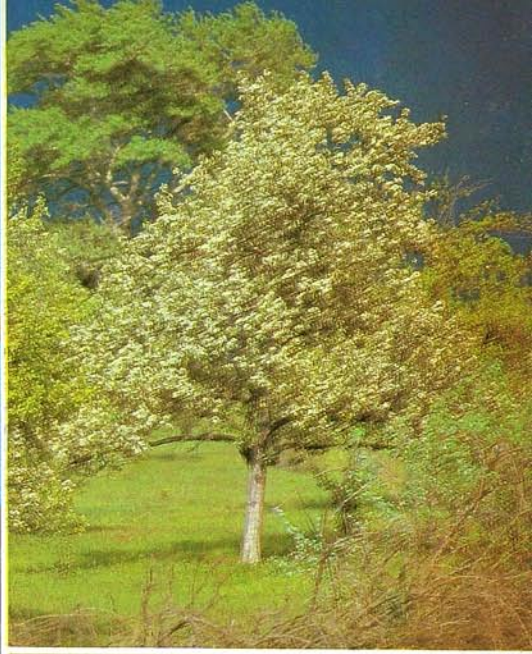

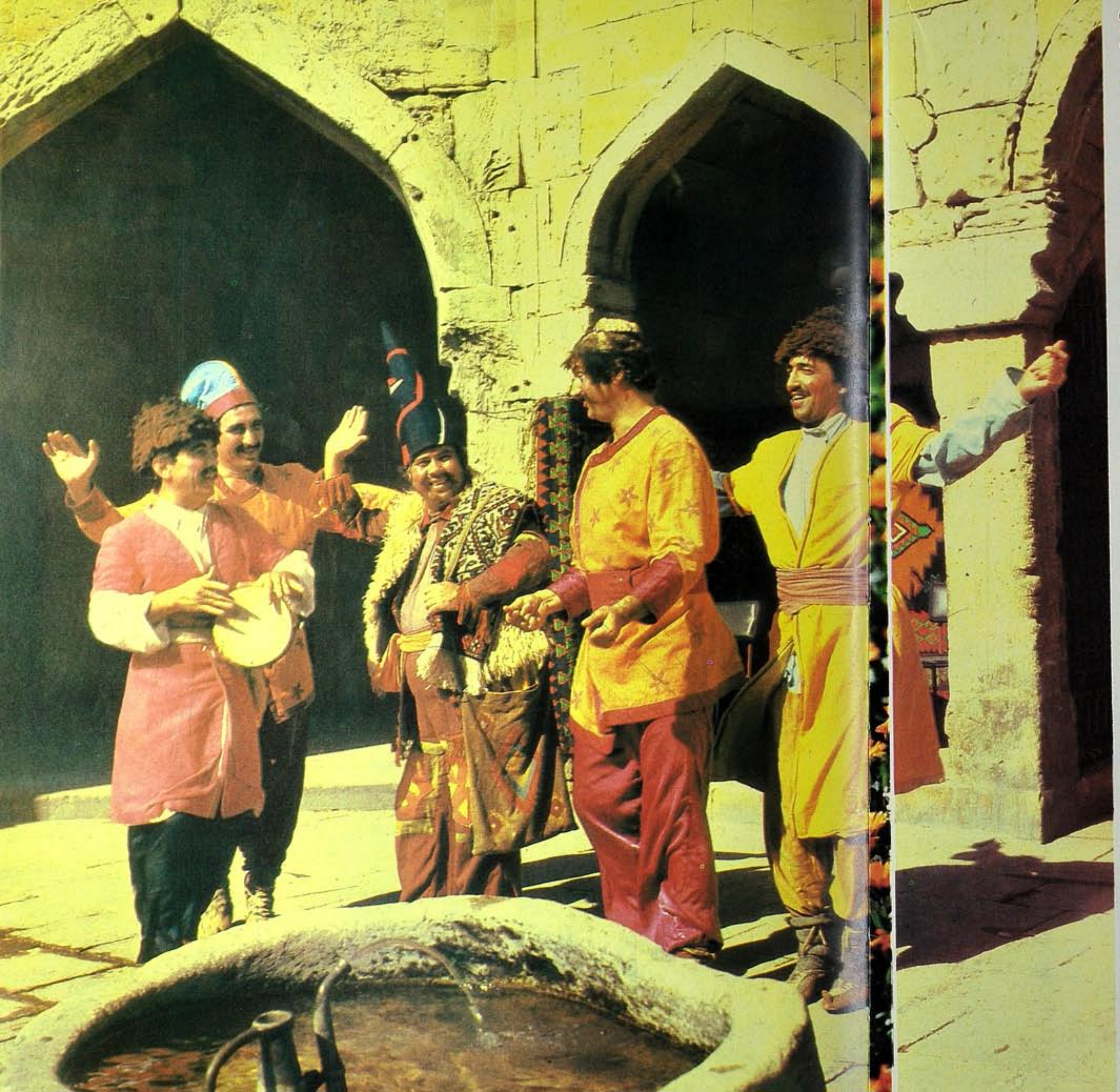

Косам бир ојун ејләр,
Гузуну гојун ејләр,
Јығар бајрам хончасы,
Һәр јердә дүјүн ејләр.

Новруз, новруз баһара,
Күлләр, күлләр нүбара.
Бағчамызда күл олсун,
Күл олсун, бүлбүл олсун,
Бал олмасын, јағ олсун,
Евдәкиләр сағ олсун.

Ханым дурсун ајаға,
Косаја пај версин аға.
Мәрмәр һовузун дөрд гырағында,
Бүлбүлләр охур шах будағында,
Һәр нә истәсәм худадан аллам,
Дәлләк дүканын јадыма саллам,
Дәлләк дүканы тамам чырагбан,
Нағара чалыб кәсәрик гурбан.
Гурбанын олум, јашыл чухалы.
Дәрбәндли исән, јохса буралы?
Бағчанызда күл олсун,
Күл олсун, бүлбүл олсун,
Бал олмасын, јағ олсун,
Евдәкиләр сағ олсун,
Ханым, ајаға дурсана,
Косаја пај версәнә.

Маһны гуртаран кими коса «коса өлдү» дејиб јерә јыхылыр. Бу заман она ашағыдакы кими суаллар вериб чаваб алырлар:

— Коса, һардан кәлирсән?
— Дәрбәнддән.
— Нә кәтирмисән?
— Алма.
— Алманы нејләдин?
— Сатдым.
— Пулуну нејләдин?
— Өкүз алдым.
— Өкүзү нејләдин?
— Вурдум, өлдү.

Косанын бу сөзүндән сонра јолдашлары бирликдә бу маһныны охујурлар:

Башын сағ олсун, коса,
Чанын сағ олсун, коса,
Әршин узун, без гыса,
Кәфәнсиз өлмәз коса.

Бундан сонра косаја чохлу суаллар вериб чаваб алыр вә бу маһныны охујурлар:

Базарда һәсир, Мәләк Салманы,
Ҝөјдә јел әсир, Мәләк Салманы,
Косам тәләсир, Мәләк Салманы.

Базарда үзүм, Мәләк Салманы,
Нимчәјә дүзүм, Мәләк Салманы,
Бир ала көзүм, Мәләк Салманы.

Косаны тез јола сал,
Онун үрәјини ал.
Гој десин саламат гал!

Ев јијәси јериндән кеч дурса, ојунчулар ағыз-ағыза вериб дејирләр:

А коса-коса, кәлмисән,
Ҝәлмисән мејдана сән.
Алмајынча пајыны
Чәкилмә бир јана сән.
Беш јумурта пајынды,
Олмаја алмајасан.
Мәним косам ојнајыр,
Ҝөр нечә динкилдәјир,
Она гулаг асанын
Гулағы чинкилдәјир.
Мәним косам чанлыды,
Голлары мәрчанлыды,
Косама әл вурмајын,
Косам икичанлыды.
Әмири бөрк башында,
Гәләм ојнар гашында,
Јүз әлли беш јашында,
Лап-лап чаванды косам!

Маһныдан сонра косаја пај верирләр. Ојунчулар косаны о бири евә апарырлар. Беләбелә бүтүн евләри ҝәзир, јығдыглары шејләри дүзәлтдикләри евә ҝәтирир, шәнлик кечирирләр.

Сонра ики нәфәр коса олур. Һәрәсинин гарнына бир јастыг бағлајырлар. Әлләринә исә јекә ағач верирләр. Кечи донуна салынмыш бир адамы ортаја чыхарырлар. Кечинин јанында да бир адам олур. Косалардан бири бу адама дејир:

— Гардаш, бу кечини сатырсанмы?
— Бәли, сатырам.
— Нечәјә верирсән?
— Јајда лопуға, гышда топуға.
— Јахшы, разыјыг, јајда ҝәлиб лопуғуну аларсан, гышда да топуғуну.

Киши кечини косалара вериб кедир. Косалардан бири дејир:

— Кечи мәнимди.

О бири дејир:

— Јох, мәнимди.

Бунларын давасы дүшүр, бир-биринин гарнына ағачла будамаға башлајырлар. Һансы косанын гарнына ағач дәјирсә, о, јерә јыхылыб јенә ајаға галхыр. Башлары чарпышмаға гарышанда кечи гачыр. Косалар бирдән бахыб кечини көрмүрләр. Ондан-бундан кечини сорушурлар, көрдүм дејән олмур. Јерә отуруб ағыз-көзләрини күлмәли шәклә салыб ағлајырлар. Ојун бурада күлүшмә ичиндә сона чатыр.

НОВРУЗ ОЈУНЛАРЫ

Новруз шәнликләриндә ојунлар да хүсуси јер тутур. Асудә вахтларда ојнанылан бир чох ојунлар бајрам әрәфәсиндә даһа тәнтәнәли кечириләрди. Ушаглар вә бөјүкләр мәһәлләләрдә, кәндләрдә, һәјәтләрдә, даланларда Новрузун кәлишинә севинәр, нәғмә охујар, шәнләнәрдиләр.

Халг арасында чох гәдимдән јашајан «Гурд ојуну», «Гурд басды», «Гурдлар сәни јејәр», «Чөвкан» вә с. һәм ушаглар, һәм дә бөјүкләр тәрәфиндән ојнанарды.

Новруз бајрамы шәнликләринә ојунлар өзүнәмәхсус шәкилдә јарашыг верәрди.

ЧӨВКАН ОЈУНУ

Јашыл чәмәндә, јахуд хүсуси мејданчада ат үстүндә ојнаныр. Јерә атылан кичик топу мејданын ики тәрәфиндә дајаныб көзләјән ојунчулар әлләриндәки хүсуси дүзәлдилмиш ағачла әлә кечириб бир-биринин гапысына вурмаға чалышырлар. Ојунун өзүнәмәхсус гајдалары вардыр. Атдан дүшмәк олмаз, топа әл тохундурулмаз вә с. Орта әсрин отүстү ојунлары ичәрисиндә ән шөһрәтли ојунлардандыр.

ГУРД ОЈУНУ

Гурд чилдинә дүшән бир нәфәр овчунун гызыны оғурлајыб апарыр. Овчу бир нечә илдән сонра хәбәр тутур ки, онун гызыны гурд оғурлајыб. Кирәвә тапыб гурду вурмаг гәрарына кәлир. Гурду вурур, гарнын јарыр, гызы гурдун гарнында тапмыр. Сорушур ки, гыз һаны?

Гурд дејир:

— Гыз мағарада бачыларымын јанындадыр. Анчаг сән мәни өлдүрүб мағараја кетсән, бачыларым сәни парчалајарлар.

Овчу дејир:

— Бәс мән нејнәмәлијәм?

Гурд дејир:

— Сүбһ тездән суларын дәјишән күнүдүр. Әкәр сән мәним јараларымын үстүнә тәзә су төксән, јараларым сағалар.

Овчу дејир:

— Һарда олса о судан тапыб кәтирәрәм.

Гурд дејир:

— Елә бу архдан сүбһ вахты су кәтүрсән кифајәт еләјәр.

Овчу сәһәри көзләјир. Тәзә судан көтүрүб гурдун јараларына төкүр. Гурд сағалыр. О дәгигә дә көзәл бир гыз чилдинә дүшүр. Овчу онунла евләнир. Кедиб гардашларыны көтүрүб мағараја кедир. Көрүрләр ки, гурдун бачылары да көзәл гызлара дөнүбләр. Гардашлар да һәмин гызларла евләнир. Овчу гызыны евинә апарыр. Оғланларын арвадлары дөнүб јенидән гурд олурлар.

Вахт кечир, гурд-кәлинләр һәрәси једди оғлан ушағы доғур. Овчу онлары бөјүдүр, һәрәсинә једди өлкәдән кедиб гыз кәтирир, онлара тој дәјдүрүр. Овчу оғлунун кичик оғлунун тоју баша чатан күнү гардашлар һәмишә јени күн кими бајрам еләјирләр. Дејирләр ки, түркүн бабалары о күнә Новруз демиш, ону һәр ил бајрам еләмәји өвладларына васијјәт етмишди.

МОТАЛ-МОТАЛ ОЈУНУ

Ушаглар даирәви отуруб, әлләрини ачыб јерә гојур. Ушаглардан бири сајчы олур. Сајчы ашағыдакы сөзләри архајын вә хүсуси аһәнк илә охујур, һәр кәлмәни дејәндә өз шәһадәт бармағыны ушагларын әлләри үстә гојур. «Мотал-мотал, дәрзи мотал, елләр атар, гајмаг тутар, әмим оғлу бурну гара, дур мағара, чых гыраға». «Чых гыраға» сөзү илә кимин әлинә тохунса, о ушаг әлини кери чәкир. Беләликлә ојун давам едир, ушаглар әлләрини чәкир. Ахыра кимин әли гыса галса ону ағзы үстә ортаја јыхырлар, галан ушаглар јумруғларыны үст-үстә гојуб сорушурлар: әл үстә кимин әли? Узанан ушаг дүз дејә билмәсә галанлар һамысы бирдән «Галдырын, гојун јаландыр» дејиб ону дидишдирир. Әл үстдә кимин әли олдуғуну тапандан сонра һәмин ушаг сајчы олур вә бу сөзләри һавачатла сөјләјир:

Ијнә-ијнә,
Учу дүјмә,
Бал баллыча,
Баллы кечи,
Шам ағачы,
Шатыр кечи,

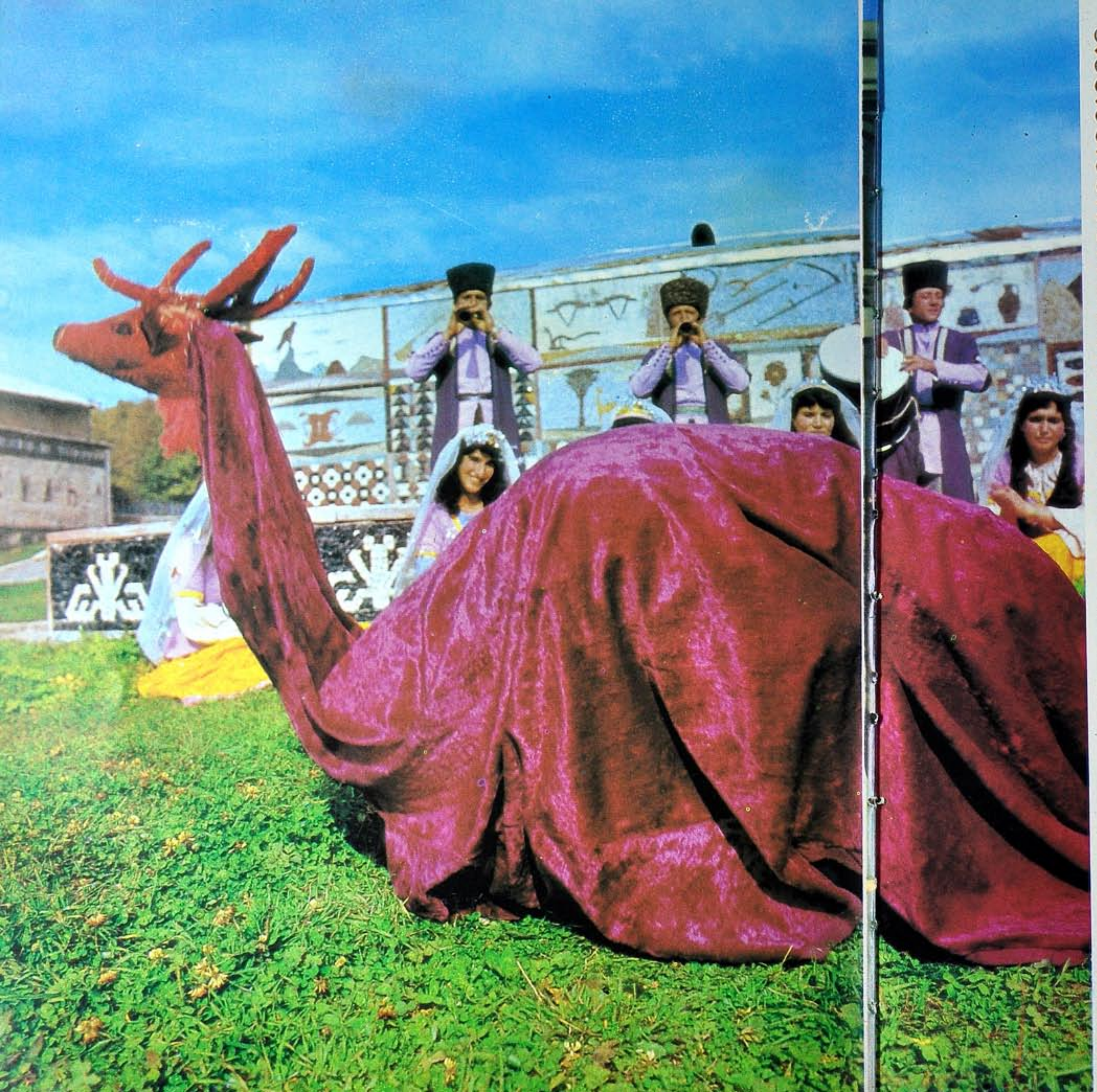

Гоз ағачы,
Готур кечи.
Һаппан,
Һуппан,
Јарыл,
Јыртыл,
Су ич
Гуртул.
Әмим оғлу,
Узун бығлы,
Һалдырым деди,
Көјә бир ағач атды.
Гарға сапы
Күл будағы,
Мотала мотал,
Тәрсә мотал,
Елләр атар,
Гајмаг тутар.
Ағ гушум — ағар чиним,
Көј гушум — көјәрчиним,
Вур нағара,
Чых гыраға!

Мәтнин сонундакы «чых гыраға» сөзләри һәр кәсин ајағынын үстдә дејилсә, о, ајағыны чәкир. Сонра јенә башдан һәмин сөзләр охунур вә ушаглар бир-бир ајагларыны чәкирләр. Һәр кәсин ајағы ахыра галса, ону үзү үстдә узадыр, әлләрини јумруг тутуб бир-биринин үстә онун архасына гојуб сорушурлар:

— Әл үстдә кимин әли?

Һәркаһ тапса, ону дурғузурлар, тапмаса, «көтүрүн, вурун, јаландыр!» дејиб, ону бир нечә дәфә астача вурурлар вә јенә сорушурлар:

— Әл үстдә кимин әли?

Ушаг тапаначан ону астача јумруглајырлар.

АШЫГ-АШЫГ ОЈУНУ

Бу ојунда гојунун дизиндән чыхарылан ашығын дик үзүнү овуб ораны әринмиш гурғушун илә долдурардылар ки, ағыр олсун. Бир пара ашығын дик үзүнү сүртәрдиләр ки, атан заман тез сүрүшүб јердә дүзүлмүш ашыглара бәрк дәјсин вә ашығы сырадан чыхарсын.

Бу ојун белә башланарды: 3 метр диаметриндә дөврә чызыг чәкәрдиләр. Онун лап ортасында јарым аршынлыг дүз бир чызыг чәкиб ашыглары онун үзәринә дүзәрдиләр. Ушаглар беш вә ја алты аддым чызыгдан кәнарда дурардылар. Ашыглар бурадан атылмалы иди, һәр шеј һазыр оландан сонра ашығы бәс биринчи олараг ким вурмалы иди?

Ојуну ојнајанларда белә адлар вар иди: шаһ, ардычыл, данагован. Бунлардан биринчиси шаһ, икинчиси ардычыл,

үчүнчүсү исә данагован һесаб олунарды вә һәмин гајда илә дә ашыглары вурмалы идиләр. Ојнајанларын ашыгларыны бириси јығыб овчунда гарышдырыб јерә тулларды. Биринчи дәфә кимин ашығы алчы дурсајды о, шаһ һесаб олунарды. Икинчи дәфә киминки алчы дурсајды о, ардычыл, үчүнчүсү исә данагован адланарды. Ојуна башларкән тә'јин едилмиш мәсафәдән ашағы атыб, чызыға дүзүлмүш ашыглары сырадан чыхарардылар. Һәркаһ биринчи дәфә атан ашыглардан бир нечәсини сырадан чыхарсајды, о, шаһлығында давам едәрди. Әкәр о бачармаса вә ашыглары икинчи атан вә ја данагован чыхарсајды, о, шаһ тә'јин едиләрди. Ашыглары һүдуддан чыхаран һәм ашығы мәнимсәр, һәм дә чызығын гырағындан ашыг атмаг һүгугуна малик оларды. Әкәр о, бурадан ашыглары вура билмәсә, анчаг ашығы алчы дурсајды, һәмин јердән бир дә вурмаға һаггы варды. Үчүнчү дәфә вура билмәсәјди ардычыл, онун далынча да данагован вурмалы иди. Вурулан ашыглардан ким нечәсини чызыгдан чыхарсајды, о, онун хүсуси малы һесаб олунурду. Һәр адам јерә ја чүт вә ја тәк ашыг гурмалы иди. Бирдән бешәдәк ашыг гурмаг оларды. Ојун, иштирак едәнләрдән биринин ашыглары гуртарынчаја гәдәр давам едәрди. Ашығы гуртаран адам ојундан кәнар едиләрди. Беләликлә, ахыра һамыны удмуш адам галарды. Бунунла да ојун гуртарарды.

УСТА-ШӘЈИРД ОЈУНУ

Бу ојун он беш вә ја ијирми нәфәр ушағын иштиракы илә башланарды. Бир нәфәр «уста» оларды. Ојнајанлардан бири кәлиб «уста»нын габағында отурарды. «Уста» онун көзләрини әлләрилә бәрк-бәрк өртәрди. Иштирак едәнләрдән бир башгасы онун күрәјинә балача силлә вурарды, о заман «уста» әлини онун көзүндән чәкиб дејәрди:

— Ај чаным шәјирд, ај көзүм шәјирд, сәни ким вурду, ким көрдү?

Иштирак едәнләр бу сөзләри хорла тәкрар едәрдиләр:

— Ај чаным уста, ај көзүм уста, мәни о вурду, сиз көрдүнүз.

Әкәр тапмаса иди, «уста»:

— Ај кор оласан, сәни бу вурду, биз көрдүк, — дејә вуран адамы көстәрәрди. Хор да һәмин сөзләри тәкрар едәрди. Әкәр о, вураны тапсајды, о заман «уста»:

— Ај бәрәкаллаһ, сәд бәрәкаллаһ, сәни о вурду, биз көрдүк.

Хор да ејни сөзләри маһны илә тәкрар едәрди. Вуран адам тапылдығы үчүн шәјирдин јеринә кечәр, шәјирд исә дөврәјә дахил оларды. Бу гајда илә ојун јенидән башланарды. Бу ојунун адына уста-шәјирд дејирдиләр.

Адамлар дәстә илә отурарды. Башчы бунлара ад гојарды — беш, он беш, ијирми беш, отуз беш, гырх беш, әл-

ли беш, алтмыш беш, јетмиш беш, сәксән беш, дохсан беш, јүз беш вә и.а. Башчы дејәрди:

— Тархан сатырам.

Иштиракчылардан бири:

— Нечәјә?

— Бешә.

Беш кимин ады исә дәрһал кәрәк дејәјди:

— Беш нијә олур, олсун он бешә.

— Он бешә олмаз, олар гырх бешә.

Гырх беш дәрһал кәрәк дејәјди:

— Гырх беш нијә олур, олсун дохсан бешә.

Дохсан беш кәрәк тез дејәјди:

— Дохсан беш олмаз, олар әлли бешә.

Бә'зән ики нәфәр арасында јарыш дүшәрди. Бунлар бир-биријлә дејишмәјә башларды:

— Беш нијә олур, олсун ијирми бешә.

— Ијирми беш олмаз, олар бешә.

— Бешә олмаз, олар ијирми бешә.

— Ијирми бешә олмаз, олар бешә.

Бу гајда илә ојун давам едәрди.

СӘМӘНИ БИШИРМӘ

Бөјүк табагларда буғда төкүб исладырлар. Буғда көјәрир, ришәләри бир-биринә гарышыр, сонра ону парча-парча доғрајыб әзирләр. Онун ағ рәнкли ришәсини сыхыб габлара јығырлар, сонра бир гәдәр су гатыб, һәјәтдә очаг гуруб, ики пуд, үч пуд биширән бөјүк мис газанларда ики-үч кечә гајнадырлар. Бишәнә јахын рәнки јаваш-јаваш гызарыр. Онун ичинә габыглы гоз, фындыг төкүрләр. Гонум-гоншу арвадлар һәрә бир бәзәкли хонча дүзәлдиб апарырлар вә «аллаһ гәбул eләсин» дејиб һәјәтә дүзүрләр. Гајдаја көрә һәјәтә дүзүлән хончалар евә гојулмаз. Белә ки, һәјәтдә ајаг гојмаға јер тапылмаз. Һәјәтин һәр јери әлван хончаларла бәзәнәр. Кечә һамы отуруб көзләр ки, көрсүн филанкәсин сәмәниси гәбул олачаг ја олмајачаг. Әкәр сәмәни ширин чыхса демәк гәбул олунмушдур, гадынлар чалыб, охујуб-ојнајар, әкәр олсајды, демәли, гәбул олмамышды.

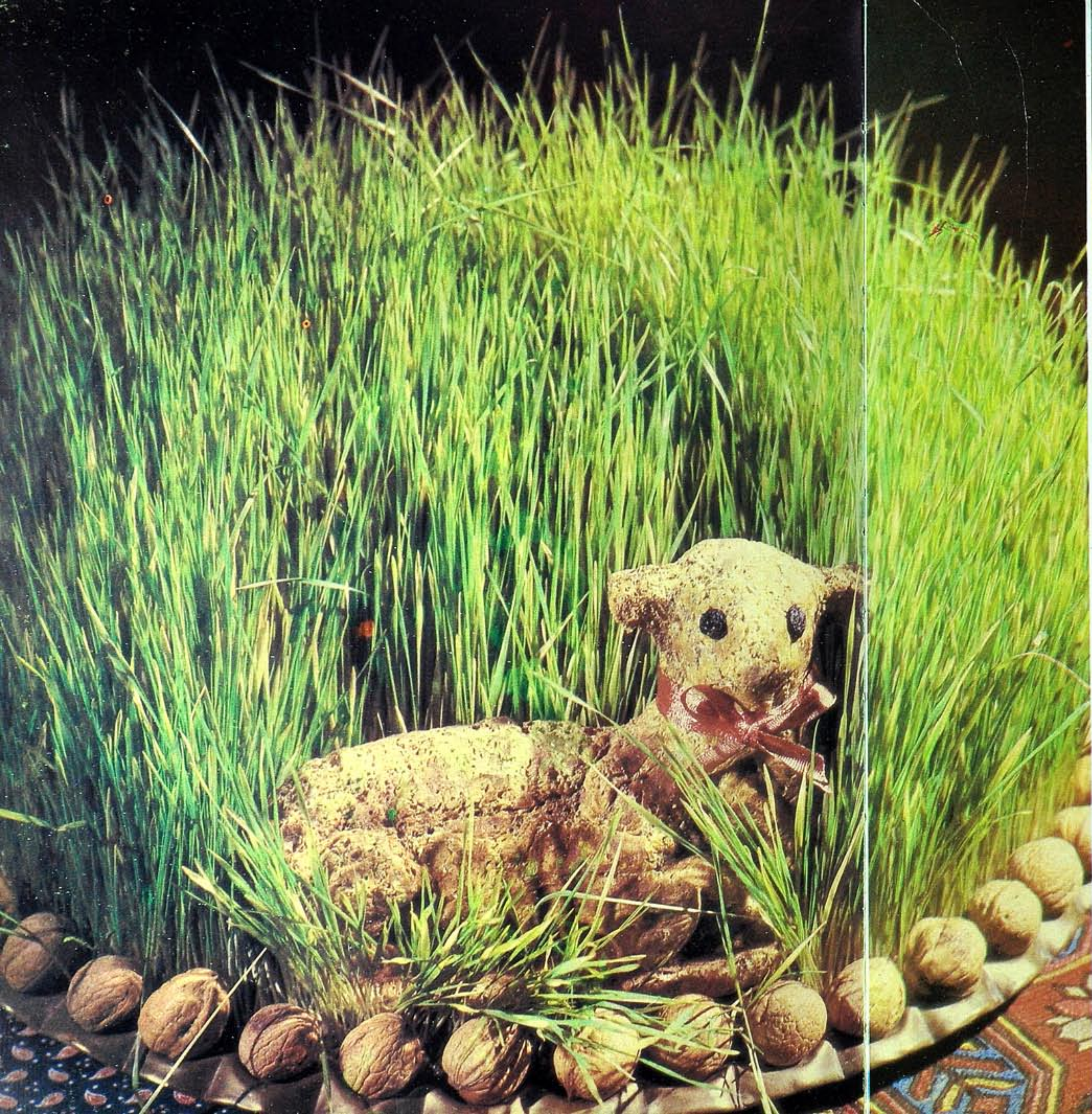

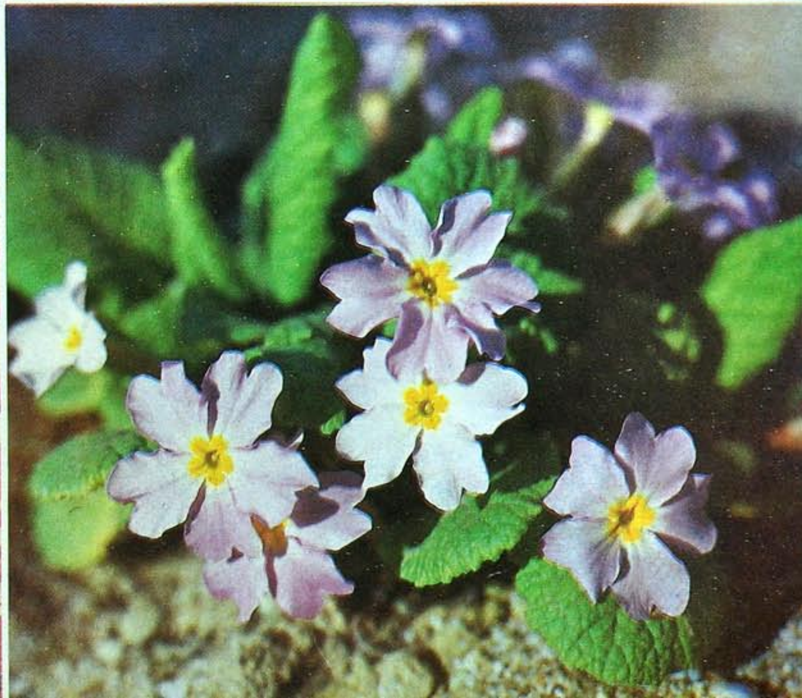

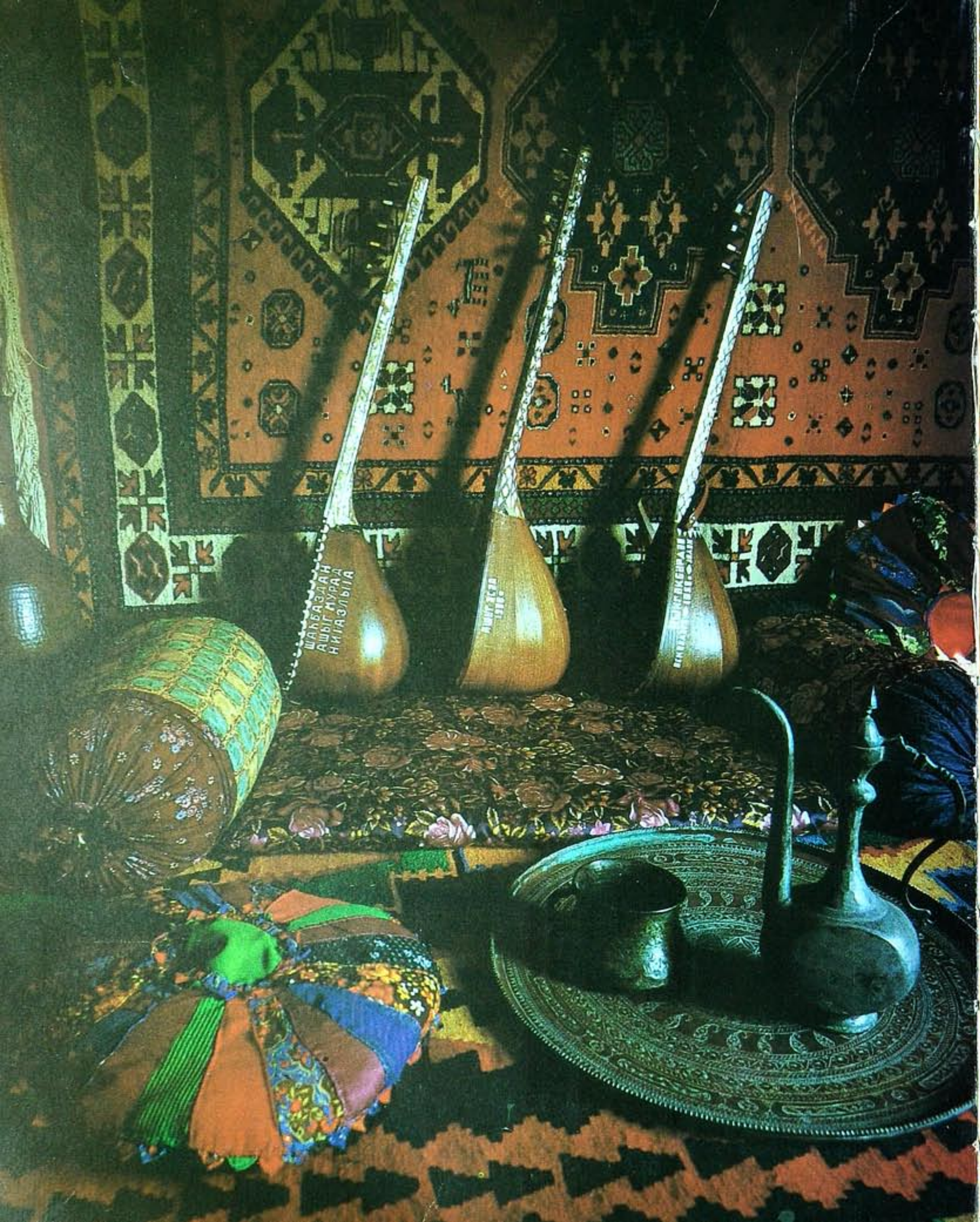

АЈИНЛӘР
Е'ТИГАДЛАР,
МӘРАСИМЛӘР

СУ ФАЛЫ

Ахыр чәршәнбә күнү, јахуд илин-ајын ахырында (Новруз бајрамындан ики күн әввәл) булагдан, јахуд чајдан — ахар судан «лал су» кәтирилир. Су кәтирмәјә кедән габы әлинә көтүрәндән та сују кәтириб евдә, ијнә салыначаг габа төкәнәчән динмәмәлидир (һәмин су шәр гарышандан сонра кәтирилир вә бу сују кәтирән шәхс бир нечә нәфәр тәрәфиндән мүшајиәт олуна биләр). Сују габа төкәндән сонра ики ијнәнин улдузлу тәрәфиндән памбыг долајыр вә һәрәсини бир тәрәфдән суја салырлар. Сонра ијнәләрин һәрәкәти илә мүәјјән мүлаһизәләр сөјләјирләр. Уғурлу һалда ијнәләр мүхтәлиф сәмтләрә һәрәкәт етсәләр дә, ахырда бир-биринә јахынлашыб битиширләр. Әксинә оланда исә ијнәләр о тәрәф-бу тәрәфә һәрәкәт едир вә бир-биринә говушурлар. Ијнә сујун дибинә чөкәрсә демәли, су «лал су» дејил.

ГАПЫ ПУСМА

Ахыр чәршәнбә күнү, гаш гаралaндан сонра дајаныб гоншунун гапысыны пусурлар. Гапыја јахынлашаркән ешидилән илк сөзү вә ја бир нечә сөзү јозуб бәхт һаггында мүәјјән мүлаһизәләр сөјләјирләр. Мәсәлән, илк ешидилән сөзләр «ишығы јандыр», «јахшы олачаг» вә с. оларса һәр шејин јахшы олачағы күман едилир. Әксинә, «сөндү», «виран галсын» вә б. кими сөзләр ешидәндә пис тәрәфә јозулур.

БӘХТ ХӘТТИ

Ахыр чәршәнбә ахшамы кеч јатырлар, јатмаздан габаг бир јумурта, ики карандаш — гара вә гырмызы карандаш гојурлар. Сәһәр јумуртанын үстүндә хәтт олур (куја јумуртаја Хыдыр Нәби хәтт чәкир.) Әкәр хәтт гырмызы карандашла чәкилибсә, јумурта кимин бәхтинә гојулубса, о, хошбәхт олачаг. Гара хәтт чәкилибсә әксинә олачаг.

ГИСМӘТИНДӘ ОЛАН

Ахыр чәршәнбә ахшамы кеч јатырлар. Јатмаздан габаг дузлу көкә јејир, су ичмирләр. Кечә јухуда көкә јејәнә су верирләр. Һәмин су верән адам јуху көрәнин гисмәтидир.

НИЈЈӘТ ЈОЗМА

Ахыр чәршәнбә отузлуг лампанын алтына гыфыл бағлајыб гојурлар. Нијјәт едиб көзләјирләр. Ким гапыны ачыб биринчи евә кирсә, онун биринчи сөзүнү нијјәтә көрә јозурлар.

НИШАНЛЫНЫ КӨРМӘ

Ахыр чәршәнбә кечәси үрәјиндә нијјәт тутуб јат. Кечә јарысы дуруб шам јандыр. Шамы көтүрүб күзкүјә јахынлаш. Күзкүдә кәләчәк нишанлыны көрәчәксән. Күзкүјә јахынлашанда горхсан нијјәтин баш тутмаз.

НЕЧӘ ЈАШЫНДА КӘЛИН КӨЧӘЧӘКСӘН?

Ахыр чәршәнбә кечәси чаван гызлар бир габа су төкүрләр. Үзүкләри чыхарыб сачларына сүртүрләр. Нијјәт тутуб үзүјү сујун үстүндән кечирирләр. Үзүк фырланмаға башлајыр вә габын диварына дәјир. Үзүк нечә дәфә дәјирсә, сајырсан, демәк о јашда да кәлин көчәчәксән.

НИЈЈӘТ ТУТМАГ

Новрузда ахырынчы чәршәнбә һәрә үрәјиндә бир арзу тутур. Ахшамүстү евдән бир ачар көтүрүб, данышмадан јола дүзәлир. Кәлиб бир ишләк јолун ајрычында дурур. Ачары сағ ајағынын алтына гојуб, көзләјир. Јанындан кечән адамын сөјләдији илк сөзү јозур.

ЧИЛЛӘ ЧЫХАРМАГ

Новрузда ахырынчы чәршәнбә күнү «ијнә сүздүрүб, «чиллә чыхарырлар». Һамы дејиб-күлүб шәнләнир. Һәр ким јатды, ону јатдығы јерә тикирләр. Сонра да үстүнә су төкүб, ајылдырлар.

Палтара сап илишәндә ону көтүрүб шәһадәт бармағына долаја-долаја әлифба сырасы илә һәрфләри садалајырлар. Һансы һәрфи дејәндә сап доланыб гуртарырса, севкилисинин ады о һәрфлә башлајачаг.

Е'ТИГАДЛАР

Бајрам күнү үрәјиндә бир арзу тутуб, бүтүн кечәни јатмырсан. Беш илдән сонра һәмин кечә тутдуғун арзуја чатырсан.

Ахыр чәршәнбә күнү алма јејирләр, чечәдә олан тохумлары сајырсан, он дәнәсини јастығын алтына гојурсан вә јатырсан, јухуда гисмәтини көрүрсән.

Үрәјиндә бир нијјәт тутурсан вә намә'лум сајда чөпләри дүзүб: «хејир», «шәр» дејә сајырсан. Әкәр ахырынчы чөп «хејир» оларса, мәгсәдинә чатырсан. Әкәр «шәр» олса үрәјиндә тутдуғун арзуја наил ола билмирсән.

Ахыр чәршәнбәдә көзә кәлән адамын фалына бахмаг үчүн хәмир јоғрулур. Једди дәнә гоздан кичик күндәләр тутуб печин үстүнә атырлар. Күндәләр көз-көз олурса, демәли, һәмин адам көзә кәлиб, јох әкәр ади гајдада гызарырса, онда бу адама көз дәјмәјиб.

Ахыр чәршәнбә ахшамы вә јахуд Новруз күнү гыз ајағынын сағ башмағыны көтүрүб, гапы ағзында башынын үстүндән атыр. Башмағын пәнчә һиссәси үзү үстә гапыја тәрәф дүшсә, һәмин гыз бу ил нишанланачаг. Евә тәрәф дүшсә елчиси чох олачаг, анчаг нишанланмајачаг.

Ахыр чәршәнбәдә бир овуч ун көтүрүб, әлдә јумурлајырлар. Сонра горхан адамы диварын јанында сахлајыб јумурланмыш уну дивара атырлар. Диварда мүәјјән шәкил алыныр. Демәли, һәмин шәхс диварда көстәрилән шәкилдән горхмушдур.

Јахын адамын нишан мәчлисиндән бир нечә ширни көтүрүб, јатанда башынын алтына гојурсан. Үч күн кечәндән сонра өз гисмәтини јухуда көрәчәксән.

Ахыр чәршәнбәдә нишанланмыш гызын нишанлысы тәрәфиндән чох истәнилмәсини јохламаг үчүн сапа бир нечә дәфә дүјүн вуруб гыза верирсән ки, ачсын. Гыз ача билди, демәли, оғлан ону чох истәјир. Әкәр ача билмәди, демәли, әксинә.

Ахыр чәршәнбәдә нијјәт едирсән: «һә» јазыб бир нечә дүз хәтт чәкирсән, икинчи хәттә «јох» јазыб, бир нечә хәтт чәкирсән. Сонра чых ишарәләрини сајыб једдинчинин үстүндән хәтт чәкирсән. Буну «һә» вә «јох» сөзүнүн үстүндән хәтт чәкиләнә гәдәр сајырсан. Арзуна чатсан «һә»дә галырсан, чатмасан «јох»ун үзәриндә галырсан.

МӘРАСИМЛӘР

«ХАН» БӘЗӘМӘ

Новрузда бә'зи рајонларда үч күн далбадал «хан» бәзәјирләр. Бунун үчүн кениш бир мејданы ал-әлван бәзә-

јирләр. Кәнарларда тонгал галајырлар. Бир нәфәр киши хејлағыны «хан» сечирләр. Ону әмәлли-башлы әсл хан кими кејдирирләр. Башына тач гојурлар. Мејданда һүндүр бир тахт дүзәлдиб «ханы» отурдурлар. Ики нәфәр балача ушаг «хан»ы јелпикле јелләјир. Ким истәјир көнүллү она «нөкәр-гуллугчу» олур.

Гыз-кәлинләр, гонаглар мејданын дөврәсинә дүзүлүб тамаша едирләр. «Ханын» јанына бәзәнмиш хончалар, сәмәниләр дүзүрләр. «Хан» әмр верир. Һамы чалыб-ојнајыр. Кими күчүнү сынајыр, кими күләшир. Бир сөзлә, һамы шәнләнир. Бурада «тәлхәк»ләр дә олур. Онлар «ханы» күлдүрмәјә чалышырлар. «Хан» исә кәрәк күлмәсин. Әкәр күлсә, ону суја басырлар, тәзә «хан» сечирләр. Мејданда бир габ гојурлар. Һамы ора хәләт атыр. Әкәр «хан» 3 күн вәзифәсинин өһдәсиндән јахшы кәлсә, бу хәләтләр она чатыр.

ИЛАХЫР ЈА ЈЕДДИЛӘВИН

Новрузда ахыр чәршәнбә күнү, бә'зи рајонларда «Илахыр» вә ја «Једдиләвин» ады алтында бајрам кечирилир. «Илахыр» илин ахыры, «Једдиләвин» исә «једди нөв», «једди чүр» демәкдир. Буна «лөјүн» дә дејирләр. Бу бајрамда базардан һәр нә алынса једди нөв алынмалыдыр.

Бајрам ахшамы һәр евдә мүтләг аш биширилмәлидир. Һәјәтләрдә тонгал галајыб, үстүндән тулланыр вә дејирләр:

Ағырлығым-уғурлуғум
Бу тонгала төкүлсүн.

Сонра исә һамы дағылышыр. Сүбһ тездән јухудан дururлар. Чајын, архын ја булағын үстүнә кәлирләр. Анчаг ахар су олмалыдыр. Сујун үстүндән тулланыб, дејирләр:

Ағырлығым-уғурлуғум
Бу сујун үстә төкүлсүн.

Бундан сонра сујун ичиндән беш-алты дәнә хырда даш, бир дә бир габ су көтүрүб, әл-үзләрини јујуб кәлирләр евә. Сују евә чиләјиб, дашлары да евин дөрд тәрәфинә атырлар.

Бир дә дејирләр ки, ким биринчи сујун үстүндән тулланса, онун арзусу јеринә јетәчәк.

«СУ ЧӘРШӘНБӘСИ» МӘРАСИМИ

Ахыр чәршәнбәдә кечирилән шәнликләрдәндир. Адамлар күн доғмамыш чај, арх, су дәјирманы үстә кәлир, су үстүндән һоппаныб она ујғун нәғмә охујурлар. Сонра адамлар әјилиб архдан су көтүрүр, бир-биринин үзүнә

атыр, бир-бирини исладырлар. Су онларын азар-безарыны апарыр, күнаһларыны јујур, даһа күнаһ еләмәјәчәкләринә адамлар анд ичирләр. Сонра су үстүндә хорла охујурлар:

Сел чапар, су чапар,
Бир күнаһ ишләтдим,
Кәл ону тут апар.
Сел чошар, су чошар,
Кәл апар, кәл апар...

ДАН АТМА ВӘ ЈА КҮНӘШИ ГАРШЫЛАМА

Новрузла бағлы гәдим мәрасимләрдәндир. Ајры-ајры рајонларда мүхтәлиф адларла јашајыр. Адамлар һүндүр тәпәләрә јығышыб тонгал галајырлар. Ахыр чәршәнбәдә һәмин тонгалын дөврәсинә топлашыб Күнәшин доғмасыны көзләјирләр. Елә ки, Күнәш доғду, һамы ону саламлајан «Году хан» нәғмәсини охујур, тонгалын башында дөврә вурур, сонра да һәрә тонгалдан өз мәш'әлини јандырыб очагларыны алышдырмаг үчүн евә тәләсир. Адамлар тонгалын дөврәсинә доландыгча, еләчә дә кәлиб өз очагларыны јандырдыгча белә нәғмәләр охујурлар:

Году хан, Году хан,
Сөндүрмә оду хан.
Ат үстдә јат кәтир,
Улуса од кәтир
Сөзү бал Году хан.
Өзү ал Году хан!
Году хан далдадыр,
Ал аты јалдадыр.
Дон тикәк Годуја,
Арх чәкәк Годуја.
Сөзү бал Году хан,
Өзү ал Году хан.

Годуја ат апар,
Далынча чат апар,
Јалында јат апар,
Ган-тәрә бат апар.
Году хан јолдадыр,
Әлләри балдадыр.
Сөзү бал Году хан,
Өзү ал Году хан.
Году хан Көј хандыр,
Году хан Дағ хандыр.
Году хан Ағ хандыр.
Сөзү бал Году хан,
Өзү ал Году хан.
Году ал күнүмүз,
Году сәс, үнүмүз,
Году јаз күллүдү,

Году ал диллиди.
Сөзү бал Году хан,
Өзү ал Году хан.

СӘМӘНИ ХОНЧАСЫ

Ахыр чәршәнбә вә Новруз ахшамы кәндин бајрам кечирән адамлары, евиндә һүзүрү олан, бајрам кечирә билмәјән адамларын гапысыны дөјүб, онлара «Сәмәни хончасы» апарардылар. Апарылан хончада көјәрдилмиш сәмәни, бә'зән дә гуру бир сүнбүл оларды. «Сүнбүл хончасы»на бајрам пајы, Новруз ширниләри — бәһмәз, мејвә, ноғул вә с. дә гојуларды. «Сәмәни хонча»сы апаран бојнундакы торбадан евдә, һәјәтдә ојнајан ушаглара гах-гоз, гырмызы бојанмыш јумурта, говурға вә с. верәр, охуја-охуја һәјәтләри кәзәрдиләр:

Мән сеһрли сүнбүләм,
Мән хејирли сүнбүләм.
Тарлалар ојлағымдыр,
Јамачлар јајлағымдыр.
Инсанлара кәрәјәм,
Бәрәкәтәм, чөрәјәм.
Јолчулар јолдашыјам,
Оғузун гардашыјам,
Ағ күнләр јајанам мән,
Инсана һајанам мән.
Мән дүнјаны кәзәрәм,
Мән дүнјаны бәзәрәм...
Мән хејирли сүнбүләм,
Мән сеһрли сүнбүләм.

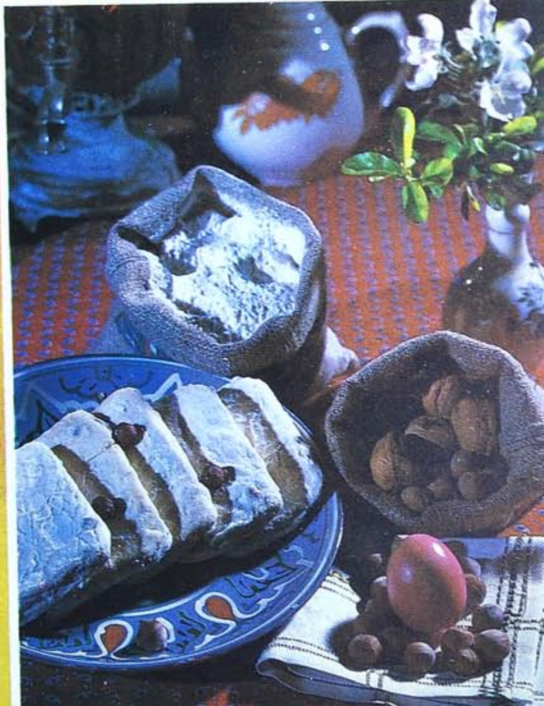

РЕЗЮМЕ

Одним из самых значительных праздиеств, связанных с ранними земледельческими представлениями азербайджанского народа, несомненно является Новруз байрам[1]. Традиционно празднуется он ежегодно 20-21-22 /по старому календарю 7-8-9/ марта.

С этим праздником, справляемым в Азербайджане задолго до нашей эры, народные массы отождествляли многие положения и нормы своего гуманистического мироощущения и прогрессивного мировоззрения.

История сохранила для нас богатый фактический и иллюстративный материал, позволяющий реконструировать временные и содержательные рамки праздника Новруз.

Уже в «Авесте»[2] Новруз байрам зафиксирован как празднество поклонения изобилию, предвещаемому природой и особо подчеркивалось его земледельческое происхождение. В тексте «Авесты» прямо говорится, что Новруз — праздник земледельческого плодородия, первого сева, знаменующий начало нового благополучия, довольства, достатка.

Как в Азербайджане, так и среди народов Среднего Востока и Средней Азии, празднующих Новруз байрам, распространены различные сказания, мифы, легенды, объясняющие возникновение этой традиции.

В сказаниях дозороастрийских и доисламских времен он увязывается с различными историческими фактами и событиями. Например, в одном из сказаний говорится, что отпрыск Ирана и Турана Сийавуш (в «Авесте» — Сийаваршаран), сын Кейкавуса прибывает во владения Афрасийаба (эпический герой тюркоязычных народов — Алп-эр-Тонга). Афрасийаб достойно встречает гостя, выдает за него свою дочь и таким образом подкрепляет

---

[1] Новруз байрам (фарс.) — нов — новый, руз — день, байрам — праздник.

[2] «Авеста» — собрание священных книг зороастризма, религии, распространенной в древности и раннем средневековье в Иране, Средней Азии, Азербайджане, Афганистане.

дружеские узы родственными. В благодарность Сийавуш отстраивает крепостные стены Бухары, одного из крупнейших городов во владениях Афрасийаба. Однако врагам удается рассорить Афрасийаба с Сийавушем, в результате чего Афрасийаб убивает Сийавуша и приказывает выбросить тело последнего на Бухарскую стену. Вопреки приказу огнепоклонники хоронят Сийавуша у Восточных ворот города. В его честь слагаются и распространяются в народе марсийа[1]. Из дошедших до нас источников явствует, что день похорон Сийавуша был назван «Новруз» и ежегодно отмечался как праздничный...

В другом сказании празднование Новруза запечатлелось в народном сознании памятью ещё более ранних представлений.

«В те далекие времена, когда Сын Огуза[2] жил в пещере, зимы были холодными, а порой и голодными. Вот почему весной, летом и осенью запасался он на зиму, собирал и укладывал в пещере все доступные ему мирские блага. В одну лихую годину зима выдалась суровая и долгая. Кончились припасы Сына Огуза и ничего ему не оставалось, как на тридцатый день Большой чилли[3] выйти наружу, чтобы найти себе пропитание. Ходил он, бродил, но ничего найти не смог. Борода его покрылась инеем, руки-ноги вконец замерзли. Когда в глубокой печали и усталый возвращался он домой, повстречался ему в пути волчонок.

— Откуда и куда бредешь ты, Сын Огуза, в такую непогоду? — спрашивает волчонок.

Поведал ему Сын Огуза о напасти, свалившейся на его голову. Посетовал, что, мол, бывают месяцы, когда сыты и довольны, живем, но бывают месяцы, когда от голода мрем. Одни месяцы хвалил, другие хулил Сын Огуза.

И сказал волчонок:

— О Сын Огуза! На развилке этой дороги увидишь ты отару овец, сноп пшеницы, прялку и еще ручную мельницу. Забери все себе

---

[1] *Марсийа (араб.)* — 1) траурное стихотворение, элегия; 2) надгробное слово; 3) некролог; 4) плач по покойнику.

[2] *Огуз (тюркск.)* — эпический прародитель тюрков-огузов.

[3] *Чилля (азерб.)* — два самых холодных месяца зимы; Большая чилля продолжается сорок дней. Малая чилля — двадцать дней после этих сорока дней.

в пещеру. Мясо овечье употреби в пищу, шерсть овечью спряди в нити, сшей себе одежду, из шкуры овечьей скроишь тулуп. Зерна из колосьев пшеницы перемелешь на ручной мельнице, испечешь себе хлеба. Так доживешь до весны. Но смотри — пуще глаза своего береги мои дары. Должен ты сам выхаживать овец и растить колосья. Ягнят будешь вынашивать на руках своих. Зерна, посеянные в землю, будешь поливать пóтом своим. Но если не выполнишь всех условий — трудно будет жить тебе, Сын Огуза...

Подошел Сын Огуза к развилке дороги, увидел и забрал к себе в пещеру все, о чем говорил волчонок. Зиму прожил в достатке и довольстве, а весной выгнал отару на горные склоны, посеял зерна в землю, день и ночь неустанно ухаживал за отарами, лелеял проросшие желтые колосья. И такое изобилие посыпалось на Сына Огуза — приходи и смотри! С того дня Сын Огуза прилежно трудился круглый год, с того дня — тридцатого дня Большой чилли, когда повстречал он волчонка,— принялся готовиться Сын Огуза к празднику. Пять дней в году беспечно ел и пил, пел и плясал, праздновал с родными и близкими Сын Огуза.

С той памятной встречи повел отсчет дням нового года Сын Огуза, назвав этот день — Новруз. Возвел он этот праздник в обычай, ибо Новруз принес ему удачу...»

Согласно источникам, в эпоху Ахеменидов (558—330 гг. до милада)[1], празднование Новруз байрама было традиционным народным обычаем. В ритуалах его освещались жизнь пахаря, его борьба за насущно необходимые блага, приобщение к земледелию.

Чуть позже мифологические положения и представления этого празднества были десакрализированы, перенесены на реальную почву: различные религии и секты, властители и государи пытались связать Новруз со своим именем. Были даже созданы легенды, в которых Новруз сопрягается с именами повелителей Ирана Джамшида и Кайумарса. Стремясь полностью исламизировать народный обычай, мусульманские религиозные вожди именно в этот день возводили на трон своих халифов. Однако ни зороастризм, ни ислам не смогли трансформировать Новруз до уровня составной части господствующей религии; Новруз байрам сохранил и донес до наших дней изначально очеловеченный, одухотворенно-

---

[1] *Милад (араб.)* — христианский праздник Рождества Христова.

природный смысл. В сознании народа он жил и живет как отграниченный от всех религий и сект общенародный праздник.

В трудах арабского историка XI века Абу Рейхана аль-Бируни (973—1048) «Дары древних народов», «Гануни-масуди» («Законы счастья»), «Ат-тахафим», в рисале[1] О. Хайама (1045—1131) — «Новрузнаме, в трактате арабского историка XI века Низамульмулька «Сийасетнаме» («Книга о политике») содержатся ценные сведения о возникновении Новруза и путях его распространения среди народов Востока.

В «Новрузнаме» Омара Хайама сказано: «Джамшид издал ферман[2] о наречении этого дня именем Новруз. Повелел он праздновать ежегодно в начале фарвардина (первого дня марта — А. Н.) и новый год отсчитывать с этого дня».

Факт празднования Новруза в древности нашел свое отражение и в самых высоких образцах литературы Востока. Так, в «Шахнаме» («Книга о царях») Фирдоуси указывается на то, что праздник этот отмечался в первые дня фарвардина — первого месяца иранского календаря.

В «Искандернаме» («Книга об Искандере — Александре Македонском») Низами Гянджеви, «Садди-Искандерин» («Звезда удачи Искандера») Алишера Навои отмечается, что за 350 лет до нашей эры Новруз считался самым значительным народным празднеством. Не случайно, что в поэме Низами «Искандернаме» герой прибывает к правительнице Барды царице Нушабе в день Новруз байрама... Памятники письменности отражают и отношение к Новрузу как к календарному празднику. В этом смысле он знаменовал собой цикл вращения Земли вокруг Солнца, смену времен года, переход зимы в весну, начало нового трудового сезона. Люди осознавали «новый день» и как наступление нового времени года — весны, а значит, и начало нового трудового цикла, а потому особо отмечали этот день — торжествами и весельем.

Новруз столь прочно укоренился в народном сознании, что неудивительно и обилие яллы[3], обрядов, ритуалов, представлений, обычаев, игр и песен, которыми сопровождается празднование «нового дня».

---

[1] *Рисале (араб.)* — письмо, здесь — антология.
[2] *Ферман (фарс.)* — указ, постановление.
[3] *Яллы (азерб.)* — обрядовый, хороводный танец-игра.

Книга «Новруз байрам» достаточно полно отображает всю гуманистическую сущность, воспитательное значение и этнографические особенности традиционного народного празднества. В ее композицию включены образцы народного художественного творчества, дающие исчерпывающее представление о периодах праздника и его особенностях.

Книга состоит из следующих разделов: «Предпраздничные песни», «Подготовка к Новрузу», «Праздничный стол Новруза», «Здравицы и пожелания Новруза», «Праздничные представления, обряды, верования и ритуалы Новруза».

В первом разделе — «Предпраздничные песни» содержатся ритуалы и песни, в которых задолго до праздника выражаются чаяния и надежды народа на обильный урожай. В представленном здесь игровом ритуале «Пахота» явственно проглядывают быт и земледельческий труд народа. Участники ритуала — игры на свежевспаханном поле убеждены, что если во время веселой церемонии они пожелают друг другу изобилия, как следует попросят у Светлого Неба, Голубого Неба, Черного Неба достатка, то и урожай будет обильным, и дни будут удачливыми. Переплетение мифических, полумифических представлений с верованиями людей, вступивших в живительный контакт с природой, создает непередаваемую поэтичность ритуала. Различные проявления тяжкого труда пахаря, несправедливость и жажда справедливости, гнет и муки гнета — все это отразилось в поэтических формах многочисленных «Песен пахаря», вобравших точные детали прошлой жизни.

Зерна стеблями проросли,
Хуш хо[1], бык мой, хуш хо!
Стебли пищу принесли,
Хуш хо, бык мой, хуш хо!

Или:

Хо, хо, хо,
Хуш хо, хуш хо!
Погонщику лицо обидно,

---

[1] *Хуш хо! (азерб.)* — возглас погонщика быков на пахоте.

Взгляд обиден, слово обидно.
Когда плуг зацепится за камень,
За быка быку обидно[1].

Предпраздничный «Обряд сайа»[2] по содержанию и смыслу связан с мудрыми духовными идеалами людей труда. Этот обряд, распространенный среди кочевых племен, был усвоен и оседлыми народами. Суть его также связана с желанием изобилия и довольства. Согласно воззрениям Новруза, к изобилию ведут три пути. Первый из них — возжелать изобилие и торжественно возгласить о нем; второй путь — неустанный труд во имя этого блага; и, наконец, третий путь к изобилию — отказ от злонамеренности, взаимоподдержка, стремление к добропорядочности, справедливости, милосердию. «Обряд заготовки», в этом плане, есть выражение общественно-политических и нравственно-этических ценностей народа.

Обряд этот начинался задолго до окота овец. Старший чабан, подгоняя отобранных овец к калиткам тех, кто владел ими — «овечьих беков», и требовал перед окотом «долю сайачы» — животных для раздачи тем, у кого не было овец и баранов.

Обычай выделять «долю закройщика» основывался на архаичных представлениях о том, что этот акт благотворительности способствует удачному окоту, который в итоге принесет изобилие, благо всей общине. «Закройщики» распределяли овец по домам неимущих, и таким образом, восстанавливалась справедливость, экономическое равенство.

Обряд завершался такими словами:

В дома без овец отдал сайа
И Фаты, и Махи получила майа[3].
В домах без овец прибавилось заготовки.
Взяв заготовку, отдав заготовку, заготовщик

---

[1] Здесь и далее перевод стихов подстрочный.
[2] *Сайа (азерб.)* — заготовка верхней части обуви; отсюда: сайачи — закройщик обуви, сапожник.
[3] *Майа* — закваска; здесь — приплод, дар.

Вскружил весь народ, все племя, всю общину.
Невесты и молодки стоят у калиток,
Песни «сайа» распевают каждой весной...

В этих песнях воспевается и символическое справедливое распределение главного состояния скотовода — овец, отдается дань уважения профессии закройщика обуви, а изобилие овец осмысляется как символ благополучия и добрых дней.

Представленный в этом же разделе обряд «Хыдыр Наби» выступает ритуализированным воплощением архаических образов, изначально возникших в сознании людей — солнца, земли, воздуха и воды. Согласно этим представлениям, основным условием благополучия и изобилия до наступления Новруза является своевременный приход Хыдыра Наби — вестника и дарителя перечисленных выше первостихий, способных разбудить и обновить природу.

По общепринятому народному поверью, Хыдыр Наби должен принести с собой Солнце, чтобы оно согрело мир; Хыдыр Наби должен ступить на землю, чтобы земля не пожалела своих благ для сына человеческого, распахнула засовы черной своей сокровищницы; Хыдыр Наби приходом своим должен принести тепло, чтобы в пригожую погоду человек смог без помех собрать взращенный урожай; Хыдыр Наби должен принести с собой воду — символ всего сущего. Вот поэтому люди в преддверии Новруза ожидали явления Хыдыра Наби, а само ожидание воплотили в особый обряд. Вечерами люди всходили на вершины гор, держа в руках свечи и там выражали свои надежды на приход Хыдыра Наби. Тот не заставлял долго ждать себя. Радость от явления народу Хыдыра Наби выражалась в следующих, очень поэтичных и многослойных в оригинале строках:

На белом коне возлежа явился,
Хан Хыдыр верхом явился.

Укорененность Новруза в толщу народной жизни проявляется в массовой, коллективной подготовке к празднику. Этой особенности народного сознания отведено обширное место в разделе «Подготовка к Новрузу». Задолго до наступления праздника начинались

широкие приготовления, которые нашли свое отражение в народных песнях типа «Прялка, пахталка и дойка», помещенных в книге. В них повествуется о том, как люди, готовясь к празднику, обновляют свое жилище, очищают и смягчают постель, покупают новую одежду, запасаются продуктами к праздничному столу, словом, создают в доме предпраздничную атмосферу. Подготовка праздничного угощения, праздничных блюд и сластей, способы и рецепты их приготовления, приведенные в книге, подтверждают в определенном смысле, всенародный характер подготовки к Новрузу.

В книге в большом количестве содержатся связанные с Новруз байрамом и широко распространенные в народе здравицы-пожелания, обряды и верования, гадания и приметы, в которых полностью отражается мудрость духовной сокровищницы миролюбивого по своей природе народа. В этих нетленных образцах народного творчества звучит мощный призыв к добру, дружбе и миру. Словно бы чей-то голос из глубины веков страстно взывает к людям с проповедью о тщете насилия, зла, о святости и благе милосердия, справедливости к соседям, родственникам, народу...

Все пословицы и поговорки, приметы и верования, приведенные в книге, весьма поучительны и актуальны и в наши дни. В поговорке «Не ломись в мою деревянную калитку, взломают и твою шахскую дверь» сконцентрированы народная прозорливость и мудрая уверенность в торжестве справедливости. Рассмотрим традиционное поверье-гаданье, распространенное в народе под названием «Гадание на слух» или «Гапыпусма» (»засада за дверью»), которое проводилось обычно в вечер накануне праздника; а наиболее распространено гадание в «ахыр чаршанбе» — последнюю среду накануне Новруза.

«В последнюю среду девушка-невеста, загадав в душе заветное желание, пряталась за дверью. Если первым слышала она доброе слово, значит, исполнится ее желание, если же первым до ее слуха доносилось слово недоброе, желание становилось несбыточным. Вот поэтому люди воздерживались, согласно праздничной традиции, от употребления недобрых, злых слов. Накликав на кого-то злым словом неудачи, сам сквернослов не мог рассчитывать на удачу».

В этом простеньком на вид житейском поверье скрыт мощный заряд глубокой нравственности, однозначно сформулировано этическое кредо народа. Так народная праздничная традиция сохраняет и передает в дидактической форме спрессованные веками его моральные ценности.

Обычаи и обряды Новруза преследуют, помимо всего прочего, и цели нравственного самоусовершенствования, самоочищения личности, способствуют ее цельности.

«В праздник Новруза мирятся все, кто в ссоре»,— гласит одно из требований праздничной традиции, и этот призыв как нельзя лучше характеризует природу и психологию народа, не желающего омрачать «новый день» старыми распрями. Непререкаемыми этическими нормами духовного мира народа, далекого от жажды мести и расплаты, выступают гостеприимство, уважение к страннику и сострадание к бедствующему. Согласно этой же праздничной традиции, хозяин обязан предоставить гостю самую лучшую комнату в доме, а попросившему убежища — самые плодородные свои земли. Тому же, кто проявит в ответ черную неблагодарность, утверждает поверье Новруза, грозят неисчислимые беды и непрерывные напасти...

Среди «Обычаев Новруза» запоминаются своеобразные «тесты на щедрость»: раздаривание подносов со сладостями, фруктами или подарками, украшенных «сэмэни» — специально выращиваемые ко дню Новруза семена пшеницы; подбрасывание на порог папахи, опускание в дымоход торбы с требованием праздничного пая в вечер накануне Новруза. Эти обычаи нисходят к архаическим воззрениям обязательного дележа имеющегося добра, блага с соплеменниками; впоследствии они обрели значение символа праздничного единения, стремления к укреплению добрососедства, превращения Новруза во всенародное празднование.

Одним из интересных во многих смыслах разделов книги является глава «Песни Новруза». Здесь представлены песни, вобравшие в себя всю красоту, торжественность и величие Новруза.

Поэтизируя «сэмэни» — символ Новруз байрама, народное поэтическое сознание одухотворяет, освящает пшеничное зерно, словно бы для испытания высеянное земледельцами не в землю, как положено, а в глиняное блюдо.

— Сэмэни, поддержи меня,
Целый год буду взращивать тебя,—

поется в праздничной обрядовой песне, до сего дня сохранившей пиетет к благодарному труду пахаря, сеятеля, жнеца...

В песнях Новруза, сложенных народом в связи с исходом Зимы и пришествием Весны, поэтизируются многие реальные детали и приметы. В них отражены тенденции мифа — поэтического сознания с очеловечиванием природных явлений, а не мистические представления, антропоморфические взгляды и космогонические воззрения, связанные с небесными телами. Наиболее показательными в этом плане являются представленные в книге «Мартовские песни», «Перебранка старухи с Мартом», «Большая чилля», «Малая чилля», «Невестка расколола мой кувшин» и др.

Распеваемая в дни праздника незатейливая песенка «Туман, убегай, убегай...» раскрывает картину противостояния человека природной стихии. Человек побеждает стихию, он сильнее, он грозит Туману за непослушание...

Аналогична вышеприведенной и песенка «Солнце, выйди, солнце выйди», текст которой представляет собой диалог с Солнцем, выступающим в человеческом обличье.

Все многообразие этнографических черт праздника отражено в песнях Новруза. И если такие из них, как «Сэмени», «Дедушка Ветер, дедушка Ветер...», «Году-году», «Дождь идет» и др. выражают народное стремление к бодрости духа и праздничности настроения, то песни типа «Хаджалар, хаджалар...»[1] живописуют реальные картинки праздника.

Хаджалар, хаджалар,
Удлиняются дни,
Укорачиваются ночи.
Повисают торбы
В дымоходах.
Детвора свой пай просит

[1] *Хаджалар-хаджалар* — аллитеративная присказка-припевка типа «ай-люли»... и т. п.

Громко:
— Сестрица-сударыня, вставай,
Торбы наши наполняй.

Особое место среди песен Новруза занимают те, в которых высказываются пожелания об окончании зимы и приходе весны. «В перебранке Старухи и Марта» участвуют персонифицированные образы Зимы и Весны: жизненная сила, созидательная воля Весны побеждает суровую, безжалостную стылость Зимы.

Противоречие, непримиримость Весны и Зимы еще более ярко выражены в комическом действии «Кёса-кёса». В этом площадном представлениии, корнями своими уходящем в толщу архаического мышления, активно «работают» мифологические элементы.

Кёса выступает карнавальным заместителем убывающей бедности, скудости и вовсе не он «рождает» весну, потому что в мифологии тюркских народов Кёса никогда не являлся воплощением зимы. Весна не рождается, она — «воскресает». В этом смысле приход Весны ассоциируется не с родами, а с более ранними представлениями о «смерти и воскрешении». Весна не старится, не умирает, ее убивает своим мечом символическая Старуха. Но как только земля согревается солнцем, как только меч злой Старухи теряет от этого свою чудодейственную силу, Девица-Весна воскресает и воскрешением своим радует весь мир.

А Кёса, является символом голода, бедности, скупердяйства, пользуясь жестокостью Старухи-Зимы, держит народ в нужде. Что же касается указания на «беременность Кёсы», встречающегося в тексте действа, то оно, очевидно, является саркастической, горькой насмешкой над недородом, осужденным на смерть...

Во время Новруз байрама среди народа разыгрывались многочисленные действа и представления. Особое место среди них занимали скачки, фехтование на саблях, метание арканов, соревнование силачей (зорхана), пляски канатоходцев, акробатов на проволоке и т. п. Песни, исполняемые на этих представлениях, ритмичны и соответствуют жанру того или иного действия. В книге представлены лучшие образцы народного театрально-песенного жанра.

Многие свои обряды и поверья, так или иначе связаные с повседневной жизнью,— быть здоровым, чистым, овладевать трудо-

выми навыками, народ перенес в Новруз, способствуя, таким образом, широкому их распространению и легкому усвоению массами. Новруз в основе своей — праздник высокого душевного настроя, трудового энтузиазма, любви к человеку и родной земле. Взращенные этой любовью загадки, пословицы и обычаи светятся мудростью, человечностью, добротой и заботой наших далеких предков.

Этнографическая жизнь Новруза является специфическим национальным проявлением духовной жизни азербайджанского народа. Эта жизнь в своей совокупности есть праздник трудолюбивого народа, призывающего крестьянина-земледельца любить свою кормилицу, лелеять ее, сторицей воздающей за заботу и уважение к себе.

И именно поэтому народ осознает Новруз как праздник, приносящий людям удачу и счастье, исполняющий все надежды и мечты, дарящий изобилие и довольство, благополучие и достаток.

И именно поэтому в одной из загадок народ прозрачно зашифровал обобщенный этико-эстетический идеал Новруза:

Счет потребуешь — счет даст,
Пай потребуешь — пай даст,
А если нагнешься, сорвешь его цветок —
И счастливую жизнь дарует.

Книга «Новруз байрамы» отразила всю этнографическую красоту и выразительность одного из значительных праздников азербайджанского народа.

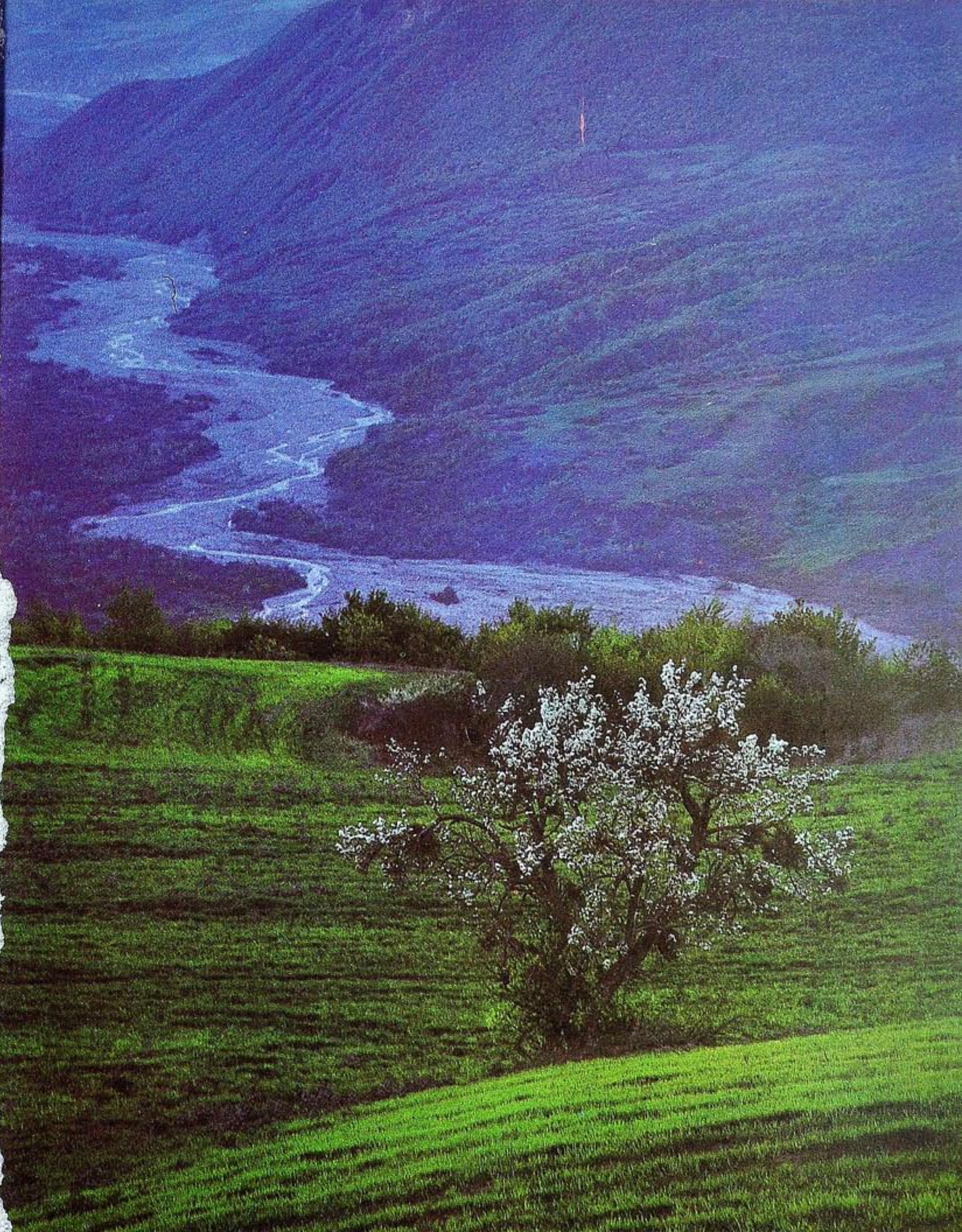

RESUME

Novrouz solemnity is one of the greatest festivities which immediately come to connection with the earliest agricultural conceptions of the Azerbaijan people. Traditionally it is celebrated annually, in March 20-21-22 (by the old calendar during the period covering the 7-th, 8-th, 9-th of March).

The ascertainment of Novrouz in Azerbaijan goes much deeper to the history B. C. Besides it is sure to have been reflecting in itself numerous humane feelings as well as progressive views of the people.

The historical sources that have some down to us contain rich information concerning Novrouz.

„Avesta" estimates Novrouz as a festivity by means of which the people used to worship for wealth and devout. Even it is represented as an agricultural festivity. „Avesta" directly states that as a sowing festivity Novrouz is the beginning of health and wealth.

As far as the origin of the festivity is concerned, various legends, fables and myths are widely spread both in Azerbaijan and those countries of the Middle East and the Middle Asia where Novrouz is practised. In these legends Novrouz is bound up with various historic events and facts fore-running Zoroastrizm and Islam. For example, it is stated that Sayavoush, Keykavous" son, who turns to be a descendant of Iran and Touran (Siyavarsharan, according to „Avesta") visits Afrasiyab"s country. Afrasiyab gives Sayavoush a warm welcome and by marrying his daughter to him Afrasiyab and Sayavoush become friends. Sayavoush, in his turn, eager to leave fond memories of himself, constructs a blank wall round Bukhara. But the enemies could spoil their pleasure and soon Afrasiyab and Sayavoush were on bad terms with each other. Afrasiyab murders Sayavoush and throws his body on the wall of Bukhara. But the Zoroastrists were able to bury Sayavoush's body in front of the Eastern Jate. In honour of Sayavoush many funeral lamentations had been composed which were very popular and known among the people as „Zoroastrists' sobbing". Those lamentations which have come down to us witness that later it was just Sayavoush's funeral day that was reputed for Novrouz and since then on it is being celebrated as a sacred festivity.

According to the other mythology Novrouz celebrations have originated from some other and much earlier events.

„The son of Ogouz, as cave-dweller, alwaus dreaded of winter. That's why he used to make preparations for winter during all the three seasons; he would gather all earthly blessings in his cave. One year the winter seemed to go on for ever. His provisions had already come to a close. On the 30th day of the Long Chille* the desperate situation forsed the son of Ogouz to come out of the cave and seek salvation from hunger. Try as much as he could, the misfortune wouldn't turn away from him; his beard became covered mith ice, his hands and legs got frozen. On his way back, when he met a wolf-cub he was feeling quite upset.

— „The son of Ogouz, where are you coming from in such a snowy weather? — „ asked the wolf-cub.

The son of Ogouz told him everything about his sufferings. He complained to him of the months of year. He said that to them the months were not always the same. During some of them they lived well enough, while some others brought them nothing but starvation. Some months he praised to the skies, while others he cursed violently.

— „You, the son of Ogouz, go straigthi ahead. At the crossroads you will find a herd of sheep, an armful spike of wheat, a distaff and a handmill waitind for you. You should take them to your cave. Slaughter the sheep and eat its meat. Spin its wool by the distaff, sew clothes for yourself and put its fur on. You should mill the wheat and make bread of the flour.

You WILL see the spring. But by that time you must have taken care of all the things that I have given into your charge. The wheat-ear and the sheep ought to tave been under your personal care. The lambs should be raised with love and care. Use the sweat of your forehead to water the wheat seeds. In case you can't obey my instructions life won't grant parden to you."

The son of Ogouz hurried to the road-crosses and brought all the above-said to his cave.

* Long Chille „commands" during the first 40 days of winter, after what comes 20-day Short Chille. The latter is usually severe and frosty, while the former is „kind" as its most days are „mild" (H. R.)

He spent the winter in a cheerful mood.

As soon as the spring came he took the herd to the mountains, ssowed the seed to the soil. Day and night he was looking after the sheep and yellow wheats. One could hardly believe that the affairs of the son of Ogouz should flourish to such an extent. Since then the son of Ogouz would toil during the whole year. Just from the 30th day of the Long Chille when he had met the Wolf's cub he began to make preparations for the festivity. For the whole five days he would be eatind, drinkind, practising music and dancing to it; On this occasion he also visited his near and distant relatives.

The son of Ogouz thought proper to consider that day for the starting point of the new year and named it Novrouz. He got accustomed to celebrate Novrouz annually and Novrouz always brought him luck.

The sources state that during the period of the Ahmanies' supremacy (558—330 B. C.) the celebration of Novrouz acquired the status of a real public tradition. And this case is elsewhere explained as follows: Novrouz inspires people to live and struggle for life; it urges one to make an adequate choice of profession and it is just Novrouz that has laid the foundation of agriculture.

Later on these mythological imaginations of Novrouz assumed ever greater realistic importance, that is why various beliefs and religions, as well as shahs and rulers tried to associate it with their own names.

The legends that associate Novrouz with Jamshid and Kayumars, the rulers of Iran, are of this type. The representatives of the religion have also tried to interpret Novrouz in accordance with the very essence of Islam. For this purpose on that day they used even to crown the caliph. But neither Zoroastrism, nor Islam could subäect Novrouz to their influence. An eloquent testimonyto this is Novrouz has fully preserved its humane essence and reached our days. What's more, for its whole history Novrouz has been considered a real national festivity which is quite free from religions and beliefs.

The books of Arabic historians of the XI century Abou Reihan aal-Biruny (973—1048 A. C;, Fond Memories of the Ancient Peoples", „Ganuni-massudi (The Law Of Happiness), „Attahafim"), O. Khayam (1045—1131; „Novrouzname — The book of Novrouz) and Nizamulmulk

(„Siyasetname" — Policy book) contain sufficient information about the creation and spread of Novrouz among the Eastern nations.

O. Khayam's „Novrouzname" reads: „Jamshid issued an edict to name that day (the beginning of March, the month of Farvardin* —A. N.) as Novrouz. He laid down the law to celebrate and to consider that day for the beginning of the new year".

Novrouzs' being an ancient festivity is confirmed by authentic literary sources as well. A. Firdovsy's „Shahname" (the book about the Shah) states that Novrouz is celebrated early in March, the first month of the Iran Calendar.

N. Ganjavi's „Iskandarname" (A book about Alexander from Macedonia and A. Navai's book „Saddi-Iskandary" (Alexander's frontier) make the information more exact: Novrouz was celebrated as a grand nnational festivity as long ago as 350 B. C.

It is no mere chance that in Nizami's „Iskandarname" Alexander paid a friendly visit to Noushaba, the ruler of Barda, just in Novrouz. Furthermore some original sources see Novrouz in the perspective of the Calendar festivity e. g. the beginning of the new labour season is fully conditioned by the immediate causal relationships between the mmove of the Earth round the Sun, and the changes of seasons and coming of spring after winter. Since the Novrouz day was interpreted as the coming of spring and the beginning of the new labour season, it was celebtated as a great day, as Novrouz festival.

Novrouz has enormous effect on the public mind and has given rise to so many yallies* and dances, ceremonies, customs and traditions, games and songs.

The book under the title „Novrouz festivity" aims at reflecting bboth the humane and educative essence as well as the ethnographic properties of this public holiday. Besides dealing with the evaluational periodisation of the history of Novrouz, the book also contains literary

---

* The first month of the year by sola Calendar in Iran which corresponds to the period between the 21st of March and 29th of April (H. R.).

* The most ancient and popular collective dancing tune of the Azerbaijan people which is also widely spread in the Eastern countries (H. R.)

patterns which are centain to illustrate the specific features of each period taken separately.

The book consists of the following sections: „Songs before Novrouz comes", „Preparations for Novrouz", „Novrouz songs", „Novrouz riddles", „Novrouz proverbs and sayings", „Novrouz laudations and damnations", „Novrouz performances", „The remarks of the festivity" and „Novrouz beliefs, traditions and ceremonies".

The section titled as „Songs before Novrouz comes" is mainly composed of the ceremonies and songs based on the wishes of the people which are confined to the sphere of „rich harvest". As for the content of the subsection „The noisy ceremony", it is limited to the mere description of the life of a people who is a creater of the early agriculture. All the participants of the ceremony gather the impression that the more they crave for abundance, and the more they wish the White heaven the Blue heaven and the Black heaven to create for them a profusion of foodstuffs, the heavier the harvest they'll gather and luckier they will be during the rest of the year.

The unification of the early mythological and half-mythological ideas with the ideals of the Man who is always striving to communicate with the Nature does essentially highlight the poetic atmosphere of the ceremony.

Various poles of the heavy life of a farmer, his day-dreams and sufferings have been consolidated within several songs of a sower as a result of which the specific details of the old life have acquired the power of a literary truth:

My seeds have grown into Samani*,
Hush ho, my draught ox, hush ho!
Samani ÊÊ has become quite eatable
Hush ho, my draught ox, hush ox ho!
Hush ho, my draught ox, hush ho!

---

* Swelling of wheat seeds before Novrouz to show the awaking of the Nature and beginning of the new time in life.

** Paste (halva) of the swelled wheat seeds with sugar and oil added. through. „The Support Ceremony".

Or:

What ho, what ho, what ho,
Hush ho, hush ho, hush ho,
The holder easily takes an offense
And bears a grudge against every look and utterance
When a plough can't get over a stone
An ox seemes to have offended the other;

„The Support Ceremony", usually celebrated before Novrouz, is also rich in wise ideals. The ceremony was first spread among nomadic people; only later it became famous among those who preferred constancy. The aim of this ceremony is also associated with abundance and a peaceful life. According to Novrouz, for every person there are three ways of gaining wealth; firstly, one should strongly desire to have wealth and solemnly let everybody know about it. Secondly, one should toil day and night, and thirdly, one should never damage the interests of others. In addition, out of kindness he should be fair and compassionate. These are the main social and moral ideologies that run all

The ceremony would start long before fecundation: the chief sherherd used to drive a sheep from his own herd to the gates of the „sheep owners" and ask them to allot their „support" portion for those who had no sheep of their own. According to the early imaginations such kind of apportion usually brought adundance and the fecundation was fortunate enough. The supporters would divide the „property" and thus justice would be established, since everybody would have his own „sheep" in his yard.

And the ceremony would come to an end as follows:

Supporters apportioned sheep to those who had none,
To Faty and Mahy as to everyone.
„Portions" were given to sheepless houses,
The supporter got a „portion", apportioned it.
Tribes and nomads witnessed it for the whole month,
The gates welcomed fiancees,
Support ceremonies were held every spring.

The songs performed in the support ceremonies elevated the supporters' labour and plenty of sheep were glorified as a symbol of lusky life.

The ceremony „Khydyr Naby" depicted in the same section integrates in itself the most indispensible components of life — the Sun, the Earth, the Air and Water. The Man had the courage and acted according to the following convictions: Naby should bring the four main components necessary for bumper crop, give them to the Man and only then the Nature should change.

Khydyr Naby should bring the Sun and only then the Earth would be warmed. He should step over the Earth and the Earth would not hide its harvest from the Man and the black treasure-house would open its doors wide. Khydyr Naby should change the weather and ensure everybody against hunger. Besides, Khydyr Naby should meet the requirements of the people in water. That's why before Novrouz came everybody waited for Khydyr Naby and when he came the people became unusually gay and gave particular attention to its celebration.

Towards evening, in the mountains the people would be waiting for Khydyr Naby who very soon would justify their hopes. It's due to this happy reason the people would express their thanks to him in the following image-bearing expression:

He saddled the white horse
And galloped it at full speed.

Close and strong connection of Novrouz with everyday life of people is testifyed by the nation-wide preparation for its celebration. This point is given special consideration in the section titled as „Preparations for Novrouz". The peple would make special preparations long before Novrouz came. It has found its reflection in the songs dedicated to distaff, nehre*, milking and „warping instrument" (hana). These songs tell about how people would put their home affairs in order and regulate their lives, buy new clothes, weave carpets and palas**, make preparations for Novrouz and thus every housing would meet the festivity in good spirits.

---

* A churn for making butter from sour milk.
** A smooth carpet without any pile.

Information given in the book concerning the laying of Novrouz table and cooking of Novrouz mills and dainty dishes once more illustrate the nationwide character of Novrouz preparations.

Much prominence is given by the book to widely spread Novrouz salutations, rituals and beliefs and faithy fortune-tellings and doorambushes. And each case is a peculiar part of the wise world of a king-hearted nation. These unfading patterns of folklore are still calling to kindness, good deeds, friendship and sincerity and as if somebody, raising his voice, asks everybody to show his good will and be good to his neigbours, relatives and to his people altogether.

From this standpoint the beliefs and fortune-tellings, proverbs and sayings which are cited in the book are especially didactic. What a popular wisdom and foresight has been expressed in the saying „Don't Knock at my wooden door, with the aim of bad purposes, otherwise your shah-door is sure to be knocked at"!

Let's direct our attention to a nation-wide tradition called „Ear fortune-telling" or „Doorambush", celebrated in Novrouz evening or on the last Wednesday before Novrouz came.

„The last Wednesday evening a girl or a fiancee longing for something sacred would stand behind the door. In case she heard a kind word her dream was certain to come true. If she heard a bad word her dream wouldn't come true. That's why in accordance with Novrouz traditions people should avoid insulting words. Those who had made some people unfortunate by their carelessly spoken unkind words could hardly escape failure themselves".

In the mentioned detail of life truth an all-mighty precept is present; it is an appeal to kindness and goodness. At the same time this ppublic tradition is of great upbringing value.

Novrouz traditions and customs appeal to people to be solid and morally pure and with that they try to keep people away from any unkindness and bad influences as well as acts of all possible fictitious nature.

Festive traditions of the people who created the requirement: „People on bad terms should make their quarrel up with others in Novrouz" in fact reflect the nature and psychology of the nation. The principal aethetical ideals of the people who stand far from evil and adhorence are hospitability and respect to strangers. As public traditions show this nation used to open to his guest the door of his best room, and gave him the most fruitful part of his land According to Novrous beliefs who didn't appropriately appraise kindness, could hardly avoid the „paws" of evil and misfortune.

Sending somebody a samani tray, throwing a papakh (cap) to doors, casting a bag through the flue to get something prepared for the festivity are among those Novrouz traditions which seem never to be neglected. These customs, in fact, were conceived with the aim of strengthening sociability and friendliness, distributing dainty festive ddishes among the people, sending festive trays to all those whom poverty had prevented from doing that and in this way converting Novrouz into a nation-wide merriment.

One of the most interesting sections in the book is titled as Novrouz songs": it contains songs glorifying beauty, rejoicing and triumph of Novrouz.

In public literary thinking Samani is poeticized as the symbol of Novrouz.

A cultivator, having made preparations for sowing the seed which he had sprouted, sings:

Samani, save me now
And you I'll annually grow.

The songs like once more do testify the close association of Novrouz with the life of the cultivator.. Moreover, these songs would poeticize several literary details concerning the end of Winter and beginning of Spring.

Animistic presentations of the creatures of nature, anthropomorphic views and cosmogonical ideas which are the beings of the Sky are also popular elements of these songs. From this view point tthe songs such „March songs", „The argument of March and an old woman", „Long Chille", „Short Chille", „The fiancee broke my pitcher" and others are of special value.

As a Novrouz song „Clear away, the mist, clear away" is in fact a dialogue between the one who wants to override the Nature, and the one, who is not very keen to surrender to fate. Here the Man gains the victory over the Nature again. The Man intimidates the mist, that in case it doesn't clear up, he is going to punish it.

The given tectual presentation of the appeal and dialogue systems

are in keeping with the content of the song „Rise, the Sun, rise, the Sun" which describes the Sun in the essence of a human being.

All the ethnographic features of the Festivity have found their expression in the Novrouz songs. „Samani", „You, Grandpa breeze, Grandpa breeze", „You I'll annually grow", „Godu-Gwu", „The rain falling in drops" reflect how people wish to spend the festivity while the song „Hajalar, houjalar" is mainly devoted to the description of some festive details:

Hajalar, houjalar,
Days going longer,
Nights becoming shorter
Bags hanging
Over the flue
Children asking
For their rations aloud
— Lady, dear, stand up,
Fill our bags, please;

Amond Novrouz songs, the songs, dealing with the end of winter and beginning of spring occupy a special place. In „The argument of March and an old woman" the two symbols-Winter and Spring are standing face to face. The winter was so much severe and frosty, but still it had to lose the fight with spring.

The conflicting demands of spring and winter have been more vividly shown in the scene „Cossa, Cossa"**, where the mythological elements are rather active.

Cossa is a symbol of dying poverty. He does neither give birth to spring, nor present people with it. In Turkic mythologies the Cossa doesn't represent winter. And spring is not born, it, revives. Coming of spring is associated not with the notion of „being born"; it is more reasonable to explain it with the process of „revival".

---

* A theatralized play, the participants of which in masks go round the houses and sing merry songs.

** A clown.

Spring hasn't grown old, it has been killed with the sword of the old woman. When the Earth is getting warmer and the sword of the cruel old woman gets blunt, the spring-girl revives and the whole world rejoices at the event.

As a symbol of deficiency, poverty and greedinees and taking advantage of the severeness of winter, the Cossa holds people in subjection and need. As for the expression „The Cossa is pregnant", it is a bitter irony on the starving deficiency.

So many various games and performances would be demonstrated in Novrouz. Among them galloping, fencing, horse-hunting, wrestling, amusements, rope-walking, Gipsy mockings and individual performances were of extreme popularity. The songs performed had a specifil frisky rythm.

All these points are given proper consideration in the book.

A lot of beliefs, rituals and ceremonies concerning the life conditions, health and labour of the people are associated wth Novrouz and so they have become popular and nation-wide.

Novrouz is a festivity, completely and entirely full of enthusiasm and love for the Man and the Earth. The riddles, proverbs and traditions devoted to Novrouz contain the wisdom, humane outlooks, mild and careful character of our ancestors.

Novrouz ethnographic life is an exclusivele national life which is typical for the Azerbaijan people.

Solely a festive of the hard-working Azerbaijan people Novrouz calls for labour, dearings for the lang and rich harvest. Therefore, in the imagination of the people Novrouz is a great nation-wide festivity which always brings success and happiness and creates abundance and prosperity. The following riddle is a striking example where the people has skilfully generalized the aethetical ideal of Novrouz:

If you need something, Novrouz will bring it to you
If you want a ration, again you will get it
In case you bend down and pick a flower
It will award you a month, a whole happy year.

The book „Novrouz festivity" depicts the entire beauty of Novrouz as a great holiday of the Azerbaican people. The book is compiled

on the basis of the data obtained due to long-term investigations of professor Azad Nabiyev, a specialist in folklore, doctor of philological sciences.

A. Nabiyev, besides being the collector and compiler of the Novrouztts, is at the same time the aut thor ot the foreword to the book „A nation-wide Novrouz festivity".

Translated
by *Hysseinaga Rzayev.*

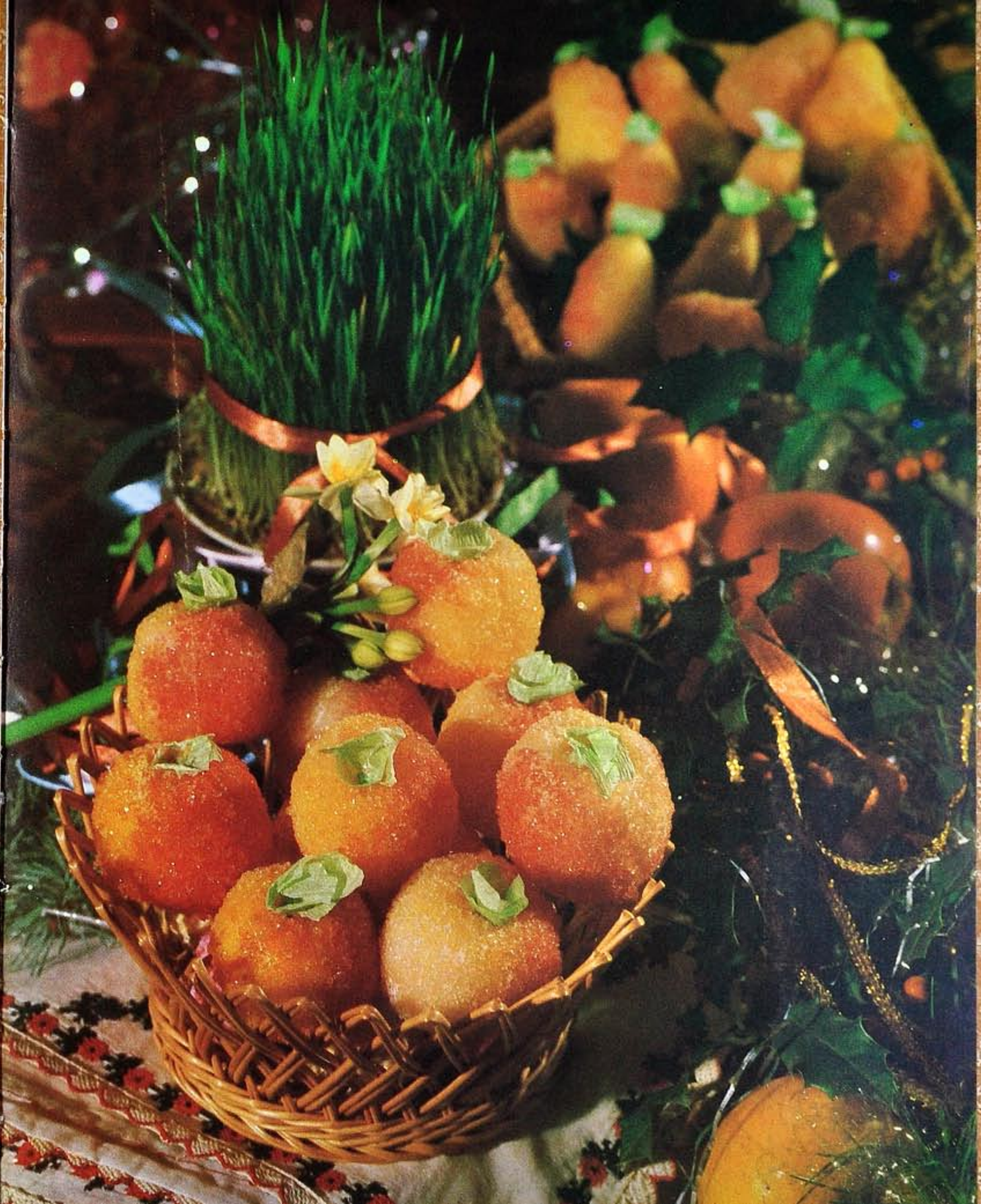

آمدن بهار نه با مفاهیم تولد، بلکه با «حیات و ممات» که یکی از ابتدائی ترین پندارهاست پیوستگی دارد. بهار فرتوت نشده است. او با شمشیر پیرزنی که رمزش میباشد بهلاکت رسیده است. هنگامیکه زمین گرم میشود و شمشیر پیرزن جفاکار از برائی میافتد، دختر خانم بهار زنده میگردد و با زنده شدنش جهان را خوش‌حال مینماید.

کوسه‌که رمز قحطی و فقر و خسیسی است از جور و ظلم زمستان فرتوت استفاده کرده مردم را در فقر و احتیاج نگاه میدارد. و امادر مورد بیان «کوسه دوجان دارد که در نمایش آمده است. این در حقیقت ریشخند تلخی بزمستان محکوم به نیستی میباشد.

در عید نوروز نمایشات و بازیهای رنگارنگی در میان مردم نشان داده میشدکه یکی رنگین تر و شوختر از دیگری بود. در این میان اسب سواری، شمشیربازی، کمند انداختن، ورزشهای روزخانه‌ای، تفریحات سالم، طناب بازی، پهلوان سیمی، مسخره بازی و کولی و نمایشات فودی حائز اهمیت و مقام ویژه است. ترانه‌هائیکه در همین نمایشان ترنم میشود دارای وزن و هماهنگی خود ویژه‌ای میباشد. در کتاب باین نمونه‌هاجای گسترده‌ای داده شده است.

مردم در رابطه با زندگی وسلامتی و پاکیزکی و ورزشهای کاری‌خود آئین و معتقدات و مراسم بسیاری را با نوروز پیوند داده بدین ترتیب نیز به سعه رسیع و عموم خلقی شدن آنها در میان ـایل موفق شدن نوروز سراسر جشنواره فرازرویهای روحی و معنوی، کار و زحمت توفنده و مهر و محبب به سرزمین و انسان است. از اینرو در چیستان و بند و امثال و عادات نوروزی که آفریده همین مهر و علاقه است، جهان بینی عاقلانه و نگرشهای نوعپرورانه و طبیعت حلم آمیز و غیرتمند اجداد و آبا ما خودرا نشان میدهد.

حیات اتنوگرافیك (نژاد شناسی) نوروز صرفا حیات ملی ایلاتی است‌که برای خلق آذربایجان خود ویژگی دارد. این حیات در مجموع عید خلق زحمتکش است‌که دهاتیان آذربایجان را به مهر ورزی نسبت بخاك و زمین و عزیز داشتن آن، به برداشت هر چه فراوانتر نعمتهای زمینداری فرا میخواند.

و کلا از اینروست که نوروز در تصور خلق همچون عید بزرگ ایلاتی است‌که بانسانها موفقیت و خوشبختی میاورد. آرزوهایشانرا برآورد میکند. آنانرا بفراوانی و وفور میرساند. بدین جهت در یکی از چیستانها نیزمردم آرمان زیبائی و ظرافت نوروز را بدینگونه جمع بندی میکند:

قسمت اگر بخواهی قسمت میدهد.
سهم اگر بخواهی سهم میدهد.

اگر خم شده گلش را بچینی
عمر خوشبخت و زندگی میدهد.

کتاب «عید نوروز» همه زیبائیهای اتنوگرافیکی جشنواره نوروز را که یکی از اعیاد بزرگ خلق آذربایجان است، منعکس میکند.

در میان «عادات نوروزی» مراسم خاطره انگیزی همچون ارسال خوان سمنو. انداختن کلاه پوستین بلرها. آویزان کردن کیسه و توبره در شب بد از سوراخ بام و در خواست تحفه عیدی نیز وجود دارد. این عنعنه‌ها اصولا در رابطه با ازدیاد هرچه بیشتر معاشرت و مهر و محبت در میان مردم. با تقسیم شیرینیجات سفره نوروزی در میان همه خانواده‌های ایل. ارسال خوان عیدی به آنهائیکه امکان تهیه سفره نوروزی را نداشتند و بدینوسیله با مراسم تبدیل نوروز به جشن و سرور همگانی آفریده شده است.

یکی از فصلهای جالب‌کتاب بخش «نغمه‌های نوروزی» است. در این‌فصل ترانه‌هائی وجود دارد که همه زیبائی و شادمانی و بساط نوروزی را نشان میدهد.

سمنو بعنوان رمز جشنواره نوروزی در تفکر بدیعی مردم همچون فکر شاعرانه‌ای تجلی میکند. وقتی کشاورز هنگام کشت آزمایشی سمنو از گندمی که کلا برای کشت تهیه شده میگوید:

سمنو مرا محافظت کن.
هر سال تو را خواهم کاشت.

در حقیقت تایید کننده این نکته است‌که ترانه‌های مربوط با رمزی بودن سمنو ماهیت و محتوای پیوستگی عید نوروز با زندگی بوزگری را بشکل بارزی نمایان میسازد.

در ترانه‌هائیکه خلق ممناسبت نوروز آفریده. در رابطه با ختم زمستان و رسیدن بهار اجزای بدیعی زیادی حالت شاعرانه بخود گرفته است. این نغمه‌ها بینش آنیمیستی (۱). مانند تصور موجودات طبیعت در شکل بشر. نگرشهای آنترووپومورفی (۲). و تصورات کاسموگونی (۳) در رابطه با اجسام آسمانی انعکاس خودرا یافته است.

در این مورد «ترانه‌های مارت» (٤). «بدیهه گوئی مارت با پیرزن». «چله بزرگ». «چله کوچك». «عروس باجی سهنگ مرا شکافدار کرد» و سایر نغمه‌ها بویژه جلب توجه مینماید.

(۱) اعتقاد انسان ابتدائی بوجود روح همه اشیا.
(۲) تفکر انسان اولیه در مورد عاید کردن خاصه گیهای بشر به نیرو و پدیده‌های طبیعت. تصور خدا در شکل انسان.
(۳) دانش جریان به وجود آمدن کائنات و بویژه جهان.
(٤) ماه آخر زمستان (اسفند)

در ترانه «ای مه دورشو. دورشو . . .» که در نوروز خوانده میشد مکالمه بین انسان و مه‌در حقیقت مکالمه بین انسانی که میخواهد نیروی طبیعت را تابع خود کند و مه‌است‌که نمیخواهد به طبیعت دیگری در آید. در اینجا باز هم انسان برنیروی طبیعت فائق می‌آید. انسان مه را میترساند که اگر دور نشود میتواند او را تنبیه کند.

سیستم فراخوانی و مکالمه متن در ترانه خورشید در آی. «خورشید. در آی» که آفتاب را در شکل انسان تصور نموده و آنرا فرا میخوانه. با محتوایش مشابهت متناسبی را بوجود می‌آرد.

همه خطوط نژاد شناسی عیددر نغمه‌های نوروز منعکس است. اگر ترانه‌هائی همچون «سمنو». «آی بابا باد. بابا باد». «هر سال تراخواهم کاشت». «قودو-قودو». «باران میبارد» و سایر ترانه‌ها از این قبیل. آرمان و آرزوی خلقی راکه میخواهد عید را هرچه پرشکوه تر برگزار کند. بیان مینماید. در ترانه «هجه‌ها. هوجه‌ها» لوحه یکپارچه اجزای عید منعکس میگردد.

هجه‌ها. هوجه‌ها.
دراز میگردد روزها.
کوتاه میشود شبها.
آویزان میگردد کیسه‌ها
از سوراخ.
بچه‌ها عیدی میخواهد
– خانم باجی. بلند شو.
با صدای بلند:
کیسه را پرکن. . .

در میان ترانه‌های نوروزی نغمه‌هائی که آرزو کننده خاتمه زمستان و آمدن بهار استجای ویژه‌ئی دارد. در ترانه «بدیهه گوئی مارت با پیرزن» کلا دورمز یعنی زمستان و بهار رویا روی یکدیگر قرار گرفته است. زمستان هرچقدرسخت و بی امان‌هم باشد در برابر اراده بهاران مغلوب میشود.

خاصیت متضاد بهار و زمستان نسبت بیکدیگر در نمایش «کوسه-کوسه» بشکل بارزتری منعکس میگردد. در این نمایش که‌در رابطه با پندارهای ابتدائی بوجود آمد. عناصر اساطیری کوشا و فعال است.

کوسه رمز فقر و بی چیزیست که به پایان زندگی خود نزدیك میشود. او بهیچ وجه بهار را «نمیزاید». در اساطیر (میتولوژی) خلقهای ترك کوسه زمستان را تمثیل نمیکند. بهار نیز زائیده نمیشود. بلکه دوباره زنده میگردد.

در نغمه‌های «سایا» که در میان ایل و طایفه‌ها خوانده میشد زحمت «سایاـ چی» تقدیر میگشت. کثرت بره و گوسفند همانند رمز رفاه‌و خوشگونی روزگار ترنم میشد.

و اما مراسم «خضر نبی» که در همین فصل آمده و پندارهای افسانه‌ای. یعنی با عناصر ضروری زندگی انسانها همچون خورشید و خاك و هوا و آب پیوستگی دارد. بر انسان یك همچون عقیده‌ای حکمفرما بود که گویا شرط بنیادی فراوانی حاصلات تا حلول نوروز. یعنی همان چهار عنصر اصلی را خضرـ نبی میبایستی با خود بیاورد و بانسانها و بدهد و تنها پس از این طبیعت میبایستی دگرگون شود.

خضرنبی میبایستی خورشید را همراه خود بیاورد تا جهان را گرم کند. خضرنبی میبایستی گام بر خاک نهد تا زمین نیز برکات خودرا از فرزندان بشر مضایقه ننماید و روی گنجینه‌های سیاه زیرزمینی را بگشاید. خضرنبی با آمدن خود میبایستی هوا راعوض کند و آنچنان هوائی بیاورد که‌انسان بتواند فرآورده های زراعی و پرورانده خودرا در این هوای تمیز و روشن و خشك جمع آوری نماید. خضرنبی در عین حال میبایستی با خود آب فراوانی را که رمز بقا و زندگی انسانها میباشد بیاورد. لذا مردم در انتظار آمدن خضرنبی تا حلول نوروز بوده و این واقعه را همچون مراسم جداکانه‌ای برگزار میکردند. مردم‌که شبانگاه در روستائی شمع در دامنه کوهها انتظار خضرنبی را میکشیدند بامدن وی امید بسیاری داشتند و خضرنبی هم این امید مردم ر: در فاصله زمان کوتاهی برآورد میکرد. از اینرو خلق تمثال خوشبختی آور ظهور خضرنبی را بدین شکل بیان میکند:

سوار اسب سفید شد و آمد.
خان خضر سواره آمد.

پیوستگی برتوان نوروز با پیوندهای نهادی زندگی مردم با

پیوستگی برتوان نوروز با پیوندهای نهادی زندگی مردم با تدارك توده‌ـ های این جشنواره ارتباط دارد. در فصل «تدارك نوروزی» کتاب باین موضوع مقام ویژه‌ای داده شده است. هنوز خیلی مانده به نوروز توده مردم تدارکات گسترده‌ای جهت برگزاری این عید میدیدند. این مورد در ترانه‌های «نخریس دستی، سهنگ روغن زنی، شیر دوشی، و دستگاه فرشبافی» منعکس شده است. در این نغمه‌ها مردم پیش از رسیدن نوروز گذرانی برای خودتهیه میدید. پوشاك نومیخرید. بخانه و حیاط سرو سامان میداد. فرش و پلاس نومیبافید. تدارك برگزاری عید میدید و بدین ترتیب در هر خانه و خانواده خوشحالی و شادمانی حکمفرما میشد. اطلاعاتی‌که در کتاب راجع به پخت و پزی غذاها و شیرینیجات نوروزی داده شده بنوعی تایید کننده این‌مطلب است‌که تدارکات نوروزی جنبه عموم خلقی دارد.

در رابطه به عید نوروز در کتاب‌جای مهمی به تعریفات آئین و اعتقادات و فالها داده میشود. در این نمونه‌ها دنیای پرادراك عقل یك خلق خوشخو منعکس شده است. در این نمونه‌های جاویدان سازندگی خلق بانگ فراخوان پرتوانی بسوی نیکوئی کاری و دوستی و مهربانی بلند میشود. انگار که کسی باندای قدرتمندی انسانها رابه دست برداری از بدکاریها و گرویدن بسوی نیکوـ کاری و خیرخواهی در مورد همسایه‌ها ، خویشان و ایل طایفه فرامیخواند.

اعتقادات و فالها و پند و امثالی که در این آمده از اینجهت بسیارعبرت آمیز است. در مثل «درب تخته‌ای مرازن تا درب شاهی تو را نزنند» چقدر عقلمندی و دورنگری ابراز میگردد. و یا به رسمی‌که در میان مردم بنام «فال گوش» و «پشت در مخفی شدن» در شب عید و یا روز چهارشنبه سوری بطور گسترده تری رایج بوده. نظر اندازیم.

«در شب‌چهارشنبه‌سوری دختران نورسیده درته‌دل‌فالی گرفته و میخفیانه پشت در نیمه باز انتظار میکشیدند. در این هنگام اگر حرف خوب و موافقی می‌شنید آرمانش برآورده میشد و اگر حرف نامناسبی می‌شنید نیتش عملی نمی گشت. بنابر این بر مبنای آئین عید مردم از بدگوئی دوری می‌جستند. کسی که با هرزه گوئی دیگری را آزرده خاطر میکرد خود نیز روی خیر را نمی‌دید».

در این واقعیات کوچك درس عبرت بزرگی نهفته است. دراینجا فراخوانی پرقدرتی بسوی نیکوکاری و خیرخواهی طنین انداز است. در عین حال این آئین مردمی دارای نیروی بزرگ پرورشی نیز میباشد.

آداب و رسوم نوروزی مردم را روحا بپاکی و یکپارچگی فرا میخواند و آنانرا به دوری جستن از اعمال پست و بدخواهی و دروغگوئی دعوت مینماید.

آئین عیدی خلقی که رسم «قهر کنندگان در نوروز آشتی مینمایند» را آفریده بطور کلی طبیعت و پسیکولوژی این خلق را بطور بارزی نمایان میکند. در دنیای معنوی خلقی که از کین و کدورت دورباشد مهماننوازی و احترام بشخص غریب زده مهمترین آرمان استه‌تبك آن است بطوریکه از آئین عیدی همگانی هم دیده میشود. همین خلق در مزین ترین اتاق خودرا بروی میهماـ نش گشاده و بخاطر مامن و پناه دادن به وی بخشی از پربرکت ترین خاك خود را ارزانی داشته بود. بنابر اعتقادات نوروزی بدبختی و فلاکت دامنگیر کسی شده و هرگز از وی دست بردار نبوده است که‌مقام و ارزش این نیکخواهی را ندانسته است.

با آن بمقدار کثیری یالی و رقصهای دیگر، آئین اعتقادات، مراسم و عادات، بازیها و ترانه‌ها بوجود آورده بودند.

کتاب «عید نوروز» محتوای نوعپروری جشنواره مردمی راکه کلادارای اهمیت پرورشی میباشد ونیز ویژه‌گیهای اتنوگرافیك (نژادی) آنرا منعکس‌میسازد.

برای فراگیری کلیه مراحل عید، هنگام تنظیم کتاب انجنان نمونه‌های بدیعی برگزیده شده و داخل آن گردیده است‌که نمایانگر ویژه‌گیهای خاص هر مرحله میباشد.

کتابیکه قسما منعکس کننده عید میباشد عبارت از بخشهای زیر است.

«ترانه‌های پیش از نوروز»، «تدارك نوروز»، «سفره نوروزی»، «آوازهای نوروزی»، «چیستانهای نوروزی»، «پند وامثال نوروزی»، «اعتقادات نوروزی»، «عادات نوروزی»، «ستایش و نفرین‌های نوروزی»، «تماشاهای نوروزی»، «آرزدنیهای نوروزی» و «آئین و اعتقاد و مراسم نوروزی».

بخش نخست موسوم به «مراسم و ترانه‌های پیش از نوروزی» حاوی مراسم و ترانه‌هایی است‌که خیلی به عید مانده در رابطه با خواستهای مردم در زمانه فراوانی فرآورده‌های کشاورزی اجرا میشد. «مراسم شخم‌زنی» که در این بخش تشریح شده در مقام خود معاش و معیشت مردمی است‌که بوجود آورنده یکی از نخستین فرهنگهای کشاورزی است. در برگزار کنندگان مراسم این فکر حکمفرماست که جمع شدگان و شادی کنندگان در آئین شخم‌زنی هر قدر فراوانی آرزو کنند و از آسمان سفید و آسمان سبز و آسمان سیاه و فوربخواهندبهمان مقدار فرآورده‌های آنها بیشتر شده و روزهایشان ثمربخشتر میشود. دراین مراسم برخورد آرمان انسانی که بخاطر زندگی و حیات با طبیعت آشتی کرده است، با پندارهای افسانه‌ای ابتدائی دورنمای شاعرانه جوشان و خروشانی را بوجود میاورد. در بسیاری از «ترانه‌های کشاورز» نیزکه در رابطه با قطبهای گوناگون زندگی سخت بزرگر، حقیقت و آرزوهای واقعی، سختی و عذاب و مشقت بوجود آمده اجرای زندگی سابق بالگوهای شاعرانه و واقعیات بدیعی مبدل میشوند.

گندمم سمنو شد.
هوش‌هو، کاونرم، هوش‌هوا
سمنو خوردنی شد.
هوش‌هو، کاونرم، هوش‌هوا

هو، هو، هو،
هوش‌هو، هوش‌هو

بوزکو از روآزرده میشود.
از نگاه، از سخن آرزده میشود.
اگر خیش بسنگ برخورد.
کاونر از کاونر آزرده میشود.

«مراسم سایا» نیز که پیش از نوروز برگزار میشود بنا برمحتوای نوعپروری خود با آرمانهای خرد مندانه پیوستگی دارد. مراسم نخست درمیان ایلات گسترش یافته ولی سپس در میان اسکان یافتگان نیز مشهور شده است. هدف آن هم با و فور و فراوانی ارتباطدارد. بر اساس اعتقادات نوروزی راه رسیدن بفراوانی سه‌تاست. اولی، آرزوکردن و بازگوئی پرشکوه آنست.دومی، شب و روزکوشش و کار کردن و صرف زحمت است. سومی، دوری جستن از پست فطرتی و بدکاری بانسانها، دست بدست یکدیگر دادن، مهربان بودن، عدالتخواهی و رحمدلی است. «مراسم سایا» بطور کلی انعکاس این جهان بینی اجتماعی سیاسی و اخلاقیات است.

مراسم خیلی بموعد زائیدن گوسفندان مانده شروع میشود. سرچوبان از «عایدات» خود گوسفندی را که از امه جدا کرده بود پیش خود انداخته ممنازل «بکهای گوسفند» میبرد و در آستانه بره‌گیری از آنان برای تقسیم‌میان بوزگران فقیر و بی چیز «سهم ۲ ساباچی» – بره و گوسفند میخواست.

بنابر معتقدات اولیه سهم دادن به ساباچی امر بره گیری را موفقیت آمیز میکرد و به ایل و طایفه فراوانی و برکت میاورد. ساباچیها «سهام» بدست آورده را میان آنهائیکه بره و گوسفند نداشتند تقسیم میکردند و بدین ترتیب عدالت اجتماعی برقرار میگشت و همگی‌صاحب گوسفندان وبره میشوند و مراسم را به ترتیب زیر جمع بندی مینمودند.

بخانواده‌های گوسفند «سایا» داد،
بفاطی و بماهی مایه داد.
در خانه‌های بی گوسفند «سایا»ها شمرده شدند.
«سایا» چی شمرده گرفت و شمرده داد.
ایلها و چادرها را گشت.
عروسها دم در ایستادند.
در بهاران ترانه‌ها خوانده شد.

(۱) آواز خوانی در مورد گوسفندان
(۲) شخصی که در باره گوسفندان نغمه میسرود و میخواند.

وی بناچار روز سی‌ام چله بزرگ از زاغه بیرون آمد تا چیزی برای خورد و خوراکش پیدا کرده و بزاغه بیاورد. ولی هرچه گشت چیزی پیدا نکرد. ریشش یخ بسته و دست و پایش را سرمازد. هنگامیکه کورو پشیمان بخانه بازمیگشت در راه باگرگ بچه‌ای تصادف کرد.

گرگ زاده پرسید:

– اوغوز اوغلی، در این برف و کولاك از کجا میایی؟

اوغوز اوغلی احوالاتی را که بسرش آمده بود نقل کرد. از ماههای سال گله گذاری نمود و گفت ماههایی هست که زندگیمان خوش میگذرد و ماههایی هم هست که از گرسنگی تلف میشویم. ماههایی را تعریف کرد و بماههایی ناسزا گفت:

گرگ بچه گفت:

– ای اوغوز اوغلی، در دوراهه ایکه در پیش است یکدسته گوسفند، یك یافه سنبل، یك چرخ پشم ریسی و یك آسیاب دستی در انتظار توست. آنها را برداشته و بزاغه‌ات میبری. گوسفند را سربریده گوشتش رامیخوری. پشمش در چرخ پشم ریسی به‌نخ مبدل کرده‌برای خود لباس میدوزی. پوستش را به‌تن میکنی. دانه سنبل را در آسیاب آرد کرده ونان می‌پزی. بدین ترتیب به بهار میرسی. ولی‌باید مواظب امانتهایی که بتومیدهم باشی. سنبل و گوسفند راشخصا نگهداری نمائی. بره‌ها را روی دست به پرورانی. دانه‌های سنبل را باید بکاری و با عرق پیشانیت آبیاری دهی. اگر نتوانی بگفته‌های من‌عمل نمائی زندگی برایت مشکل خواهد شد.

اوغوز اوغلی به دو راهه رسید. همه آنهایی را که گرگ بچه گفته بود گرفته و بزاغه آورد. طی زمستان کیفش کوك بود. در بهار گله را بکوهساران برد. دانه‌های سنبل را کاشت. و روز را در خدمت رمه و مزراع زرین ایستاد. اوغوز اوغلی بچنان رفاه و وفوری دست یافت که بیا و تماشایش کن. اوغوز اوغلی از همان روز طی تمام سال بکار و زحمت اشتغال داشت از روز سی‌ام چله بزرگ نیز که با گرگ بچه تصادف کرده بود بتدارك عید پرداخت. طی‌پنج روز از سال را مشغول خوردن و نوشیدن و نواختن و آوازخوانی و دیدوبازدید عیدیانه قوم و خویشان شد.

اوغوز اوغلی همان روز را سرآغاز سال نومحسوب داشته و آنرا نوروز نامید. عید گرفتن نوروز را مرسوم داشت. نوروز برای وی ثمربخش بوده است.

در منابع خاطرنشان میگردد که در دوران هخامنشیان (سالهای ۵۵۸ – ۳۳۰ پیش از میلاد) عید گرفتن نوروز در میان مردم مرسوم بود. برگزاری این

جشنواره با زندگی انسانها و کوشش آنها در حفظ و نگهداری حیاتشان، دستیابی به ثمرینات کار و زحمت وبنیانگذاری کشاورزی مربوط بود.

بالنسبه بعدها پندارهای نوروزی از تخیلات افسانه‌ای بزمینه‌های واقعی و عینی انتقال داده شده است. مذاهب و ادیان گوناگون، سلاطین و حکام مختلف، سعی کرده‌اند نوروز را با نام و نشان خود پیوند دهند. پادشاهان ایران در مورد ارتباط نوروز بانام جمشید و کیومرث روایاتی را نیز رایج کرده‌اند. خدام‌دین اسلام نیز با نشاندن خلیفه بمسند خلافت در همین روز، سعی کرده‌اند بنوروز رنگ اسلامی بدهند. لیکن نوروز هرگز تحت تاثیر دین زردشتی و اسلام واقع نگشته و محتوای بشر دوستی خود را نگهداشته و تا بامروز ارزانی داشته است. در پندار مردم نوروز بدور از همه ادیان و مذاهب همانند جشنواره عموم مردمی زنده مانده است.

در آثار تاریخ‌شناس عرب قرن یازده ابوریحان بیرونی (۹۷۳–۱۰۴۸) «یادگارهای ملل باستان»، «قانون مسعودی» و «التحافیم»، در رساله «نوروز– نامه» عمرخیام (۱۰۴۵–۱۱۳۱)، در «سیاستنامه» مورخ و سیاستمدار مشهور قرن یازده نظام الملك در مورد پیدایش و گسترش نوروز درمیان ملل مشرق زمین اطلاعات گسترده‌ای موجود است.

عمر خیام در «نوروزنامه» خود مینویسد: «جمشید فرمان دادکه این‌روز را (اول فروردین) نوروز نامیده و هر سال آنرا جشن بگیرند و سرآغاز سال نومحسوب دارند».

جشن گرفتن عید نوروز درسده‌های قدیمی در منابع معتبر ادبی شرق‌نیز انعکاس خودرا یافته است. در «شاهنامه» ابوالقاسم فردوسی برگزاری عید نوروز در اولین روزماه نخست سالنمای ایرانی–فروردین خاطرنشان میگردد.

در «اسکندرنامه» نظامی گنجوی و در «سداسکندری» علیشیر نوائی به برگزاری عید نوروز همچون جشنواره بزرگ مردمی در ۲۵۰ سال قبل از میلاد اشاره شده است. تعجب آور نیست‌که در داستان منظوم نظامی «اسکندرنامه» گفته میشود: اسکندر همانا در عید نوروز میهمان نوشابه حاکم بردع بود.

منابع تاریخی در این‌حال جشنواره گاهواره‌یی بودن نوروز رانیز منعکس میکنند. تغییر فصلها در رابطه با حرکت زمین بدور خورشید. گذر زمستان و فرارسیدن فصل نو–فصل بهار و سرآغاز موسم نوین کار و زحمت دانسته و این روز را همچون جشنواره روزنو، یعنی عید نوروزبا شکوهمندی ویژه‌ای برگزار میکردند.

نوروز در اندیشه مردم بقدری قدرتمندانه انعکاس یافته بودکه‌در رابطه

خلاصه

یکی از جشنوارەهای بزرگ خلق آذربایجان در پیوند با تصورات اولیه کشاورزی همانا جشن نوروز است. این جشن همه ساله در ۲۰، ۲۱، ۲۲ مارس (مطابق با ۷، ۸، ۹ مارس بگاهواره قدیمی) برگزار میشود.

عید نوروز سالهاپیش از میلاد درآذربایجان برگزارمیشده و مردم برخی‌از احساسات بشر دوستانه و جهان بینی پیشگام خود را با این جشنواره مربوط میدانند.

در مورد نوروز اطلاعات وسیعی در منابع تاریخی موجود است.

در «اوستا» نوروز بمنزله جشنواره ستایش رفاه مقدسات محسوب میشود. حتی عید کشتکاری بودن نوروز نیز خاطرنشان میگردد. در «اوستا» گفته میشود که نوروز عید فراوانی کشت و سرآغاز تند رستی و وفور است.

خواه در آذربایجان و خواه در میان مردم کشورهای شرق میانه و آسیای وسطی ، که عید نوروز راجشن میگیرند. در مورد پیدایش جشنواره نوروزی روایات، اسطوره و افسانەهای گوناگونی گسترش یافته است.

در این روایات که در رابطه با دورانهای پیش از زردشتی و اسلام پدیدار گشته، نوروز با حقایق و پدیدەهای تاریخی گوناگونی پیوند داده میشود. مثلا، روایتی هست‌که سیاوش (در «اوستا» سیاوارشاران) پسر کیکاوس بکشور افراسیاب میاید. افراسیاب از وی بخوبی پذیرائی میکند و حتی دختر خود شرا هم بعقد سیاوش در آورده و با او دوست میشود. سیاوش بیاد بود سفرش بسرزمین افراسیاب دیوار بخارا را پایه گذاری میکند. ولی دشمنان میانه افراسیاب و سیاوش را بهم میزنند. افراسیاب سیاوش را بهلاکت رسانده و ببالای دیوار بخارا میاندازد. آتشپرستان نیز جسدوی را برداشته و در قدمگاه دروازه شرقی دفن میکنند. در ستایش و سوکواری سیاوش مرثیەهای بسیاری از سوی «نوحه‌سرای آتشپرستان» در میان مردم گسترش یافته است. از همین سرودها که بدستما رسیده معلوم میشودکه روز دفن سیاوش نوروز نامیده شده و هر سال بعنوان جشنواره برگزار شده است.

در اسطوره دیگری هم برگزاری جشنواره نوروزی بمنزله تصورات بیشتر ارثی خاطره حك میشود:

«اوغوز اوغلی هنگام زندگی در زاغه از زمستان بسیار میترسید و بهمین علت طی‌سه فصل دیگر برای فصل زمستان تدارك دیده، ناز و نعمتهای جهان را در زاغه انبار میکرد. سالی زمستان طولانی شد. آذوقه اوغوز اوغلی تمام گشت.

ГЕЈДЛӘР:

1. НОВРУЗГАБАҒЫ МӘРАСИМЛӘР, НӘҒМӘЛӘР. «Шум мәрасими», «Саја мәрасими» вә «Хыдыр Нәби» мәрасимләри мүәллифин мүхтәлиф илләр әрзиндә Губа-Дәрбәнд зонасына фолклор експедисијалары заманы јазыја алынмышдыр. Әкинчи нәғмәләри мүәллифин «Нәғмәләр, алгышлар, инанчлар» («Јазычы», 1986), Ф. Көчәрлинин «Балалара һәдијјә» (Бакы, 1974) китабларындан, һабелә СМОМПК мәчмуәсинин мүхтәлиф илләрдәки нәшрләриндән сечилмишдир.

2. НОВРУЗ ҺАЗЫРЛЫҒЫ. «Сағын нәғмәләри», «Нәһрә нәғмәләри», «Чәһрә нәғмәләри», «Дәјирманчы нәғмәси», «Хана нәғмәләри» А. Нәбијев тәрәфиндән топланмышдыр. Илк дәфә «Нәғмәләр, алгышлар, инанчлар» («Јазычы», 1986), «Новруз» (Јазычы», 1989) китабларында верилмишдир. Бу китабда верилмиш «Балыгчы нәғмәләри» илк дәфә чап олунур. Мүәллиф тәрәфиндән 1987-чи илдә Дәвәчи рајонундан јазыја алынмышдыр. Сөјләјәни А. Чәбрајыловадыр.

3. НОВРУЗ СҮФРӘСИ. Мүәллифин 1988-чи илдә нәшр едилмиш «Новруз» китабынын мәтни әсасында һазырланмышдыр.

4. НОВРУЗ НӘҒМӘЛӘРИ. Мүәллифин «Нәғмәләр, алгышлар, инанчлар», «Новруз» китабларынын мәтни әсас көтүрүлмүшдүр. Ф. Көчәрлинин «Балалара һәдијјә» вә СМОМПК мәчмуәсиндә нәшр едилмиш бир нечә мәтн китаба дахил едилмишдир.

5. НОВРУЗ ТАПМАЧАЛАРЫ. А. Нәбијев тәрәфиндән топланмышдыр. Илк дәфә нәшр едилир. Сөјләјәни С. Маһмуд гызы, Губа рајону.

6. НОВРУЗ АТАЛАР СӨЗҮ ВӘ МӘСӘЛЛӘРИ. А. Нәбијев тәрәфиндән топланмышдыр. Илк дәфә нәшр едилир. Сөјләјәни Ч. Маһмудов. Губа рајону.

7. НОВРУЗ ИНАНЧЛАРЫ. А. Нәбијев тәрәфиндән топланмышдыр. Илк дәфә нәшр едилир. Сөјләјәни С. Худуш гызы, Губа рајону.

8. НОВРУЗ АЛГЫШ ВӘ ГАРҒЫШЛАРЫ. А. Нәбијев тәрәфиндән топланмышдыр. Илк дәфә чап олунур. Сөјләјәни М. Мухтар гызы, Губа рајону.

9. НОВРУЗ АДӘТЛӘРИ. А. Нәбијевин «Новруз» китабы вә јени топладыгы материаллар әсасында һазырланмышдыр. Нүмунәләр Дәрбәнд, Губа, Шуша, Күрчүстан ССР Марнеули рајонларындан топланмышдыр. Сөјләјәнләр А. Нәчәфова, С. Сејфәлијев, Н. Маһмудов, Х. Һәсәнгызыдыр.

10. НОВРУЗ ТАМАШАЛАРЫ. А. Нәбијевин «Ел нәғмәләри, халг ојунлары», (Азәрнәшр, 1988), «Новруз» (1989), Һ. Сарабскинин «Көһнә Бакы» (1972) китабларындан көтүрүлмүшдүр. «Коса-коса» мејдан тамашасы «Азәрбајчаны өјрәнмә јолу» мәчмуәсиндән көтүрүлмүшдүр. Тамашанын мәтни проф. Ә. Султанлынын тәдгигатында да там шәкилдә верилмишдир. «Коса-коса»нын нәшри заманы Һ. Сарабскинин мәтни әсас көтүрүлмүшдүр.

11. НОВРУЗ ОЈУНЛАРЫ. «Гурд ојуну» А. Нәбијев тәрәфиндән Дәрбәнддән топланмышдыр. Сөјләјәни А. Ады гызы. Галан ојунлар Һ. Сарабскинин «Көһнә Бакы» китабындан, СМОМПК вә «Азәрбајчаны өјрәнмә јолу» мәчмуәләриндән сечилмишдир.

12. БАЈРАМ АЧЫТМАЛАРЫ. «А һады, һады, һад буду» вә «Ај Тағы Дим, Дим Дираз» нәғмәләри А. Нәбијевин «Нәғмәләр, алгышлар, инанчлар» китабындан, «Кечәл» ачытмалары исә «Мәктәб» вә «Дәбистан» журналларындан көтүрүлмүшдүр.

13. «АЈИНЛӘР, ЕʼТИГАДЛАР, МӘРАСИМЛӘР». А. Нәбијевин «Нәғмәләр, алгышлар, инанчлар» вә «Новруз» китабларындан көтүрүлмүшдүр.

14. РУС, ФАРС ВӘ ИНКИЛИС ДИЛЛӘРИНӘ тәрчүмә едилмиш хүласәнин мәтни профессор А. Нәбијев тәрәфиндән јазылмышдыр.

15. ХҮЛАСӘНИ Рус дилинә тәрчүмә едән Вагиф Ибраһимоғлу, редактору Улдуз Садыхова;
Инкилис дилинә тәрчүмә едән Һүсејнаға Рзајев, редактору Гәзәнфәр Пашајев;
Фарс дилинә тәрчүмә едән Мәммәдәли Мүчири, редактору...

С(Аз)2
Н75
Н75 **Новруз.** Топлу. Б.: Јазычы, 1990. 224 с.

ISBN 5—560—00753—6

Азәрбајчан халгынын гәдим әкинчилик тәсәввүрләри илә бағлы ән'әнәви бајрамларындан бири дә Новруз бајрамыдыр. Бу бајрам халг ичәрисиндә өзүнәмәхсус милли көкә малик олуб кениш, чохчәһәтли мејдан тамашалары, күтләви ел шәнликләри илә сәчијјәвидир. Новруз бајрамы халгын ән кениш күтләләринин боллуға, фираванлыға, әкинчилик, малдарлыг мәдәнијјәтини јүксәлтмәјә чағырыш бајрамыдыр.

Бу бајрамла бағлы халгын рәнкарәнк Новруз вә Новрузгабағы нәғмәләри, ојунлары, тамашалары, аталар сөзү вә мәсәлләри, тапмачалары, фаллары, алғыш вә гарғышлары вардыр. Халг Новруз әтрафында ејни заманда даһа еркән тәсәввүрләрлә бағлы олан ојун, е'тигад вә мәрасимләрини, инанчларыны, адәтләрини јаратмышдыр.

Китабда Новруз бајрамы бүтүн кенишлији вә етнографик көзәллији илә әкс олунмушдур.

Н $\frac{4702060105—19}{М—656—90}$ 4—90   С/Аз/2

Редактору
Мүзәффәр Шүкүр

Фотографлар
Б. ЧӘФӘРОВ, Ј. ШАМИЛОВ, А. ВОЛОВИК

Бәдии редактору
А. Әләкбәров

Техники редактору
Н. ӘЛИЈЕВА

Корректорлары
Ә. ЈУСИФОВА, Р. АББАСОВА

ИБ № 3485

Јығылмаға верилмиш 11. 09. 1989-чу ил. Чапа имзаланмыш 15. 01. 90 чы ил. ФГ 10215 Кағыз форматы 84X108 1/16 Тәбаширли кағыз. Шрифтин гарнитуру балтика. Офсет үсулу илә чап олунур. Шәрти ч. в. 18,06. Учот нәшр вәрәги 27,75. Тиражы 60000(I завод 10000) Сифариш № 263. Гијмәти 6 ман. 80 гәп.
Азәрбајчан Мәтбуат комитәси.
«Јазычы» нәшријјаты, 370005, Бакы, Натәван мејданы, 1.
4 №-ли китаб мәтбәәсиндә јығылмышдыр.
«Коммунист» нәшријјатынын мәтбәәсиндә чап олунмушдур. 370146. Бакы. Мәтбуат проспекти 529-чу мәһәллә.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Халгын әзиз бајрамы *(Азад Нәбијев)* 5
Новрузгабағы мәрасимләр, нәғмәләр 13
Новруз сүфрәси 55
Новруз нәғмәләри 60
Новруз аталар сөзү вә мәсәлләри, инанчлары, тапмачалары, алгыш вә гарғышлары, ачытмалары 93
Новруз адәтләри 105
Новруз тамаша вә ојунлары 117
Ајинләр, е'тигадлар, мәрасимләр 169
Хүласә (рус. инкилис вә фарс дилләриндә) 181
Гејдләр 219

ПРАЗДНИК НОВРУЗ
(на азербайджанском языке)
Баку—1990

6 ман. 80 гап.

ПЗ
N 76